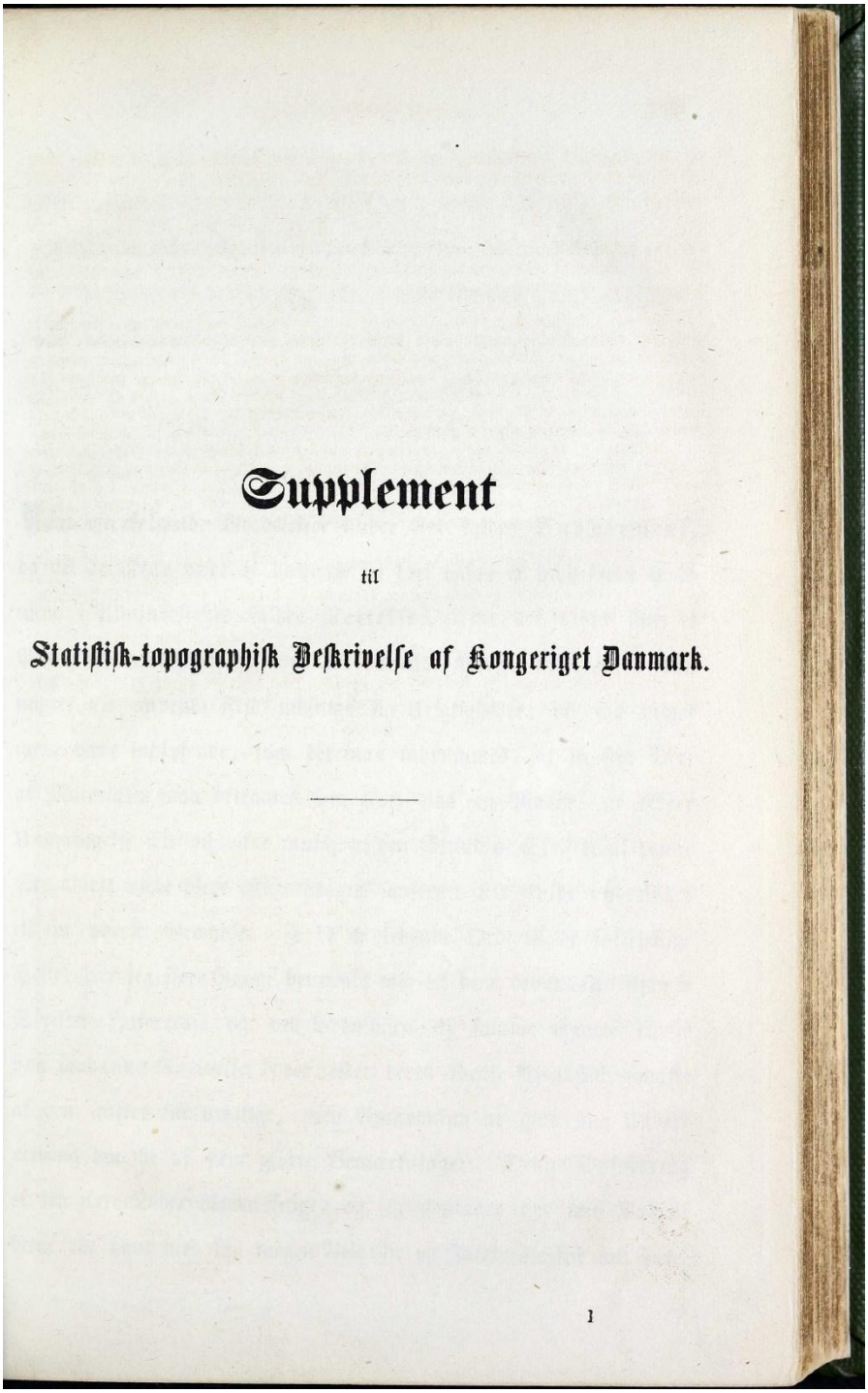

Supplement

til

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark.

1

Side 3

Naar efterfølgende Meddelelser under Eet kaldes Supplement, da vil det strax være at bemærke, at deri ogsaa er indbefattet hvad man i Almindelighed kalder Rettelser. At der i saa stort et Antal Detailangivelser, som nærværende Skrift indeholder, kan uagtet alt anvendt Flid indsnige sig Urigtigheder, vil saa meget mere være indlysende, som det maa indrømmes, at en stor Deel af Materialet maa betragtes som givet paa en Maade, at videre Undersøgelse ikke vil være mulig, al den Stund at Skrifter af denne Art aldrig vilde blive tilendebragte, saafremt Alt skulde undersøges til sin

yderste Grændse. I de indledende Ord til de forskjellige Hefter har jeg flere Gange henvendt mig til dem, der maatte skjænke Skriftet Interresse og ved Læsningen af samme maatte træffe paa saadanne Angivelser, der efter deres locale Kjendskab maatte af dem ansees for urigtige, med Anmodning at give mig Underretning om de af dem gjorte Bemærkninger. Denne Opfordring er fra flere Sider bleven fulgt, og jeg gjentager her min Tak til dem, der have med saa megen Velvillie og Interresse for mit Fore-

Side 4
tagende kommet mig imøde; nogle have ved at meddele mig Rettelser tillige tilstillet mig supplerende Bidrag og derved erhvervet yderligere Krav paa min Erkjendtlighed. Rettelserne ere forøvrigt allerede for en stor Deel meddeelte paa Omslaget eller paa Tillægsblade til de enkelte Hefter, men gjentages alle her, ligesom de ogsaa, saavelsom de supplerende Artikler, ville blive ommeldte i Registret. Foruden disse Rettelser, der ere mig meddeelte eller enkeltviis af mig selv bemærkede, vil Supplementet ogsaa indeholde Berigtigelser, der grunde sig i Forandringer, foregaaede under Skriftets Udgivelse og som ere komne til min Kundskab, fornemlig gjennem de offentlige Tidender. Supplementets i Omfang største Deel er dog de egentlige supplerende Artikler, der deels ere søgte i Skrifter, som ere udkomne i de sidste 4 à 5 Aar, deels paa min Opfordring meddeelte til Optagelse. Disse sidste angaae fornemlig Institutioner fra den senere Tid, og idet jeg udtaler min varme Paaskjønnelse af den Velvillie og Imødekommen der er viist mig og min nidkjære Medarbeider ved Samlingen af nærværende Supplement, Hr. Kammerraad H. C. Erichsen, ved at yde disse Meddelelser, der næsten alle ere omfattende og udtømmende, troer jeg at turde opfordre dette Skrifts Læsere til at skjænke denne supplerende Deel af Skriftet deres Opmærksomhed. Jeg tør forsikkre dem, at de ville finde en Tilfredsstillelse, ja en Glæde ved at gjenkalde dem og sammenfatte de betydelige om vor Tidsalders humane Aand vidnende Institutioner, der i de senere Aar, ikke mindre til at for-

5
milde Lidelsers Byrde end til at lette Kundskabs Udbredelse, ere fremstaaede, især i Landets Hovedstad, medens ikke mindre betydelige Foretagender, som ogsaa ville finde deres Beskrivelse, ere under Forberedelse eller endnu kun paabegyndte.

Kjøbenhavn, d. 27de Octbr. 1859.

I. P. Trap.

Almindelig Deel.

S. 5. Efter senere Oplysninger er Islands Størrelse 1867 $\square$ Mile (see Skyrslur um Landshagi á Islandi I. 106).

S. 8, L. 1. f. n. Nordvestkyst, l. Nordøstkyst.

S. 12, L. 10. f. n. tilføies: Knud-Dyb, der fører ned til Ribe eller Ribs-Aaens Udløb.

Fyr:

S. 15. Kattegattet. Skagens nye Fyr (see den 2den Note) tændtes første Gang den 1ste November 1858.

Paa Øen Hjelm er et fast Lindsefyr af 2den Orden, med Blus hvert 4de Minut; Lysvide c. 4 Miil.

Fyret paa Kyholm er nedlagt.

Paa Vestborg paa Samsø er et fast Lindsefyr af 3die Orden med Blus hvert 3die Minut; Lysvide 4 Miil.

S. 16. Sundet. Trekroners Fyr er ombygget og er nu et fast Lindsefyr af 4de Orden med Blus hvert 3die Minut; Lysvide 2 3/4 Miil.

Ved Kjøge ere 2 faste Fyr af 6te Orden med Speil-Apparat; Lysvide 1 1/2 Miil.

S. 16. Store-Belt. Refsnæs Fyr er af 4de Orden; Lysvide 3 Miil.

Knudshoveds Fyr er af 5te Orden; Lysvide 2 3/4 Miil.

Ved Svendborg findes kun 2 faste Fyr.

Ved Taars ere 2 faste Fyr af 6te Orden, med Speil-Apparat; Lysvide 2 1/4 og 1 1/2 Miil.

S. 17. Nordsøen, tilføies: Agger Fyrskib. Fast Fyr af 6te Orden; Lysvide 2 1/2 Miil.

Fyrene ved List ere af 4de Orden; Lysvide 2 og 3 Miil.

Ved Røde-Klif er et Lindsefyr af 1ste Orden; Lysvide c. 5 Miil.

S. 35. Om Frugttrædyrkningens Tilstand i Danmark see en Afhandling af „Fædrelandet“ af 1ste April 1859 Nr. 77 o. flg. af Dr. phil. Vaupell.

S. 37, L. 2. 225,000 l. 325,000.

S. 38, L. 8. f. n. Ordet „Seierø“ udgaaer. Om Fiskeriet i Kattegattet, navnlig af Rødspetter, Hummer og Hornfisk indeholder

Side 8
Supplement til Almindelig Deel.
„Arkiv for Handel, Skibsfart og Toldvæsen“ for Aarene 1857 og 1858 interessante Meddelelser.
S. 51, L. 13. f. n. Flensberg havde ved Folketællingen 1803 10,666 Indvaanere (ikke 13,109).
S. 79–96. Handelskrisen i Efteraaret 1857 rammede føleligt den danske og specielt den kjøbenhavnske Handelsstand. Det viste sig her, som overalt i hele Europa, at det store commercielle Opsving, der i de nærmest foregaaende Aar havde fundet Sted og var blevet fremstillet som Resultatet af almindelig Velvære, for en Deel havde været baseret paa imaginaire Rigdomme og befordret ved en overdreven Benyttelse af Crediten. En ikke ringe Mængde Handelshuse, saavel i Hovedstaden som i Provindserne, saae sig nødsagede til at opgive deres Boer, og om end mange af dem allerede for længere Tid siden atter have begyndt deres Virksomhed, ere Krisens Efterveer, hvortil navnlig maa henregnes en almindelig Mangel paa Tillid, endnu ikke forsvundne, og Forretningerne savne i høi Grad det Liv, der karakteriserede dem i Aarene 1854–57. Paa den for Øieblikket herskende almindelige Forretningsløshed have de politiske Forhold heller ikke været uden Indflydelse og den Frygt for en Krig i Italien, som man begyndte at nære i Begyndelsen af Aaret 1859, og som blev til Virkelighed nogle Maaneder derefter, maatte naturligviis indvirke meget alvorligt paa Handelen, som derved fandt sig opfordret til at iagttage en næsten til Uvirksomhed grændsende Forsigtighed. Selv den efter ikke lang Tids Forløb indtrufne Fredsslutning var, ifølge sin Natur, ikke skikket til at berolige Børserne, og man kan sige, at Omsætningerne, lige siden Slutningen af 1857, saavel i Danmark som i alle andre Lande, i Hovedsagen have indskrænket sig til Tilfredsstillelsen af den daglige Forbrugs Krav.
S. 82. Paa Bremen etc. til og fra Slesvig 1243 lossede Com. Læster, læs 1203, hvorefter Colonnens Sum bliver 23,584 istedetfor 23,624.

S. 83. I Oversigten fra 1852 er udeladt:

	Paa America.	
	Lossede Clstr.	Ladede Clstr.
Til og fra Kongeriget	5709	2368
— Hertugd. Slesvig	494	45
— Hertugd. Holsteen	"	"
	6203	2413

S. 83. I Oversigten fra 1855. Paa Belgien, til og fra Kongeriget 2198 ladede Com. Læster, læs 2145, hvorefter Colonnesummen bliver 2679 istedetfor 2732.

S. 84. Paa Nordsøen til og fra Slesvig 53 1/2 ladede Com. Læster udgaae; ligeledes i Colonnesummen.

I Oversigten nederst paa samme Side forandres 186,793 1/4 til 186,686 3/4 og 270,002 til 269,962, hvorefter Forøgelsen i 1855 bliver 78,181 1/4 og 37,738 1/4.

Side 9

S. 98, L. 19. f. n. §§ 1–6 i Forordning af 11te Juni 1854 om Hertugdømmet Holsteens Forfatning ere ophævede ifølge Allerhøjeste Patent af 6te November 1858.

S. 99–103. Ifølge Allerhøjeste Kundgjørelse af 6te November 1858 er Forfatningsloven for det danske Monarchies Fælledsanliggender af 2den October 1855 ophævet for Hertugdømmet Holsteens og Hertugdømmet Lauenborgs Vedkommende.

S. 104–108. Ifølge Allerhøjeste Kundgjørelse af 26 Juli 1858 (cfr. Bekjendtgjørelse fra Finantsministeriet af 2den Aug. f. A.) er Ministeriet for Monarchiets fælleds indre Anliggender ophævet og samtlige under dette-hørende Forretninger henlagte under Finantsministeriet.

S. 104–105. Ifølge Bekjendtgjørelse fra Finantsministeriet af 18de Januar 1859 er ved Allerhøjeste Resolution 10de f. M. bestemt, at de ved Bekjendtgjørelse af 5te December 1848 fastsatte Benævnelser for de under Finantsministeriets Centralbestyrelse hørende Departementer -- Statsbeholderiet undtaget -- bortfalde og at disse Departementer fremtidig benævnes 1ste, 2det, 3die og 4de Departement.

S. 104. Under Finantsministeriets 1ste Departement hører endvidere Behandlingen af Sager angaaende Told- og Postvæsenet, de militaire Underklassers Pensionering og Invalideforsørgelsen samt den almindelige Enkekasse, forsaavidt de afgjøres af Finantsministeriet; Alt hvad der vedkommer Statskassens Mellemværende med Civillisten; de selve Rigsraadet vedkommende almindelige Anliggender, navnlig alt hvad der angaaer Valgene til samme; Meddelelse af Indfødsret og Løsning af det undersaatlige Forhold.

S. 104 og 107. Ifølge Bekjendtgjørelse fra Finantsministeriet af 2den August 1858 er det ved Allerhøjeste Resolution af 29 Juli bestemt, at Bestyrelsen af de i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig beliggende Domainer og de der faldende Domaine- og Forstindtægter med hvad dertil hører, indordnes under Finantsministeriets 3die Departement.

S. 105. Ifølge Bekjendtgjørelse fra Finantsministeriet af 18de Januar 1859 er det ved Allerhøjeste Resolution af 10de f. M. fastsat, at det hidtilværende 5te Departement under Finantsministeriet „Departementet for Statens udenlandske Betalinger“ ophører at være et særligt Departement og forenes med Ministeriets hidtilværende 4de Departement „Departementet for Statsgjælden“ til et Departement under Navn af „4de Departement“.

S. 106. De under det ophævede Fælledsindenrigsministeriums Secretariat henlagte Sager ere overgaaede til Finantsministeriets 1ste Departement (see foran).

S. 106. Efterat Øresunds- og Strømtolden er ophørt ifølge Hoved-Tractat af 14de Marts 1857 er Sund- og Strømtoldcontoiret ophævet ifølge Allerhøjeste Resolution af 14de September 1858 fra 1ste October f. A. at regne.

S. 107. Ifølge Kgl. Resolution af 7de Juli 1859 er Generalpostkassen ophævet fra 1ste October 1859 at regne, og er der paa samme

Side 498

Side 10

Tid oprettet en Kassererpost, der er indordnet i Bogholdercontoiret, hvilket som Følge heraf benævnes Postvæsenets Bogholder- og Kasserer-contoire.

S. 107. Domainedirectoratet er ophævet ifølge Allerhøieste Resolution af 23de December 1858. Om Indordningen af Domainebestyrelsen under Finantsministeriets 3die Departement see foran.

S. 107. Etablissementet paa Frederiksværk er nu solgt med Undtagelse af det derværende Krudtværk, der er henlagt under Militairetaten.

S. 108. Toldintraderne, Skibsfartsafgifterne og Brændeviinsbrændingsafgiften, efter Fradrag af Godtgjørelser, men uden Afkortning af Administrationsomkostninger, i Kongeriget Danmark, Hertugdømmet Slesvig og Hertugdømmet Holsteen udgjorde i Finantsaaret 18 56/57 9,995,097 Rd. 48 1/2 Sk., i 18 57/58 9,284,560 Rd. 81 Sk., i 18 58/59 8,408,456 Rd. 54 Sk.

S. 110. Senere er oprettet Telegraphstationer i Altona, Flensborg, Fredericia, Rendsborg samt i Skodsborg og Glücksborg, disse tvende sidste dog kun naar Hans Majestæt Kongen har Residents paa disse Steder.

Foruden i Svendborg findes private Telegraphstationer paa følgende Steder: Assens, Middelfart, Faaborg, Thisted, Nykjøbing paa Morsø, Skive, Viborg og Silkeborg. Hertugdømmet Slesvig findes følgende Jernbanetelegraphstationer: Skovskro, Egebæk, Øster-Ørsted, Husum, Büttel ved Frederiksstad, Tønning, Holm, Klosterkro og Owschlag.

Af den Rigsraadet forelagte tabellariske Oversigt over Afbenyttelsen af de indenlandske Statstelegraphstationer samt det Kongelige Dansk-Svenske Telegraphanlæg mellem Helsingør og Helsingborg i Aaret 1858, fremgaaer det, at der i bemeldte Aar ialt er befordret 104,400 Depecher, hvoraf 61,867 indenlandske, 28,609 internationale og 13,924 transiterende. Af de 28,609 internationale have 16,208 passeret Helsingør, idet 8344 ere gaaede til Sverrig og 7,864 fra Sverrig. Af de øvrige 12,401 internationale Depecher, der have passeret Hamborg, ere 6175 gaaede til Udlandet og 6226 fra Udlandet. Af de 13,924 transiterende Depecher ere 6879 udgaaede fra Sverrig, de øvrige 7045 fra de til Hamborg stødende udenlandske Linier. Den samlede Indtægt af Gebyhrer har i 1858 været 96,212 Rd. 60 Sk.

Paa Fælledsanlægget mellem Helsingør og Helsingborg er i 1858 befordret 31,100 Depecher.

S. 110 og 111. Af de til Domainerne i Kongeriget hørende Hovedgaarde ere Grønnæssegaard og Lundgaard og af de slesvigske Domainer Gaardene Gundstrup, Regenæsgaard, Rønhave, Werthemine og Avnbølgaard afhændede.

S. 114. Cavalleriet er underlagt en Chef.

S. 123. I de 14 Aar fra 1ste Januar 1845 til 31 December 1858 er solgt 8059 Fæstegaarde af 41,385 Tdr. Htk., og heraf over-

Side 499

Side 11

gaaet til Selveiendom 7077 Gaarde af 36,006 1/2 Td. Htk. og til Arvefæste 982 Gaarde af 5378 1/2 Td. Htk.

Den 1ste Januar 1859 udgjorde Resten af Fæstegaarde:

	Antal.	**Tdr. Htk.**
Sjælland	6,315	37,605
Lolland og Falster . .	1,150	7,216
Fyen og Langeland .	3,277	17,573
Jylland	3,359	13,906
	14,101	76,300

S. 124. Capitelstaxen var for Sjællands Stift:

	Rug.	**Byg.**	**Havre.**
1857 . . . . 5 Rd. 13 Sk.	4 Rd. 90 Sk.	3 Rd. 82 Sk.	
1858 . . . . 4 — 76 —	4 — 36 —	3 — 24 —	

S. 183 og 185. Ved Allerhøieste Resolution af 8de Januar 1859 ere Sagerne angaaende Brandforsikkrings- og Brandvæsenet henlagte fra Justitsministeriets 2det til dets 1ste Departement.

S. 183. Ved Slutningen af Aaret 1857 hensad i Straffeanstalterne 1493 Individer, nemlig:

i Straffeanstalten paa Christianshavn	**518 Mandsfanger**	**242 Qvindefanger**
— ved Horsens	421	"
— i Viborg	182	69
— i Odense	39	22

i Straffeanstalten paa Christianshavn	**518 Mandsfanger**	**242 Qvindefanger**
	1160	333
		1493

S. 187. Ved Allerhøieste Resolution af 18 Mai 1859 er det bestemt, at Sager angaaende det kgl. Theater og Capel henlægges under Cultusministeriets 2det Departement.

S. 237. Ved Allerhøieste Resolution af 29de November 1858 er det bestemt, at det hidtilværende Falsters Virk fra 1ste Januar 1859 deles i 3 Jurisdicticoner, saaledes at:

a. Sognene Aastrup, Maglebrande, Lillebrænde, Torkildstrup, Gunslev, Horbelev, Falkerslev, N. Vedby og N. Alslev forenes med Embedet som Byfoged og Skriver i Stubbekjøbing Kjøbstad, og benævnes "Stubbekjøbing Herred", med Thingsted i Stubbekjøbing.

b. at Sognene Idestrup, Veggerløse, Skielby og Gjedesby samt Nykjøbing Landsogn forenes med Embedet som Borgermester, Byfoged og Byskriver i Nykjøbing og benævnes "Nykjøbing Herred", med Thingsted i Nykjøbing.

c. at der af Sognene Systofte, S. Kirkeby, S. Alslev, Karleby, Horreby, N. Ørslev, Onslev, Eskildstrup, Tingsted, Stadager, N. Kirkeby, Kippinge, Brarup og Vaalse danne et Herred, der benævnes "Falsters vestre Herred", med Thingsted i Nykjøbing.

S. 241. Ved Allerhøieste Resolution af 6te Mai 1859 i det fastsat, 1) at Ribe Kjøbstad og Riberhuus Virk adskilles som 2 særskilte Jurisdicticoner, saaledes at Embedet som Borgermester og Byfoged i

Side 12
Ribe forenes med By- og Raadstueskriverembedet sammesteds, og Embedet som Birkedommer i Riberhuus Birk med Birkeskriverembedet sammesteds, men derimod det hidtil med By- og Raadstue- samt Birkeskriverembedet forenede Raadmandsembede i Ribe nedlægges, og dets samtlige Indtægter, navnlig ogsaa af Jorder og Kapitaler, henlægges til Borgermester-, Byfoged- samt By- og Raadstueskriverembedet; 2) at Sognene Darum, Hunderup, Jernved og den Deel af Vilslev Sogn, der ikke alt henhører under Riberhuus Birk, henlægges fra Gjerding-Malt Herreders Jurisdiction til bemeldte Birk; 3) at den saaledes dannede nye Landjurisdiction faaer Navn af "Ribe-Herred"; 4) at de hidtil i civilretlig Henseende under Gjerding-Malt Herreder hørende Byer Tømmerby og Terpager af Sneum Sogn ogsaa i denne Henseende henlægges under Skads Herred.

S. 243. Den tidligere Stadsphysicus i Kjøbenhavn benævnes nu Stadslæge.

S. 243. Der er oprettet to nye Physicater i Jylland, det ene bestaaende af Ringkjøbing Amt og det andet af Veile og Skanderborg Amter.

S. 248. Ifølge Allerhøieste Resolution af 6te Mai 1857 er følgende Omordning af efterstaaende Lægedistricter i Randers og tilstødende Amter bifaldet:
a) at Randers Landdistrict fra Randers Amt eller det saakaldte Hallingste Landdistrict modtager Sognene Værum, Ørum, Laurbjerg, Leerbjerg, Vissing, Galten, Ølst, Rud, Voldum, Halling, Odum og Hadberg af Nørhald-Støvring-Galten Herreders Jurisdiction, hvorimod det paa den anden Side afgiver Sognene Skjød og Grandslev til Lægen paa Grevskabet Frijsenborg, og Sognene Holbæk, Udby, Estruplund, Voer, Ørsted og Fausing af Rougsø og Sønderhald Herreder til Randers Amts Landdistrict eller de Districter, der af samme maatte blive dannede;

b) at Ebeltoft District fra Grenaa District modtager Kolind Sogn af Sønderherred, men derimod til Randers Amts Landdistrict eller de Districter, som deraf maatte blive dannede, afgivet Thorsager Sogn af Østerliisbjerg Herred;
c) at Grenaa District, foruden, som ommeldt, til Ebeltoft District at afgive Kolind Sogn, endvidere til Randers Amts Landdistrict eller de Districter, som deraf maatte blive dannede, afgiver Sognene Vivild, Gjesing, Nørager, Veilby og Auning af Sønderhald Herred;
d) at det overdrages Lægen paa Grevskabet Frijsenborg at udføre de en Districtslæge paahvilende Forretninger i Skjød og Grandslev Sogne;
e) at Aarhus District fra Randers Amts Landdistrict modtager Sognene Egaa og Hjortshøi af Østerliisbjerg Herred;
f) at Randers Amts Landdistrict, efterat have modtaget Sognene Holbæk, Udby, Estruplund, Voer, Ørsted og Fausing fra Randers Landdistrict, Sognene Vivild, Gjesing, Nørager, Veilby og Auning fra Grenaa District, og Thorsager fra Ebeltoft District, samt

Side 13
efterat have afgivet Sognene Værum, Ørum, Laurbjerg, Leerbjerg, Vissing, Galten, Ølst, Voldum, Rud, Halling, Odum og Hadberg til Randers Landdistrict, og Sognene Hjortshøi og Egaa til Aarhus District, deles i tvende Districter, med Bopæl for Lægerne respective i Ørsted og Hornslet, saaledes at det første District kommer til at bestaae af Sognene Holbæk, Udby, Estruplund, Voer og Ørsted af Rougsø Herred, og Sognene Fausing, Auning, Veilby, Vivild, Gjesing og Nørager af Sønderhald Herred, og det sidste District af Sognene Mørke, Hornslet, Meilby, Thodbjerg, Skjødstrup og Thorsager af Østerliisbjerg Herred, og Sognene Østeralling, Vesteralling, Hvilsager, Lime, Mygind, Skjørring, Krogsbæk, Søby og Skader af Sønderhald Herred.
S. 248. Øen Anholt, som hidtil har hørt under Grenaa Lægedistrict, har nu en egen Districtslæge.
S. 249. Ifølge Allerhøieste Resolution af 29 Januar 1859 er Lø Herred samt Møgeltønder og Ballum Birker adskilte fra deres Forbindelse med Ribe Lægedistrict, og i Forening med Vesterlandfør og Amrum Birker oprettet til et eget nyt Lægedistrict.
S. 250-251. Hirschholm Amstue er ifølge Lov af 29de Decbr. 1857 nedlagt fra 1ste April 1858 at regne og dens Oppebørseler derefter indtil videre henlagte under Frederiksborg Amstue.
S. 256, Sp. 1, L. 1. Asminderup l. Ammindrup.
S. 257, Sp. 1, L. 14, tilføies: den høiere Betalingsskole i Kjøge.
Overlæreren . . . 661 Rd. 84 Sk.
2den Lærer . . . 451 — 84 —
3die — . . . 423 — 84 —
Lærerinden . . . 380 — " —
S. 259, Sp. 1, L. 6. f. n. Paa Grund af Oprettelsen af en ny Skole i Sandby, Kundby Sogn, er Reguleringssummen fra Kundby Skole ved indtræffende Vacance nedsat til 486 Rd. 72 Sk. og Reguleringssummen fra Sandby Skole bestemt til 485 Rd. 56 Sk.
S. 273, Sp. 2, L. 13. Efter Sindal tilføies Fjelsted Biskole i samme Sogn, Reguleringssum 125 Rd.
S. 275, Sp. 1, L. 16. Reguleringssummerne for Lærerembederne i Thisted ere fastsatte saaledes:
Overlæreren . . . . . 842 Rd. 68 Sk.
De to andre høist lønnede Lærere . . . . 622 — 68 —
De tre lavest lønnede Lærere . . . . . 397 — 68 —
Den fratraadte Lærers Embede . . . . . 809 — 42 —
S. 278, Sp. 1, L. 19, 18 og 17. f. n. Reguleringssummerne for Skolelærerembederne i Als, Helberskov og Hurup ere forandrede fra resp. 445 Rd. 95 Sk., 239 Rd. 92 Sk. og 225 Rd. 13 Sk. til resp. 265 Rd. 95 Sk., 279 Rd. 92 Sk. og 265 Rd. 13 Sk.

S. 279, Sp. 2, L. 15 og 16. Reguleringssummerne for Skolelærerembederne i Nautrup 239 Rd. 88 Sk. samt i Vile og Søby

Side 14
196 Rd. 70 Sk. ere forandrede saaledes: Nautrup 211 Rd. 16 Sk., Vile 204 Rd. 48 Sk. og Søby 172 Rd.
S. 282, Sp. 2, L. 3 og 4. Reguleringssummen for Handest Skole er forandret fra 326 Rd. 1 Sk. til 471 Rd. 74 Sk. Glenstrup Skole udgaaer.
S. 283. Sp. 1, L. 9. f. n. Reguleringssummen for Enslev Skole er forandret fra 264 Rd. 26 Sk. til 362 Rd. 54 Sk.
S. 285, Sp. 1, L. 24. Høiret l. Hørret; L. 28. Askø l. Ask.
S. 287, Sp. 1, L. 9. f. n. Reguleringssummen for 3die Lærer ved Trinitatis Borgerskole i Fredericia er forandret fra 635 Rd. 80 Sk. til 695 Rd. 70 Sk.
S. 289, Sp. 1. Efter L. 4. f. n. tilføies: Realskolen i Holstebro 1ste Lærer . . . 553 Rd. 2 Sk. 2den Lærer . . . 355 — 50 —
S. 289, Sp. 1 nederst tilføies: 3die og 4de Lærer i Lemvig hver 393 Rd. 17 Sk.
S. 289, Sp. 2, L. 2 f. n. Reguleringssummen for Asp Skole er forandret fra 146 Rd. 28 Sk. til 290 Rd. 15 Sk.
S. 292, Sp. 1, L. 8 f. n. Felding S. l. Folding S.
S. 292, Sp. 2. Efter L. 14 f. n. tilføies: Bastrup 311 Rd. 20 Sk., Øster-Vamdrup 306 Rd. 20 Sk.
S. 299, L. 5. Barløse Sogn i Baag Herred er nu henlagt under Assens Amtstuedistricts 3die Forligskreds.

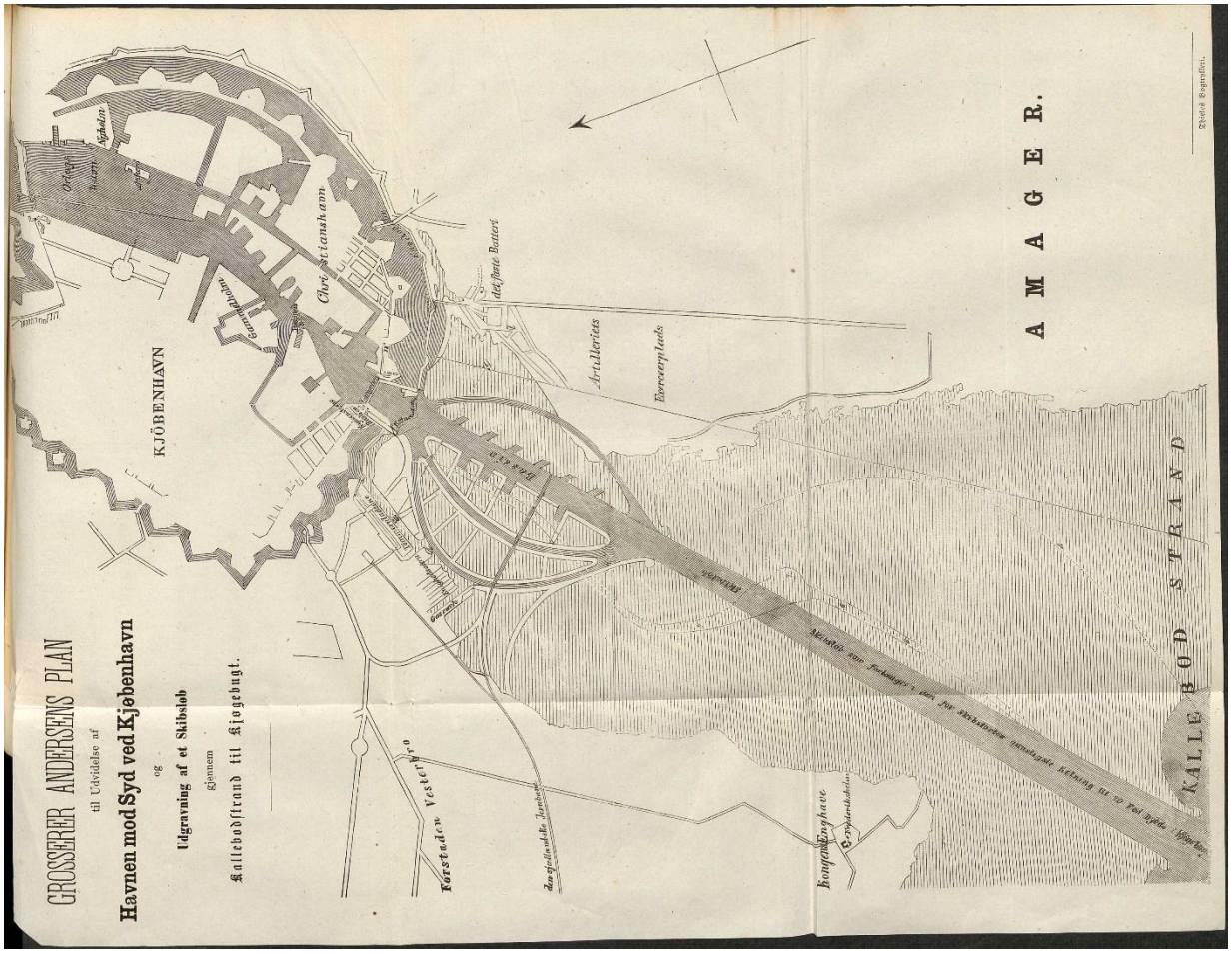

Side 15

Speciel Deel I.
Kjøbenhavn.

S. 7. Kjøbenhavns Porte ere nu nedbrudte og i Forbindelse hermed ere Passagerne til Byen betydeligt udvidede og forskjønnede.

S. 10. I 2de allerunderdanigste Andragender af resp. 26de Septbr. 1856 og 31te Marts 1857 har Grosserer A. W. Andersen af Kjøbenhavn ansøgt om Concession for et Actieselskab til Anlæg af et Havnebassin i Kalleboderne og Tilveiebringelse af et Skibsløb gjennem dette Farvand fra Estakaderne ved Langebro til Kjøgebugt. Disse Andragender ere nærmest motiverede ved den overordentlige Ulempe, der er forbunden med, at alle Skibe, der skulle ind til Kjøbenhavn, ere henviste til den nordlige Passage, om de end komme Syd fra, og saaledes alene for Indløbets Skyld maae afvige fra den directe Cours og ad en betydelig Omvei passere udenom Amager og ordentligviis tillige Batteriet Trekroner. Hertil kommer endnu, at der ved Uddybningen af det fornødne Canalløb tillige af det øvrige Terrain vilde kunne indvindes betydelige Arealer, der stødende umiddelbart op til Skibsveien, vilde afgive Plads til de forskjellige maritime og commercielle Fornødenheder, der hidtil i høi Grad have maattet savnes.

Til at bedømme dette Project blev nedsat en Commission, der under 31te Juli 1858 indgav sin Betænkning. Denne Betænkning, som i alle væsentlige Puncter anbefaler Grosserer Andersens Plan, udtaler bl. A., at Projectet med de til samme knyttede Foranstaltninger i den gamle Havn anviser den heldigste Vei til Udvidelse og Forbedring af Kjøbenhavns Havn i Handelens og Skibsfartens Interesse; at Projectet i væsentlig Grad begunstiger Krigsmarinens Interesse; at det i det Hele taget maa ansees for vel stemmende med de fortificatoriske Interesser; at det tilsigtede Foretagende i det Hele taget lover væsentlige Fordele baade for Stat og Commune og derfor fortjener alvorlig Opmærksomhed og kraftig Understøttelse og at Anlægget baade lader sig med Sikkerhed udføre og uden kostbare Foranstaltninger vedligeholde.

Grosserer A. W. Andersen er under 21de Octbr. 1859 meddeelt den ansøgte allerhøieste Concession, hvis Hovedpuncter her gjengives:

§ 1. Naar Actieselskabet inden 2 Aar fra denne Concessions Datum godtgjør, at der til det paagjældende Foretagende er tegnet mindst et Beløb af 3,500,000 Rd., og at deraf er indbetalt 10 pCt., vil Selskabet blive bemyndiget til at benytte Concessionen, saaledes som

Side 16

den er bestemt i efterstaaende Paragrapher. Godtgjøres dette ikke inden 2 Aar, har Concessionen tabt sin Retsvirkning. § 2. Selskabet lader udgrave i Kallebodstrand, umiddelbart Syd for Estacaderne, et Havnebassin med en Beliggenhed og af en Udstrækning, som viist paa [den vedføiede] Plan. Bassinet indfattes med Bolværker af Tømmer, Steen eller andet Materiale. Bassinets Brede maa intet Sted være under 360 danske Fod. Dybden overlades det Selskabet at bestemme, med den Indskrænkning, som er en Følge af Bestemmelserne i efterfølgende § 3. § 3. Selskabet lader udgrave et Skibsløb fra Estacaderne gjennem det nye Skibsbassins Midte og videre gjennem Kallebodstrand til Dybvandet i Kjøgebugt. Løbet gives mindst 20 Fods Dybde under Dagligvande (Middelvandstand), og mindst 120 Fods Brede i Bunden. Retningslinien bliver at vælge omtrent som angivet paa [den vedlagte] Plan, forsaavidt ikke nærmere Undersøgelser maatte godtgjøre, at en anden Linie er gunstigere for Seiladsen, eller techniske Vanskeligheder maatte kræve en Afvigelse. Skibsløbet gives til Siderne flade Skraaninger med mindst 2 1/2 Fod horizontal Anlæg for hver Fod vertical Høide og anlægges i det Hele saaledes, at der efter Fuldførelsen ingen Tendents bliver til Løbets Tilsanding eller Sidernes Udskylning, og at der ei skeer nogen saadan Forandring af Strømningsforholdene i den gamle Havn, som Regjeringen maatte finde skadelig. § 4. Selskabet forpligtes til, inden Udløbet af 6 Aar fra denne Concessions Datum at have fremmet Arbeidet saaledes, at der paa hele Strækningen fra Estacaderne

til Kjøgebugt haves et Skibsløb af mindst 20 Fods Dybde under Dagligvande og mindst 60 Fods Brede i Bunden med behørige Sidestraaninger, samt til at have anbragt de for Beseilingen fornødne Bøier, Sømærker, m. v. Naar særdeles Uheld eller uforudseelige Vanskeligheder skulde forhindre Arbeidets Udførelse i den nævnte Tid, og naar Saadant tilbørligt godtgjøres for Regjeringen, vil en passende Forlængelse af Tidsfristen blive indrømmet. § 5. Selskabet forpligtes til inden Udløbet af 12 Aar fra denne Concessions Datum at have udvidet Skibsløbet til den hele Brede af 120 Fod i Bunden med den foreskrevne Dybde af 20 Fod og de behørige Skraaninger, samt til at have opført de for Beseilingen fornødne Thretaarne og foretaget de behørige Forandringer ved Bøier og Sømærker m. v. En lignende Forlængelse af Tidsfristen som i § 4 angiven vil under de samme Forudsætninger blive indrømmet. § 6. Selskabet forpligtes til inden Udløbet af 20 Aar fra denne Concessions Datum at have fuldført det nye Havnebassin og forsynet det paa Siderne med de i § 2 foreskrevne Bolværker. § 7. Selskabet forpligtes til under Udførelsen af Arbeiderne i Kallebodstrand at sørge for, at Fartøier af under 10 danske Commercelæsters Drægtighed, som nu kunne benytte det existerende Løb, vedblivende kunne passere, samt til at bevare fri Adgang til Communens Gasværk for de Fartøier, som tilføre samme Kul m. m. Men forøvrigt skal Farten paa Kallebodstrand saavidt muligt lempes efter Arbeidernes Tarv, og navnlig skal intet Fartøi, som nu ikke kan benytte Farvandet, være berettiget til at passere uden Selskabets Tilladelse, forinden Passagen aabnes i Henhold til den følgende § 8.

Side 17

§ 8. Saasnart en Besigtigelse fra Regjeringens Side godtgjør, at de i § 4 opstillede Betingelser ere opfyldte, bliver Løbet at aabne for offentlig Passage, og skal Selskabet da være berettiget til at oppebære, indtil Udløbet af 25 Aar fra denne Concessions Datum, en Afgift af Skibe, som passere gjennem Løbet enten til eller fra Kjøgebugt, hvilken Afgift dog for Seilskibe ei tør overstige 8 Skilling Rigsmønt pr. Commercelæsts Drægtighed, for Dampskibe det dobbelte. For denne Afgift skulle imidlertid følgende Skibe være fritagne:

a) Alle Skibe, henhørende til den Kongelige Marine.

b) Bugseerdampskibe.

c) Skibe af mindre end 10 Commercelæsters Drægtighed.

§ 9. Saasnart en Besigtigelse fra Regjeringens Side godtgjør, at de i § 5 opstillede Betingelser ere opfyldte, skal Selskabet være berettiget til at forhøie den i § 8 omhandlede Afgift med 50 pCt., altsaa til respective 12 og 24 Sk.

§ 10. Det skal være Selskabet tilladt yderligere at forøge Skibsløbets Brede. Saasnart en Besigtigelse fra Regjeringens Side godtgjør, at Breden i Bunden overalt har naaet 180 Fod med 20 Fods Dybde og behørige Sidestraaninger m. v., samt at de fornødne Forandringer ere foretagne ved Bøier og Sømærker m. v., skal Selskabet derhos være berettiget til at forhøie Skibsafgiften med endnu 50 pCt. af det oprindelige Beløb, altsaa til henholdsviis 16 og 32 Sk.

§ 11. De Selskabet i Henhold til de 3 foregaaende Paragrapher tilflydende Skibsafgifter ville være at opkræve i Forbindelse med og paa lignende Maade, som de øvrige paa Handel og Skibsfart hvilende Afgifter, der for den gamle og den nye Havn tilflyde Staten eller Communen.

§ 12. I det hele Tidsrum fra Farvandets Aabning for Passagen indtil Udløbet af 25 Aar fra denne Concessions Datum bliver det en Forpligtelse for Selskabet at bevare Skibsløbets Dimensioner, at vedligeholde Fyrtaarne, Bøier og Sømærker i tjenstdygtig Stand samt at holde Fyrene tændte til de Tider, som af Regjeringen ville blive foreskrevne. Derimod bliver det Regjeringens Sag at indrette det fornødne Havne- og Strømpoliti, hvis Forskrifter ogsaa Selskabet er pligtig til at efterkomme. Paa Regjeringens Forlangende vil Selskabet have at afgive de fornødne Grundstykker til Opførelse af Forseglings- og Havnecontoirer af samme Art som de, der findes ved den gamle Havn.

§ 13. Som yderligere Vederlag for de forannævnte Arbeiders Udførelse erholder Selskabet fuldstændig Eiendomsret over følgende Arealer:
a) Samtlige de Arealer, som paa begge Sider af det nye Havnebassin og det nye Skibsløb, mellem disse og de nuværende Kystlinier ved Dagligvande inddrages til Benyttelse i Overensstemmelse med den senere § 16, dog med de Undtagelser, som i § 14 ville blive specificerede. b) Det med Bogstavet C paa [den vedføiede] Plan betegnede Stykke af Amager, begrændset ved en fra det høiere Curtinepunkt af Eenhorns Bastion udgaaende ret Linie [m. n.]

Side 18
§ 14. Af de i den foregaaende Paragraph under a omhandlede Arealer unddrages følgende Selskabets Eiendomsret:
a) Den nuværende Vandforbindelse mellem Havnen og Tømmergraven foran Holcks Bastion.
b) Det foran Gasværkets Grund og Grundene ved Enighedsværn indtil Tømmergraven, mellem disse Grunde og den nærmeste Sidekanal, liggende Vandareal, hvilket forbeholdes det Offentlige, imod at dette, saasnart Arealet opfyldes, sørger for Anbringelsen af lignende Bolværker, som ved den øvrige Deel af Sidekanalen.
c) Det mellem Linien m. n. (§ 13) og Amagers Kystlinie liggende Vandareal.
d) Det til Dannelsen af en Forgrav foran Christianshavns Enveloppe fornødne Vandareal. —
§ 26. For at bringe Forholdene i den gamle Havn i fornøden Samklang med Forholdene i den nye, paatager Kjøbenhavns Havnevæsen sig:
a) At tilveiebringe fra Toldbodbommen til Estacaderne Syd for Langebro et Skibsløb af samme Dybde og Brede, som Kallebodløbet erholder, dog ikke ud over de i § 10 angivne Dimensioner. Uddybningsarbeiderne blive at paabegynde og udføre samtidigt med de tilsvarende Arbeider i Kallebodstrand.
b) At udvide Skibsløbene gjennem Knippelsbro og Langebro til 58 Fod. Disse Foranstaltninger blive at paabegynde paa samme Tid som Arbeiderne i Kallebodstrand og at fremme saa hurtigt som muligt med Hensyn til Aabningen af den frie Passage for Skibe.
§ 27. Ved Udløbet af 25 Aar fra denne Concessions Datum afleverer Selskabet til Regjeringen det nye Havnebassin og det nye Skibsløb med de forskriftsmæssige Dimensioner, tilligemed Fyrtaarne, Bøier og Sømærker m. v., men ikke Bolværkerne. Dermed ophøre Selskabets Forpligtelse til Vedligeholdelsen af den nævnte Anlæg og til Fyrenes Pasning. Fra samme Tid ophøre de Selskabet ved denne Concession indrømmede Rettigheder, ene med Undtagelse af den ifølge § 13 erhvervede Eiendomsret og den (ved § 17) fastsatte Skattefrihed. De Vandarealer, der til den Tid ikke ere inddragne til Benyttelse, falde tilbage til Staten.
S. 10. Den nuværende **Knippelsbro**, der fører over Kjøbenhavns Havn — Strømmen — fra Gaden ved Nybørs til Christianshavns Brogade, er en Træbro af ældre Construction, og bestaaer af en fast og en bevægelig Deel. Den sidste er en dobbelt Vindebro, som lukker over Hovedløbet — Gjennemfartsaabningen for Skibene — ; Broens hele Længde er 283 Fod. Den faste Bro har — en Indsnævring paa hver Side af Hovedløbet dog undtagen — en Brede af 30 Fod, maalt mellem Rækværkerne. Af denne Brede optager Kjørebanen 15 Fod og hvert af Trottoirerne 7 1/2 Fod. Vindebroens Brede — ligeledes mellem Rækværkerne — er 13 1/6 Fod, hvoraf 6 1/2 Fod falder paa Kjørebanen og 3 1/3 Fod paa hvert af Trottoirerne. I de, til Vindebroen

Side 19
Grændsende, indsnævrede Partier af den faste Bro er kjørebanens Brede, som paa Vindebroen. Paa den Deel af den faste bro, som slutter sig til Børsgaden, findes paa hver Side et fremspringende Parti

af 3 ¼ Fods Brede. Disse Partier – kaldet Fiskergangene – benyttes som Anlægspladse for Fiskevaser – Hovedløbet har det smalleste Sted en Vidde af 30 Fod 4½ Tommer.

Det har alt længe været erkjendt, at Knippesbro i sin nuværende Skikkelse ikke kan ansees fyldestgjørende for den herover stedfindende Passage *), og efterat flere agtede Mænd havde indgivet et Andragende om opførelsen af en ny Bro mellem Kjøbenhavn og Christianhavn Istedetfor Knippelsbro blev en Commission nedsat til at tage Sagen Under Overveilse og Bedømmelse. Denne Commission har under 18de Septbr. 1858 indgivet sin Betænkning, som gaar ud paa, at der, Istedetfor den nuværende Knippelsbro, opføres en ny Bro i Linien fra Torvegade til Børsgraven, og at den nye Bro, som heelt igjennem erholder en Brede af 30 Fod med 3 Gjennemgangsaabninger for Skibe, hver af 60 Fods Vidde, bliver en Pladejerns Construction, hvilende paa murede Piller, samt at, i Forbindelse med Brobygningen, Børsgraven fyldes og den hele, mellem Børsen og Nybørs paa den ene Side, og Huuslinien "bag Børsen" paa den anden Side beliggende Plads ryddeliggjøres og reguleres.
Omkostningerne ere foreløbigt anslaaede til 515,400 Rd.

S. 13. Ifølge Lov af 15de April 1859 skal paa Nyholm efterhaanden opføres de Værksteder., Magasinbygninger o.s.v, der nu haves paa Gammelholm. Efterhaanden som Anlæget af tilsvarende Værksteder o.s.v. paa Nyholm tillader det, bliver Gammelholms Grund med de derpaa værende Bygninger at afhænde. Bekostningen ved de fornødne Anlæg paa Nyholm er anslaaet til 1,687,000 Rd., hvoraf atter paaregnes ved den senere Realisation af Gammeholms Grund af indkomme 1,583, 400 Rd.

S. 13. Nyholms Dok er nu fuldført og aabnedes til Afbenyttelse d. 18de August 1858. Dokken er hovedsalig bygget af Muursteen, der ere formurede deels med Cement, deels med hydraulist Kalk, dog er Granit anvendt ved Slusen, i Bunden og paa de Steder, der ere meest udsatte for Slid eller Stød. Arbeidets Udførelse frembød store Vanskeligheder, da Grunden var gjennemskaaren med Vandaarer, saa at kraftige Pumpemaskiner maatte holdes i uafbrudt Virksomhed og Vandet afledes paa mangfoldige Maader, for at komme til at udføre Muurarbeidet, ligesom ogsaa Muurværket maatte gives en overordentlig Styrke for at kunne modstaae Vandets Tryk. Tegningerne til Dokken leveres af engelsk Civilingenieur Hr. Alfred Giles, der ogsaa deeltog som Ingenieur i Arbejdets Udførelse; men dette lededes for øvrigt af vedkommende Embedsmænd ved Orlogsværftet og medtog i det Hele

*) Under almindelige Forhold passeres Knippelsbro daglig af 24,000 Fodgænger, 28++ med Heste forspændte Kjørevogne og 300 til 400 Menbelvogne, Trillevogne o. desl. Af Skibe passerer aarlig c. 2100 Broen.

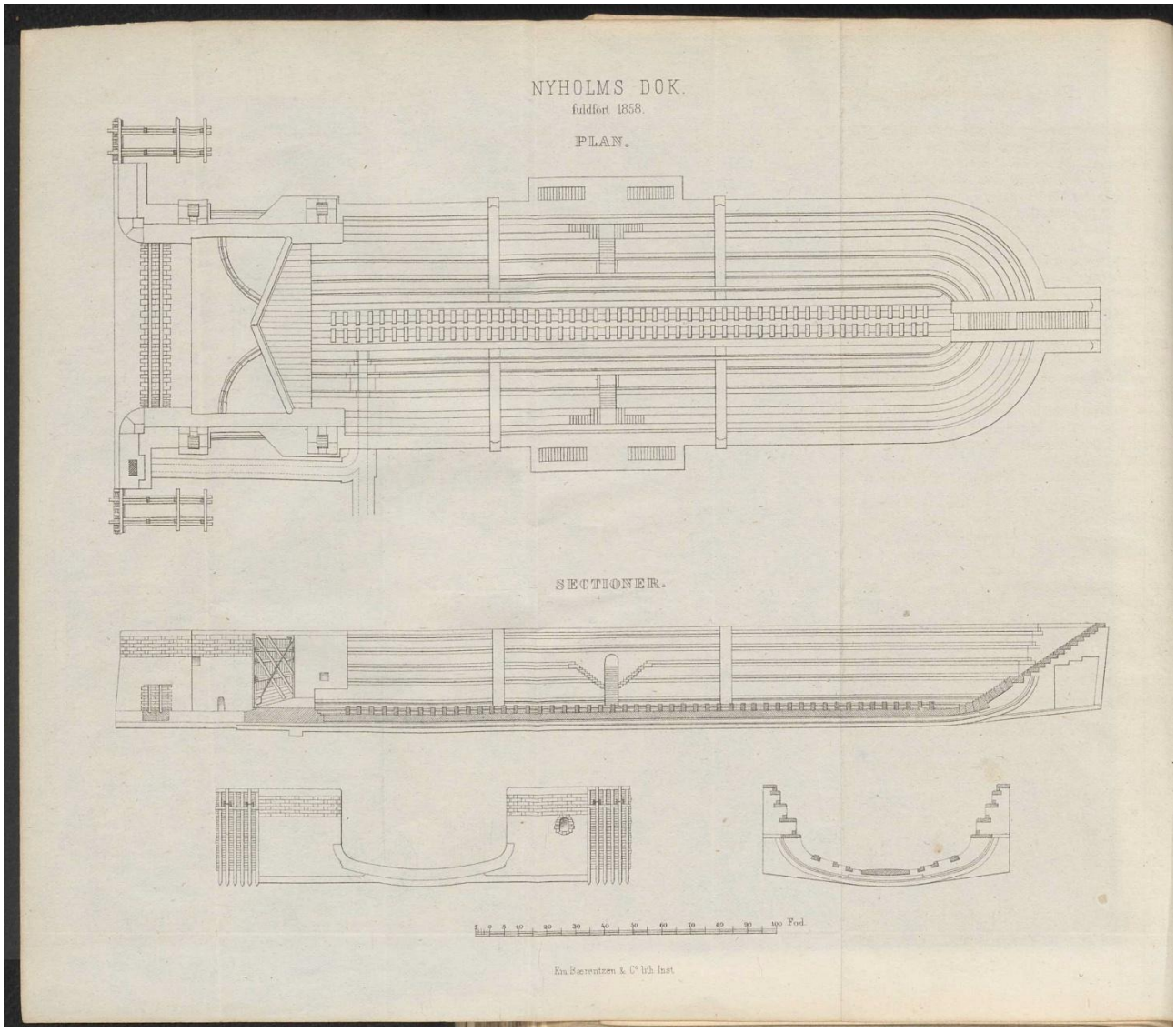

grændsende, indsnævrede Partier af den faste Bro er Kjørebanens Brede som paa Vindebroen. Paa den Deel af den faste Bro, som slutter sig til Børsgaden, findes paa hver Side et fremspringende Parti af 3 1/4 Fods Brede. Disse Partier — kaldet Fiskergangene — benyttes som Anlægspladse for Fiskerqvaser. Hovedløbet har paa det smalleste Sted en Vidde af 30 Fod 4 1/2 Tommer.

Det har alt længe været erkjendt, at Knippelsbro i sin nuværende Skikkelse ikke kan ansees fyldestgjørende for den herover stedfindende Passage*), og efterat flere agtede Mænd havde indgivet et Andragende om Opførelsen af en ny Bro mellem Kjøbenhavn og Christianshavn istedetfor Knippelsbro blev en Commission nedsat til at tage Sagen under Overveielse og Bedømmelse. Denne Commission har under 18de Septbr. 1858 indgivet sin Betænkning, som gaaer ud paa, at der, istedetfor den nuværende Knippelsbro, opføres en ny Bro i Linien fra Torvegade til Børsgraven, og at den nye Bro, som heelt igjennem erholder en Brede af 30 Fod med 2 Gjennemgangsaabninger for Skibe, hver af 60 Fods Vidde, bliver en Pladejerns Construction, hvilende paa murede Piller, samt at, i Forbindelse med Brobygningen, Børsgraven fyldes og den hele, mellem Børsen og Nybørs paa den ene Side, og Huuslinien "bag Børsen" paa den anden Side beliggende Plads ryddegjøres og reguleres.

Omkostningerne ere foreløbigt anslaaede til 515,400 Rd.

S. 13. Ifølge Lov af 15de April 1859 skal paa **Nyholm** efterhaanden opføres de Værksteder, Magasinbygninger og øvrige Indretninger, som ville være nødvendige til at træde istedetfor de Bygninger o. s. v., der nu haves paa Gammelholm. Efterhaanden som Anlæget af tilsvarende Værksteder o. s. v. paa Nyholm tillader det, bliver Gammelholms Grund med de derpaa værende Bygninger at afhænde. Bekostningen ved de fornødne Anlæg paa Nyholm er anslaaet til 1,687,000 Rd., hvoraf atter paaregnes ved den senere Realisation af Gammelholms Grund at indkomme 1,583,400 Rd.
S. 13. **Nyholms Dok** er nu fuldført og aabnedes til Afbenyttelse d. 18de August 1858. Dokken er hovedsagelig bygget af Muursteen, der ere formurede deels med Cement, deels med hydraulisk Kalk, dog er Granit anvendt ved Slusen, i Bunden og paa de Steder, der ere meest udsatte for Slid eller Stød. Arbeidets Udførelse frembød store Vanskeligheder, da Grunden var gjennemskaaren med Vandaarer, saa at kraftige Pumpemaskiner maatte holdes i uafbrudt Virksomhed og Vandet afledes paa mangfoldige Maader, for at komme til at udføre Muurarbeidet, ligesom ogsaa Muurværket maatte gives en overordentlig Styrke for at kunne modstaae Vandets Tryk. Tegningerne til Dokken leveredes af engelsk Civilingenieur Hr. Alfred Giles, der ogsaa deeltog som Ingenieur i Arbeidets Udførelse; men dette lededes forøvrigt af vedkommende Embedsmænd ved Orlogsværftet og medtog i det Hele

---

*) Under almindelige Forhold passeres Knippelsbro daglig af 24,000 Fodgjængere, 2800 med Heste forspændte kjørevogne og 300 til 400 Meubelvogne, Trillevogne o. desl. Af Skibe passerer aarlig c. 2100 Broen.

Side 20
et Tidsrum af omtrent 4 Aar, hvoraf omtrent Halvdelen medgik til Opførelse af det mægtige Muurværk, hvis store Dimensioner og solide Sammensætning lover Værket en lang Varighed. Dokken fyldes med Vand gjennem et Stigbord i 45 Minutter, Sluseportene aabnes og lukkes af 6 à 8 Mand i faa Minutter, og naar de ere lukkede udpumpes Vandet atter i omtrent 6 Timer med et Damp-Pumpeværk.
S. 14. **Oversigt over Kjøbenhavns Udvidelse fra 1856.** Ved Udgangen af Aaret 1855 vare de forskjellige ældre Gader og Veie udenfor Voldene omtrent bebyggede som de nu ere; der er vel i de sidste Aar opført endeel nye Bygninger i dem; men Byens Udvidelse har dog hovedsagelig fundet Sted i nye anlagte Gader. — Til samme Tid vare i Blaagaards-Qvarteret saagodtsom alle de daværende Gader udlagte og tildeels bebyggede; i det saakaldte Allers Vænge paa Nørrebro vare Gaderne udlagte og for en stor Deel bebyggede med Huse, som fortrinsviis give Bolig til meget fattige Familier; paa Vesterbro var den saakaldte Badevei næsten heelt bebygget, og Veiene over Justitsraad Thaysens Jorder vare anlagte og her var opført Fabrikker og enkelte Lyststeder.
1856.
Gasveien anlægges og Bebyggelsen af sammes ene Side begynder. Victoriagaden udlægges. Paa Blaagaard fortsættes Udparcelleringen og Bebyggelsen, navnlig blive de fleste af de ved Dosseringerne liggende Bygninger opførte. Badeveien paa Vesterbro bliver næsten fuldstændig bebygget. Paa Nørrebro anlægges den saakaldte Frederik den Syvendes Gade.
1857.
Bebyggelsen fortsættes paa de ovenfor nævnte Steder, navnlig paa Blaagaard og Gasveien. — Victoriagadens Bebyggelse begynder. — Frederik den Syvendes Gade fortsættes og sættes i Forbindelse med nogle andre Gader samt bebygges.
Der udlægges paa Nørrebro følgende Gader: Parcelveien, Slotsgaden, Steengade, Prinds Jørgensgade, Skolegade, Sortedamsgade, Ravnsborggade og Ravnsborgs Tvergade. — Paa Vesterbro begynder Udlæggelsen af Absalonsgade, Dannebrogsgade, Oehlenschlægersgade og Valdemarsgade. — Paa Østerbro begynder Udlæggelsen af Gaderne i Rosenvænget; de ere hidtil kun særdeles lidt bebyggede,

men ved de Servitutter, som paalægges Kjøberne, vil der tilveiebringes et meget smukt Qvarteer af smaa Bygninger med Haver.

1858.

De i 1857 paa Vesterbro anlagte Tvergader forlænges og deres Bebyggelse begynder; ligeledes begynder Bebyggelsen af Gasveiens vestre Side. — Paa Blaagaard bygges en Deel; mod Slotsgaden og Steengaden opføres enkelte Bygninger. — Communen anlægger en Vei over Blegdammene.

1859.

Ingen nye Veianlæg. — Nye Bygninger opføres især i Tvergaderne fra Vesterbro og navnlig i Dannebrogsgade.

Side 21

S. 14. **Kjøbenhavns Befæstning mod Søsiden.** Ifølge Lov af 31te Marts 1858 bliver Kjøbenhavn forsynet med en fremskudt Befæstning mod Søsiden, hvis Hensigt er, at holde Fjendens Skibe i en saa stor Afstand fra Staden, at de ikke kunne bombardere den, og at forebygge en Forsænkning af Kroneløbet, der hidtil danner den eneste Adgang for større Skibe til Havnen.

For at opnaae disse Øiemed, blev der allerede i 1713, da et Angreb fra Sverrig befrygtedes, ved Grundsætning af Skibe, dannet to faste Batterier paa Revshale grunden. Trekroner, paa Grundens Nordspids, tæt Nord for det nuværende Trekroner, bestod af tre gamle Linieskibe; Prøvesteen, mere sydligt, udfor det søndre Indløb til Kongedybet, bestod af et gammelt Linieskib og af et Skib, der havde tjent som Dok. Batterierne vedligeholdtes i omtrent 50 Aar, i hvilken Tid de efterhaanden forstærkedes ved Grundsætning af flere Skibe, saa at der tilsidst, de første indbefattede, var grundsat 10 Skibe ved Trekroner og 7 ved Prøvesteen. Af det gamle Trekroner ere de sidste Levninger optagne i de seneste Aar; men af det her omhandlede ældste Prøvesteen, der sløifedes 1767, findes endnu Spor, der ere betegnede ved to smaa Sømærker.

Iblandt mange forskjellige Forslag til Rhedens Befæstning blev i 1766 antaget eet, ifølge hvilket der skulde anlægges 7 Lynetter, af hvilke dog kun den ene, der endnu ligger imellem Sextus og Trekroner, kom til Udførelse.

I 1777 blev der nedsat en Defensionscommission, for at udarbeide Forslag til Imødegaaelsen af Angreb fra Søsiden. Den indgav 1784 sit første Forslag, der gik ud paa Anlægget af 3 Forter, nemlig det nuværende Trekroner, et lignende Fort Nord for Kroneløbet paa Grunden Stubben, og et lidt mindre Fort noget Nord for det gamle Prøvesteen, paa det Sted, hvor der nu er begyndt paa Anlægget af et Fort. Dette Forslag blev approberet den 27de October 1786, og Anlægget af Trekroner begyndte strax efter.

Skjøndt Trekroner i 1801 kun var en med Træbolværk omgiven Ø, som Lynetten endnu, uden Brystværn, havde man armeret det, hvoraf Følgen blev, at Nelsons Angreb den 2den April skeete sydfra og rettedes mod de i Kongedybet henlagte Bloksibe, og at det endte da han havde vundet Fordele over disse, og Kampen trak sig henimod Trekroner.

Mangelen af et fast Batteri paa Slagliniens høire Fløi havde været meget følelig, hvorfor der igjen i 1802 blev dannet et saadant ved Grundsætning af 3 Linieskibe umiddelbart Nord for det ældste Prøvesteen. Da saaledes begge Fløie vare forsynede med faste Batterier, prøvede Englænderne i 1807 ikke paa at bombardere Staden fra deres Skibe, men foretrak en Landgang og et Bombardement fra Batterier paa Land. Dette Prøvesteensbatteri blev i 1828 solgt til Sløifning; men Bunden af Skibene og en Deel af Steenopfyldningen ligge endnu paa Stedet og rage ved Lavvande op over Vandfladen. De ere betegnede ved to større Sømærker.

Efter Slaget paa Rheden 1801 blev Stadens Forsvar mod Søsiden underkastet en ny Drøftelse, og Defensionscommissionen foreslog i 1804 en betydelig Udvidelse af Forslaget fra 1784, nemlig at Fortet Nord

Side 22
for Kroneløbet skulde flyttes mere mod Nord, og at der skulde tilføies et Fort Syd for Prøvesteen, ved Sundbyhage. Disse to Forter vilde den desuden have forsynet med Reduiter. Forslaget kom ikke til Udførelse; men Trekroner blev forsynet med Beklædningsmuur, og i Hovedsagen bragt i sin nuværende Tilstand.
1846 og de nærmest følgende Aar nærede Defensionscommissionen den Tanke, at føre en Dæmning fra Lynetten langs Revshalegrundens Yderkant til Prøvesteen og videre ind til Amagers Kyst, forsynet med 3 aabne Batterier. Det var i Overeensstemmelse med denne Tanke, at der ved Lynetten indpæledes den Plads, som endnu bliver benyttet til at oplægge Mudder paa.
Det nu approberede Forslag er fremsat af Ingenieurcorpset den 29de Marts 1853. Det indbefatter 4 nye casematterede Forter, af hvilke det største ved Prøvesteen, forsynet med en Havn for Defensionsfartøier, to mindre imellem det og Trekroner, langs Revshalegrundens Rand, og det mindste paa Grunden Stubben, imellem Trekroner og Kalkbrænderierne. Trekroner er desuden tænkt styrket ved et Casemattering af dets forreste, vigtigste Deel, og ved en forøget Armering af Lynetten, fra hvilken det flankeres.
Hele Anlæget er anslaaet til en Udgift af 3,800,000 Rigsdaler Rigsmønt, nemlig 3,400,000 Rdl. til Udførelsen af de fortificatoriske Anlæg, 325,000 Rdl. til Armeringen, og 75,000 Rdl. til Vedligeholdelsen af de efterhaanden udførte Værker gjennem hele Anlægstiden (circa 11 Aar). For Finantsperioden 18 58/60 er der stillet 237,000 Rdl. til Krigsministeriets Raadighed; de forberedende Arbeider ere foretagne i 1858, og selve Anlæget er begyndt i 1859 med Fundamentet til Fortet ved Prøvesteen. Hvad der i de senere Finantsperioder dertil skal anvendes, bliver hvergang at bestemme ved Lov. Hele Anlæget er betænkt at skulle endes i Aaret 1869.
Det begyndte Fundament dannes som en Steenophyldning, der paa den ydre Side støttes ved en Pælerække med foranliggende Steenglacis, paa den indre Side, mod Havnen, ved en Beklædningsmuur, som dannes af store kunstige Blokke, forfærdigede i Land og nedlagte regelmæssigt i Vandet.
S. 16. Fra Hr. Vandinspecteur Poulsen har Udgiveren modtaget følgende Beskrivelse af Kjøbenhavns nye Vandværk, som man, uagtet den indeholder nogle Gjentagelser af, hvad herom er sagt i Hovedværket, har troet at burde optage i sin Heelhed.
Kjøbenhavns Vandforsyning fandt indtil Midten af 1859 Sted gjennem et System af Trærender, som fra Peblinge- og Sortedamssøerne samt fra Lundehuussøen indledede Vandet i ufiltreret og derfor ofte i temmelig ureen Tilstand, saavelsom ogsaa i utilstrækkelig Mængde til det private og offentlige Forbrug. Denne ufuldkomne og forældede Vandforsyningsmethode er nu afløst ved et efter de nyeste Principer indrettet Vandværk, som til enhver Tid under betydeligt Tryk leverer Vandet, filtreret og rigeligt, til ethvert Sted i Gaardene eller Husenes Etager, hvor det ønskes benyttet. Vandet erholdes deels fra forskellige Søer og Beholdere, i hvilke det efter Regn og Tøbrud afløbende Markvand opsamles fra et betydeligt Opland, og af hvilke

Side 23
Damhuussøen er den vigtigste, deels fra en Deel i Damhuussøens Opland borede artesiske Kilder, som levere en betydelig, men dog til Stadens Forsyning ikke tilstrækkelig daglig Strøm af fortrinligt Vand, som tilflyder Damhuussøen. Fra denne Sø løber Vandet gjennem en deels aaben, deels luffet Vandledning til St. Jørgens Sø, hvor det klarer sig ved Bundfældning, og hvorfra det atter indledes paa de ved Farimagsveien anlagte Filtrerbassiner, hvor det, efterat have sivet gjennem et circa 5 Fod tykt Gruuslag, i fuldkommen klar Tilstand samler sig i en stor underjordisk Brønd, der ved en 27 Tom. Jernledning staaer i Forbindelse med Maskinbrønden paa Vandværket. Af denne Brønd hæves Vandet nu ved kraftige, af Dampmaskiner drevne Pumper og trykkes ind i den til Staden førende 24 T. Hovedledning, som efterat have passeret Stadsgraven og Volden forgrener sig i flere Hovedaarer

til Stadens forskellige Distrifter. Men forinden Hovedledningen gaaer over Stadsgraven afsender den en 15 T. Green til et paa Toppen af Frederiksberg Bakke i Søndermarken anlagt Reservoir, der modtager det Vand, som Maskinerne til en given Tid maatte oppumpe mere, end der til samme Tid forbruges, medens det, naar Maskinerne pumpe mindre end Forbruget kræver, hjælper med til at tilfredsstille dette, eller endog, naar Maskinerne ikke arbeide, besørger den hele Forsyning. Da Reservoirets Vandspeil imidlertid kun ligger circa 100 Fod over daglig Vandstand i Øresund, og man har anseet det for ønskeligt at kunne levere Staden Vandet under et høiere Tryk, er der tæt ved Reservoiret i et dertil bygget Taarn opsat et saakaldet Standrør, over hvis Top, som ligger 140 Fod over daglig Vandstand, alt Vandet maa gaae, førend det kan strømme ind i Bassinet. Om Dagen, medens Maskinerne pumpe, vil Trykket altsaa i Reglen være en halv Gang stærkere end om Natten, da Forsyningen alene finder Sted fra Reservoiret. I Staden forgrener Hovedledningen sig, som bemærket, i forskellige Hovedaarer. En af disse fører Vandet til Christianshavn gjennem den under Strømmen mellem Gammelholm og Dokken i en Dybde af 70 til 80 Fod og en Længde af circa 400 Fod anlagte Tunnel, som under store Vanskeligheder er sprængt gjennem den faste Kalk, der her danner Undergrunden. Fra Hovedledningerne udgaae atter de mindre Gadeledninger, som ved Haner ere afdeelte i mindre Distrifter, og hvorfra de private Huusledninger udgaae, ligesom ogsaa Brandhanerne i et Antal af circa 600 ere anbragte paa dem. — Vandværkets Anlæg blev begyndt 1856 og var i alt Væsenligt fuldført i Forsemmeren 1858, men paa Grund af den da herskende Vandmangel kunde det ikke tages i Brug før Aaret efter. Det er i sin nuværende Skikkelse istand til at levere Staden 100,000 Tdr. Vand daglig og kan ved Tilføielse af endnu en Maskine (der er for Tiden 3) bringes til at levere 150,000 Tdr. Vand daglig. Bekostningen ved Anlæget har omtrent draget 1,600,000 Rdl.

S. 17. Gasværket er beliggende ved Jernbanen, nær ved Banegaarden i Kjøbenhavn. Det har 364 Stk. enkelte Retorter eller rettere 72 Stk. enkelte og 244 Stk. dobbelte Retorter i 2 sammenløbende Retorthuse. De 2 Kulhuse ere istand til at tage omtrent 11,000 Tons Kul. Gasholdernes Antal er 4 og rumme tilsammen c. 100,000 Tdr. Gas. Værket er istand til at producere 16,000 Tdr. i Døgnet,

Side 24

som Maximum. Der er omtrent 2200 offentlige Blus og henved 40,000 private. Lygteskatten er 40,000 Rd. og Prisen for Gas til Private er 21 Rd. for 1000 Tdr. Af Gasmaalere er der 4300, som deels ere solgte, deels leiede til private Consumenter.

Gasbelysningen tog sin Begyndelse d. 4de Decbr. 1857.

§. 21. Frue Kirke er nu belyst med Gas og har et Varmeapparat. Udenfor Frue Kirke er nu Bissens collossale Broncestatue Moses opstillet.

§. 22. Helliggeistes Kirke har nu et Varme-Apparat.

§. 23. Ved Allerhøieste Resolution af 5te Mai 1858 er det bestemt 1) at den indenfor Stadens Volde beliggende Deel af Trinitatis Sogn deles i 2de geistlige Sognedistricter, et søndre og et nordre, afdeelte ved en Linie dragen langs Sølvgaden fra Volden til Adelgaden, den vestre Side af sidstnævnte Gade fra Sølvgade til Gothersgade, og den nordre Side af Gothersgade fra Adelgade til Kongens Nytorv, og at der for den til hvert af disse Districter hørende Menighed ansættes en Sognepræst og en residerende Capellan; 2) at Trinitatis Kirke med tilhørende Kirkegaard indtil videre forbliver til fælleds Afbenyttelse for begge Menigheder; 3) at det til Trinitatis Sogn hørende District udenfor Stadens Volde oprettes til et særstilt Sogn, saasnart St. Johannis Kirken er fuldført og en Sognepræst ansat ved samme, men at det indtil da henregnes til det søndre Sognedistrict.

S. 25, L. 24. 27de Juli l. 27de Juni; 1 Aar l. 8 1/2 Maaned. S. 25, L. 12 f. n. i 2den Udg. } 90 1/2 l. 70 1/2. S. 26, L. 10 f. o. i 1ste Udg. }

§. 27. I Garnisons Kirkens Ydermuur er indmuret 2de smukke Mindesmærker (Basreliefs i Bronce) over de afdøde Kunstnere, Dyrmaleren Lund og Prof. Eckersberg.
§. 28. **St. Johannis Kirken paa Nørrebro.** En Pest, som hjemsøgte Kjøbenhavn 1546, gav Anledning til den første Kirkebygnings Opførelse udenfor Stadens Porte. Det var et lidet Kapel, som laae mellem Nørre- og Vesterport paa et Stykke Jord, som benyttedes til Kirkegaard. Dette Kapel nedbrødes imidlertid 1628, efterat en ny, grundmuret Kirke med Spiir var bleven færdig 1625. Denne under Christian IV. opførte Kirke laae lidt nærmere ved Vesterport og var et Annex til „Vor Frue Kirke", paa hvis Bekostning den tildeels var bygget. Den var bestemt til Sognekirke for Alle, som boede udenfor Portene, saavelsom foreløbigt for dem, der efter Voldens Udvidelse til dens nuværende Omfang opførte Huse paa Strækningen fra Gothersgade heelt ud til Østerport. Ved denne Kirke vare efterhaanden 5 Præster ansatte i Tidsrummet fra 1625—1658, i hvilket sidste Aar Bygningen, da Carl Gustav nærmede sig Kjøbenhavn, „betimelig", som det hedder, blev ødelagt, for ikke at tjene Fjenden under Angrebet paa Byen. Efter denne Tid har der i to Aarhundreder ikke været Tale om nogen Kirke udenfor Porten, før for nogle Aar siden, da Nørre- og Østerbro stærkt bebyggedes, Tanken om Opførelsen af en saadan igjen vaagnede.

Side 25
med Trangen til den. Det var efter Tilskyndelse af Maler Roed, Assessor Glahn, Kammerraad Feilberg, Candidat Holten og Dr. L. Helweg (der først offentligen henledte Opmærksomheden paa denne Sag), at i Aaret 1852 fyrgethve Mænd traadte sammen og valgte en foreløbig Comitee til at foretage de fornødne indledende Skridt. Denne Comitee bestod af Major Fasting, Kammerraad Feilberg, Assessor Glahn, Dr. Helweg og Justitsraad Wroblewsky, hvilken Sidste tillige overtog Kassererforretningerne. Kjøbenhavns geistlige Convent understøttede varmt disse Bestræbelser ved et motiveret Andragende af 15de Novbr. 1852 til Regjeringen. Da Sagen saaledes var sat i Bevægelse, indkom en Deel Bidrag, og navnlig vandtes et Fodfæste ved Pastor emer. Rasmus Gavebrev paa 9000 Rd., og ved Overskudet af en i dette Øiemed arrangeret Bazar, 4018 Rd. Senere har Kjøbenhavns Communalbestyrelse af de Brockske og Hallske Legater tilstaaet 10,000 Rd., og en heldigt beliggende, fri Byggeplads paa Nørrefælled af 36,000 Alens Størrelse blev indrømmet af Krigsministeriet med Regjeringens Approbation. Da Foretagendet havde vundet denne betydelige Understøttelse, ønskede Comiteen at virke paa den offentlige Stemning ved at Tegning, Plan og Overslag fremlagdes. Ved Professor Hetschs Interesse for Sagen udvirkedes det, at Kunstacademiet gjorde Tegningen af en Kirke paa Nørrebro til Opgave for en af de Neuhausenske Concurspræmier. Af de udstillede Arbeider, der ledsagedes af et Overslag paa 30,000 Rd., vandt vel intet Prisen; men det lykkedes Architect Sørensen, efter at have foretaget hensigtsmæssige Forandringer i sit Udkast, at levere en tilfredsstillende Tegning, der har vundet almindeligt Bifald. Efter denne af Regjeringen og Comiteen bifaldte Plan er Kirken opført som en Korskirke med murede Hvælvinger; dens Længde er c. 82 Alen, Breden 42 Alen 15 Tom. i Korset og 29 1/2 Alen i Skibet; Høiden 30 Alen; Taarnet 78 Alen; Bygningen er beregnet paa at kunne rumme 1000 Mennesker og er bestemt til at opvarmes. Overslaget beløber sig til c. 74,000 Rd. Sagen traadte bestemtere ud fra den væsentlig private Virksomhed, da man paa en Generalforsamling af dem, der havde ydet Bidrag til Kirken, valgte en ny Bygnings-Comitee, der i Foraaret 1856 lod Bygningsarbeidet paabegynde under Ledning af Architect Sørensen. Efterat Sjællands Biskop havde indledet Handlingen med en Tale og Bøn, lagde Hs. Majestæt Kongen d. 20de Juni 1856 i en talrig Forsamlings Nærværelse Grundstenen til Bygningen med følgende Ord: "Saa har jeg lagt Grundstenen til denne Kirke, til Ære for Gud, til Opbyggelse for Menigheden." Det var 100 Aar siden at nogen Kirke var bygget (Frederikskirken paa Christianshavn), saa at Deeltagelsen ved denne sjældne Handling viste sig almindelig levende. Hans Majestæt skjænkede 1000 Rd. til Kirken, ligesom flere Gaver ved denne Leilighed bleve modtagne. Kirken ventes fuldendt i 1860.

S. 28. Bartou Hospitals Kirke er, samtidig med Hospitalets Ombygning bleven smukt restaureret og har erholdt en ny Døbefont, bekostet ved Sammenskud af Menigheden og udført i Marmor af den norske Billedhugger Borch.
S. 29. Den reformeerte Menigheds Kirke har nu et Varme-Apparat.

Side 26
S. 31. Paa Pladsen mellem Universitetet og Frue Kirke er opreist en Buste af Etatsraad, Professor **Joakim Frederik Schouw**.
S. 32. Den nye **Universitetsbibliotheks-Bygning** er opført efter en Plan af Architect **J. D. Herholdt**. Bygningen strækker sig fra Krystalgade i en Længde af 113 Alen med en Dybde af 26 1/2 Alen og en Høide af 18 Alen fra Sokkelen til Gesimsen; dermed er forbundet en lavere Bygning (30 Alen lang, 15 Alen bred og 12 1/2 Alen høi), der medtager det Øvrige af Grunden lige til Frueplads. Fra Indgangen i den lavere Bygning tæt ved Hovedbygningen, træder man ind i en Forsal. Fra denne fører en Gang til venstre til Archivlocalet, og en Trappe deels til et tilsvarende Locale paa første Sal, deels til den store Høresal, som indtager hele Rummet over Læse- og Udlaans-Værelserne. Igjennem Døren tilhøire træder man fra Forsalen ind i en 6 1/2 Alen bred Gang, der giver Adgang til Arbeidsværelserne. Ud til Universitetsgaarden ligge de 2, hver c. 100 Alen store Læseværelser og ud til Fiolstræde Udlaansværelset, Arbeidsværelset for Personalet med tilhørende Pakkammer. Det egentlige Bibliothekclocale bestaaer af en stor Sal, som løber igjennem begge Etager, med et omløbende bredt Galleri, der bæres af Jernsøiler, som igjen i deres Fortsættelse bære de brandfrie Hvælvinger. Reoler af 6 Alens Høide skulle opstilles lodret ud fra Ydermuren baade paa Gulvet og Galleriet, hvorved der dannes 32 Celler i hver Etage, hver oplyst af sit Vindue. De to inderste Celler nærmest Krystalgaden ere afsondrede til Locale for Manuskriptsamlingen. Reolernes Længde er paa Gulvet 9 Alen, paa Galleriet 7 3/4 Alen. 6 Trapper danne Forbindelsen mellem Gulvet og Galleriet. Hvad det Ydre angaaer, minder Stilen om de norditalienske Bygninger fra det 14de eller 15de Aarhundrede. Paa en Sokkel af Granit reiser Hovedbygningen sig, opført af røde Muursteen med enkelte Skifter af gule. Sex fremspringende Pilastre, der hæve sig op over Taget og ende i Kegler, deler Længdesiden i 5 mindre Dele, hver omfattende 4 Vinduer med deres Piller. Hvert Vinduespar adskilles igjen ved bredere, Farrets enkelte Vinduer ved smallere forzirede Pilastre. Det nedre og det øvre Vindue er omfattet af en fælleds omløbende Ramme og adskilles ved en forziret muret Brøstning, i Høide med det indre Galleri. Det øvre Vindue sluttes med en Rundbue, der overdækkes af en med rigt Muurværk udsmykket Spids. Det Hele krones af et rundbuet muret Gesims. De rige og mangfoldige Forziringer ere væsentlig kun tilveiebragte ved røde, gule eller glaserede Muursteen, brændte i forskjellige Former; det er det Materiale, vort Land hovedsagelig er henviist til. Den nye Bibliotheksbygning vil upaatvivlelig staae som en af Kjøbenhavns skjønneste Bygninger; i sin Heelhed gjør den et reent og smukt Indtryk og kan i Detaillerne staae sin Prøve for en omhyggelig Betragtning. Kun Skade, at den ikke ligger paa en aaben Plads, men indeklemt i en temmelig snever Gade. Efter Overslaget vil Bygningen koste 175,000 Rd. Opførelsen blev paabegyndt d. 1ste August 1857 og i Aaret 1860 vil det Indre og Ydre af Bygningen være fuldført saavidt, at Bibliotheket kan opstilles paa sin nye Plads („Nordisk Universitets-Tidsskrift“ 1859).
S. 32. Kjøbenhavns Universitets nye astronomiske Observatorium. Efterat der ved Kjøbenhavns Universitet alt længe har været

Side 27
følt Savnet af et astronomisk Observatorium, som stod i et nogenlunde passende Forhold til dets øvrige videnskabelige Anstalter og Samlinger, ere Forberedelserne tilendebragte til Opførelse af et Observatorium af første Rang, og Grunden til Bygningen lagt, medens de til Udrustningen bestemte Instrumenter allerede nærme sig Fuldendelsen. Omendskjøndt Bygningsarbeidet tilligemed

Observatoriets indre Udstyr og de nye Instrumenters Opstilling neppe kunne ventes fuldførte førend henad Slutningen af 1860, skal der her foreløbigen meddeles en kort Efterretning om Anlægget i det Hele og de Synspunkter korteligen angives, der have været ledende ved Planens Udkastning og endelige Udarbeidelse.
Allerede i Rigsdagssessionen 1857 bevilgedes Midlerne til at gjøre Bestilling paa Forfærdigelse af to astronomiske Instrumenter af første Slags. Det ene af disse to Hovedinstrumenter, en stor Meridiankreds, bestiltes i Følge deraf allerede i Mai 1858 hos Mechanikerne **Pistor & Martins** i Berlin, de samme Kunstnere, som i de senere Aar have forsynet Observatorierne i Palermo, Bonn, Madrid, Santiago, Albany og Annarbor i de Forenede Stater med lignende Instrumenter. Desuden gjordes samtidig Bestilling paa en stor Refraktor med parallaktisk Opstilling, Uhrværk og fuldstændige Mikrometerapparater. Kikkerten til dette Kæmpeinstrument, nemlig Objektivet paa fjorten par. Fod Brændvidde og 10 1/2 par. Tommer fri Aabning, ankom fra Merz i München hertil i October samme Aar, og befandtes ved en foreløbig Prøve, hvad Tydelighed, Farveløshed og Lysstyrke angaaer, at overgaae endog de høieste Forventninger. Derimod blev den vanskelige Bearbeidelse af dette Instruments colossale Montering og hele Fodstykkets Udarbeidelse (som med Hensyn til Dimensionernes Soliditet og Hensigtsmæssighed, for Tiden neppe vil have sin Lige paa den Europæiske Continent, undtagen paa Pulkovaer-Observatorium), anbetroet den Kjøbenhavnske Mechaniker **E. Jünger**. Ogsaa denne saa betydelige Deel af Arbeidet nærmer sig nu (Sept. 1859) sin Fuldendelse og lover det heldigste Udfald.
Comiteen til at opsøge Byggepladsen til det paatænkte nye Observatorium, under Ledelse af Universitetets Rektor, Conferentsraad **Forchhammer**, havde paa Grund af de locale Forhold intet ganske let Hverv. Paa den ene Side af Hovedstaden Havet og Havnen, paa den søndre Side den sjællandske Jernbane med dens vidtstrakte Rystelseskreds; fremdeles Kjøbenhavns Gas- og Vandværker og i Nærheden deraf Hovedstadens storartede Forlystelsesanstalter med deres natlige Støi, Concerter, Fyrværkerier og Illuminationer, -- alt Dette maatte betydeligt indskrænke Valget og gjorde det overhovedet til en vanskelig Sag, i nogenlunde Nærhed af Byen at paapege en til Anlæggelse af Observatoriet i alle Henseender skikket Byggeplads. En ikke fjern Beliggenhed ved Byen syntes Comiteen alligevel uomgjængelig, især paa Grund af den stadige Forbindelse, som Astronomerne til alle Aarstider have at opretholde baade med Universitetet og med andre Videnskabsanstalter. Det var under saadanne Omstændigheder naturligt, at Comiteen snart kom til udelukkende at henvende sin Opmærksomhed paa Byens Volde, ligesom allerede i tidligere Tider **Tycho Brahe** og **Schumacher** havde indrettet mindre Observatorier paa to af Voldens Bastioner. Byernes

Side 28
Volde have ogsaa andre Steder, til Ex. i Hamborg og Königsberg, under tildeels lignende Forhold, afgivet særdeles hensigtsmæssige Byggepladser til Observatorier. Blandt Bastionerne faldt Valget omsider paa Bastionen udenfor Rosenborg Slot, idet dette Strøg af Volden uden Tvivl er det mindst befærdede og Observatoriet saaledes kommer til at ligge midt imellem Kongens Have og den til den paatænkte nye botaniske Have udlagte Plads paa Glaciet. Paa den nævnte Voldbakke henstode der dengang, foruden et mindre Huus, Voldmesterens Bolig, Ruinerne af en for nogle Aar tilbage afbrændt Vindmølle.
Neppe var Grundens Overdragelse til Universitetet sikkret, før Professor, Bygningsinspecteur **Chr. Hansen** skred til Udarbeidelsen af Byggeplanen. Efter denne Plan, som bringer Harmoni imellem de mangfoldige og med Hensyn til den ydre Skikkelse saa forskjelligartede Rum, og forener alle Bygningens Dele hensigtsmæssigt til et smagfuldt, tiltalende Hele, blev Arbeidet paa Bastionen begyndt med de gamle Bygningers Nedbrydelse Solstitialdagen 1859, efterat Tegningerne og

Overslag vare approberede af Cultusministeriet, og der for hele Foretagendet var opnaaet Allerhøieste Approbation.
Det nye Observatorium kommer til at bestaae af sex symmetrisk grupperede Dele, foruden Vestibulen med Hovedporten paa den søndre Side. Til begge Sider af Bygningens Hovedmasse, den midterste og høieste Deel, som omslutter en isoleret opmuret Pille, bestemt til at bære de store Refraktorer, og som krones ved en kobbertækket Dreiekunnel paa 24 Fod i Diameter *), slutter sig mod Øst og Vest to lavere Meridianværelser. Deraf er det ene, vestre, bestemt til Optagelse af den store Meridiankreds, hvis Fundament naaer 12 Fod under Jordscorpen; medens det østre Værelse er bestemt til paa hensigtsmæssige, noget mindre Fundamenter at optage nogle af Observatoriets Instrumenter, beregnede til Brug ved Studenternes Øvelser. Nordenfor Refraktorbygningen anlægges desuden et særskilt Observationsværelse, som paa passende, ligeledes isolerede Fundamenter, rummer et Passage-instrument i første Vertikal, efter Benels, eller rettere Ole Rømers Idee; lige mod Nord opstilles i samme Rum paa sit eget Fundament et Observatoriet tilhørende Repsoldsk Universalinstrument, bestemt til uafhængig Polhøidebestemmelse ved Polarstjerneobservationer. Op til Meridianværelserne støder der paa hver Side, i Retningen Øst-Vest, et mindre Vaaningshuus, hvoraf det vestre afgiver Beboelsesleilighed til Professor Astronomiæ, medens det østre, foruden Værelser til Observator, giver Rum til Opstilling af Observatoriets ikke ubetydelige astronomiske Bogsamling m. m. Hvad Observatoriets ydre Skikkelse i det Hele taget angaaer, minder det fjernt om det ved Cranch Bord's astronomiske Arbeider berømte Observatorium i Cambridge ved Boston.
En rummelig Plads omgiver den smukke Bygning til alle Sider,

---

*) Det er Tømmermester, Møllebygger **Christensen** i Horsens, bekjendt ved den særdeles heldige og hensigtssvarende Construction af en lignende, omend betydeligt mindre Dreiekuppel paa afdøde Geheimeraad Reedtz's Observatorium paa Palsgaard i Jylland, som det er overdraget at udføre dette Arbeide, og i sin Tid at opsætte den colossale Dreiekuppel.

Side 29
tilstrækkeligt sikkrende Observationsrummene mod de Forbigaaendes forstyrrende Nærmelse. Byggegrunden har ved anstillede Forsøg og foretagne Boringer, viist sig, hvad mulige Rystelser og selve Bundens og de dybere Jordlags Beskaffenhed angaaer, fuldkommen hensigtssvarende.
Saavidt Forholdene overhovedet lade sig oversee, vil hele Anlægget, blive udført i en saadan Maalestok, og ved alle Indretninger saaledes blive taget Hensyn til de andetsteds samlede Erfaringer og den nuværende Observationskunsts Fordringer, at Kjøbenhavns fremtidige Observatorium derved kommer i Besiddelse af Midler, som vil sætte det istand til at kunne udholde Sammenligning med Europas og Amerikas heldigst stillede og bedst udrustede Observatorier.
S. 32. Universitetets chemiske Laboratorium, hvortil Planen er lagt af Prof. **E. A. Scharling** og som er opført efter Tegning og under Ledelse af Architect **Nebelong**, er beliggende i Ny-Vestergade Nr. 216 og indviedes d. 16. Februar 1859. I Forhuset er der Boliger for Laboratoriumsbestyreren, den ene Assistent og Portneren, hvorimod den egentlige chemiske Læreanstalt findes i Mellem- og Sidebygningen. Dette Laboratorium, der er indrettet til at afgive bekvemme Arbeidspladse for nogle og fyrgethve Studerende samt Auditorium for Universitetets chemiske Forelæsninger, bestaaer af 3 Etager, og Lokalerne i disse ere benyttede paa følgende Maade: I Kjælderetagen findes de forskjellige Værelser der ere nødvendige til Opbevaring af Glas, Porcellain og andre Redskaber samt Reagentia i Opløsninger, en Krystallisationskjælder, et Svovlbrinterum og endelig et Præparationslokale med en temmelig stor Komfur, forskjellige portable Leer- og Jernovne, Blæsebælg o. s. v. I Stueetagen er der 1) et Analyseværelse med 7 Arbeidspladser, 2) et saakaldet Veieværelse, hvor de finere Vægtskaaler ere opstillede, 3) et Værelse bestemt for Begynderne i den chemiste Analyse med 18 Arbeidspladser, 4) et Værelse forsynet med en Dampkjedel (hvorfra Rør gaae ind i begge

Analyseværelserne og opvarmer de deri opstillede Kobber-Tørreovne, op i Auditoriet og ind i Præparations Laboratoriet i Stueetagen samt ind i Bestyrerens Arbeidsværelse). Det saakaldte Destilleerbord med fire Damphaner samt to Opstandere hvorfra koldt Vand tages til Afkjøling under Destillationerne; et stort Vandbad, beskyttet mod Støv ved en overstaaende Trækasse med Glasdøre, 5) Materialkammeret, 6) Contoir for den Assistent, der har Opsyn med Præparationerne, 7) det egentlige Præparationslaboratorium, det største Værelse i Stueetagen, 40 Fod langt og 20 Fod bredt med 16 Arbeidspladser, en Komfur, 6 smaa og 2 store Vindovne, et Sandbad og et Ovnebord af Steen, lukkede paa samme Maade med Glasdøre som det omtalte store Dampbad, et stort Kobberdestilleerapparat, der ophedes ved Damp, og dertil hørende Svaletønde, 8) en lille aaben Halle med Tag over, hvor der er en bekvem Plads til at arbeide med giftige og ildelugtende Luftarter, her er ogsaa Laboratoriets Isbeholder, 9) og 10) Laboratoriumsbestyrerens Arbeidsværelse og Veieværelse i Stueetagen.
I Laboratoriets Første Sals Etage findes 2 Arbeidsværelser for Provectiores, Instrumentsal, Præparatsamling og Læseværelse for de Studerende samt Auditorium med tilhørende Forværelse. I Auditoriet er der rigelig Plads for 120 Tilhørere. Forelæsningsbordet har,

Side 30
for at give bekvem Plads for Experimenterne, en Længde af 8 Alen, det er forsynet med 4 Gashaner, 1 Damphane, en Opstander for koldt Vand, Qvæksølvbassin og et Rør, der under Gulvet fører skadelige Luftarter ud i Skorstenen. Bag Docentens Plads paa Kathedret er Tavlen, der ved Hjælp af Modvægt kan skydes i Veiret, og herunder er da Ovne, hvor Experimenter, der kræve Anvendelsen af større Qvantiteter Ild kunne foretages uden Gene for Docenten eller Tilhørerne; desuden findes en større Vindovn. Ved Siden af Auditoriet findes et lille Værelse for Docenterne, det tjener tillige til Censorværelse, da den pharmaceutiske Examen holdes i Laboratoriet. Der er i det Hele taget i Laboratoriets Arbeidsværelser, ved Ventiler og lukkede Ovne, gjort saa meget som muligt for at forhindre Luften fra at blive fyldt med skadelige Dampe. Hvad Opvarmningen om Vinteren angaaer da skeer den kun ved almindelige Kaffelovne paa Grund af at de fleste af Værelserne kun ere opvarmede under Øvelserne, der i Regelen vare 3 Timer ad Gangen. For at give Varme til de chemiske Operationer findes, foruden de omtalte talrige Ovne, mindst en Gashane paa hver Arbeidsplads. Af smaa Vandhaner findes omtrent ogsaa en paa hver Plads. — Efter Sagkyndiges Dom er Universitetets Laboratorium et af de største, smukkeste og hensigtsmæssigste, der for Tiden findes i Europa.
S. 33. Den **Raskske Samling** af indiske Haandskrifter i det kgl. Bibliothek ere i **Pali-Sproget**, ikke i **Sanskrit** (disse sidste findes i Universitetsbibliotheket).
S. 34. Den **Kongl. Veterinairskole** er nedlagt efterat der i Overeensstemmelse med Lov af 8de Marts 1856 er oprettet en **Veterinair- og Landbohøiskole**, beliggende ved Bülows Vei ved Gamle Kongevei c. 1/4 Miil fra Kjøbenhavn. Denne Skole, som aabnedes d. 24de August 1858, skal meddele en høiere Undervisning for Dyrlæger, Landmænd og Landinspecteurer, ligesom der til samme er henlagt den hele Undervisning, som tidligere er meddeelt ved Veterinairskolen, de for Landmænd ved den polytechniske Læreanstalt holdte Forelæsninger og den Undervisning, som af det Offentlige meddeles Landinspecteurerne. Læreanstaltens Anliggender bestyres af en Directeur og Undervisningen meddeles af 7 Lectorer, 8 Docenter og 5 Assistenter.
Høiskolens Bygninger, til hvilke Tegningerne ere leverede af afd. Prof. **G. Bindesbøll**, bestaaer af en Hovedbygning og et større Antal Sidebygninger. I Hovedbygningen findes foruden en stor og smuk Vestibule en stor Læsesal, der rummer 2—300 Elever, og kan benyttes til Festsal; 2 mindre Læsesale, hvoraf hver rummer omtrent 100 Elever; en Læsesal, som rummer omtrent 50 Elever; det chemiske Laboratorium, bestaaende af 2 store Sale, en til Præparationer og en til Analyser, og 5—6 mindre Værelser; Dissektionsstuen, en stor Sal med tilhørende mindre Arbeidsværelse for Prosetteren; det anatomiske og zoologiske Museum i 4 Sale; dette er Veterinairskolens Samling, som er gaaet over til

Høiskolen; en Bibliothekssal, hvori den forrige Veterinairskoles Bibliothek er opstillet; adskillige mindre Værelser til Høiskolens physiske Samling, mineralogiske og geognostiske Samling, Productsamling, Modelsamling, Uldsamling, Beslagsamling og Samling af Landmaalingsinstrumenter, saavelsom Arbeidsværelser for Lærerne, findes.

Side 31
desuden i Hovedbygningen. Den vestre Sidebygning indeholder et lille Ridehuus, en Operations- og Obductionsstue og 4 Sygestalde for Heste; desuden Apotheket, Contoir og Stald for Høiskolens egne Heste. Den nordre Sidebygning indeholder en stor Sal til Museum for Agerdyrkningsredskaber, af hvilke der haves en smuk lille Samling, en Sal til Undervisningsraadets Forsamlinger, og flere mindre Værelser til Astrædelse for Directeuren, til Archiv, til den chirurgiske Instrumentsamling og til Boliger for 2 Assistenter. I den søndre Sidebygning er Bolig for 2 af Høiskolens Lærere, desuden et Astrædelsesværelse og en Bagstue. De 3 nævnte Sidebygninger i Forbindelse med Hovedbygninger indeslutte en stor firkantet Gaard, hvis Midte er indrettet til Ridebane. Udenfor denne Firkant ligge endvidere følgende Bygninger: en stor og smuk Beslagsmedie; en Bygning, som er indrettet til Hundelazarath med tilhørende Gaard; en Ladebygning, som ogsaa indeholder Boliger for 2 Assistenter og nogle mindre Rum; et Væxthuus, deelt i et Koldthuus og et Drivhuus, til Hjælp for den botaniske Undervisning; en fra de øvrige Bygninger langt bortfjernet Stald for snivede Heste og andre med særdeles smitsomme Sygdomme behæftede Dyr; et Portnerhuus. Bag den vestre Sidebygning er indrettet Kobler for syge Heste med tilhørende Paddreks, og i Nærheden af Staldene murede Gjødningsgruber. Omkring Bygningerne ligge Havens forskjellige Afdelinger.
S. 35. Under 28de Juli 1857 er udkommet en Bekjendtgjørelse angaaende den indre Ordning af det Kongelige Academi for de skjønne Kunster, hvorefter Academiet skal have 7 Professorer i Kunsterne og 2 i Videnskaberne.
S. 36. Samlingen for Sculptur og Kunstflid (Kunstmuseets 2den Afdeling). Denne Samlings Formaal er ved Originaler og Afstøbninger at give en Fremstilling af Sculpturens almindelige Gang fra den romerske Kunsts Forfald, igjennem Middelalderen og dens fornyede Udvikling under Renaissancen; men efter at dennes Indflydelse havde gjort sig gjældende overalt, har man indskrænket sig til kun at vise Billedhuggerkunstens og Haandværksdygtighedens forskjelligartede Standpunkt i Danmark. Ved enhver af denne Samlings Hovedafdelinger eller Kunstperioder har man som et Tillæg føiet Prøver paa samtidig Kunstflid eller udmærket Haandværksdygtighed, dog med særlig Hensyn til Danmark.
Samlingen er ny og tildeels dannet af Sager fra ældre Samlinger, der havde andre Formaal; den er derfor endnu meget ufuldstændigt repræsenteret i flere Retninger. Om Sommeren er den to Gange ugentlig tilgængelig for Publicum og om Vinteren een Gang, paa hvilken Tid Localet opvarmes.
S. 38. Paa Christiansborg Slots Ridebane er i Aaret 1859 anlagt en Fontaine. Bassinet er dannet i Korsform med runde Ender. Det smukke Steenhuggerarbeide er udført i Sverrig. Bunden er belagt med almindelig Steenbro, men gjort tæt med Portland Cement. I Midten af Bassinet hæver sig en kunstig Klippe, der er beplantet, og i hvis Top Vandspringet er anbragt.
S. 38. Den chronologiske Samling paa Rosenborg Slot skal

Side 32
ifølge Kongl. Resol. 28de Decbr. 1858 føre Navn af „De danske Kongers chronologiske Samling".
S. 38, L. 35 og 36 i 1ste Udg. „ved Bygmesteren Inigo Jenes, en Englænder" udgaaer.
S. 40, L. 10 og 11 i 1ste Udg. i Dronningens Tvergade, i Toldbodgade, læs i Kronprindsessegade, i Qvæsthuusgade.
S. 40. Ifølge Kongl. Resol. 10de Nov. 1855 overdroges **Børsbygningen** til Handelsstanden som Eiendom for en Sum af 70,000 Rd. med Forpligtelse, at dens Ydre bestandigt conserveres uforandret.

Det Indre derimod, som i Tidernes Løb var blevet aldeles forvaltet, og bestod af et Chaos af slet indrettede Udsalgsstader og uhensigtsmæssige og utilstrækkelige Lokaler for Børsens Contoirer o. s. v., hvis Udstyrelse stod i største Disharmoni med Bygningens kunstneriske Ydre, blev der strax skredet til at ombygge paa en saadan Maade at først og fremmest Handelsstandens Trang til et tidssvarende Børslocale med alle dertil hørende Depententier kunde blive afhjulpen, at den fra denne Hovedsag tiloversblivende Plads i den store udstrakte Bygning, benyttedes til saadanne Contoirer som det kunde være af gjensidig Interesse at have i muligst Nærhed af Børsen, at Udsalgsboderne i den underste Etage, som det fandtes hensigtsmæssigt indtil videre at bibeholde, gaves en mere tilsvarende Indretning og at navnligen den Lugt, som tidligere fra de ophobede Varer steeg op i Hovedetagen og meddeelte denne en høist modbydelig Atmosphære, fremtidigt blev forebygget, og endelig at alle disse Ombygninger skeete uden at Bygningens Ydre, leed ringeste Forandring, og i muligst Harmoni med den ydre carakteristiske Stiil. Disse Forandringer, som navnligen foranledigede en total Ombygning af hele Hovedetagens Indre, paabegyndtes i Efteraaret 1856, og vare i Hovedsagen saa vidt fremskredne, at den høitidelige Indvielse af Børssalen med de nærmest dertil hørende Lokaler kunde finde Sted d. 2den Marts 1858 og derpaa tages i Brug.
Omkostningerne ved den hele Ombygning androge c. 95,000 Rd. Den saaledes forandrede Inddeling af Børsens Indre, navnlig Hovedetagen, er nu i Hovedsagen følgende: I den vestlige Halvdeel mod Slotspladsen er Børssalen i Midten omgivet af Vestibuler, Auctionssal, Coursnoteringssal, Søassurancecontoirer, Mæglercontoirer o. s. v., samt en rummelig Læsesalon. I den østlige Halvdeel mod Christianshavn er Grosserersocietetets Forsamlingssal og Contoir, forskjellige Assurancecontoirer, Lokaler reserverede den electriske Statstelegraph, og Privatbankens Lokaler, hvilket Alt er tilgjængeligt ved en bred Corridor langs gjennem Bygningens Midteraxel og som fører til en stor Halle lige i Bygningens Centrum, hvorfra er Adgang til alle Bygningens Hoveddele og fra hvilken en rummelig Hovedtrappe fører ned til underste Etage til de derværende Vestibuler med Hoveddøre til Gaderne paa begge Sider af Bygningen, og hvorfra er den daglige Adgang til Bygningens Indre til de forskjellige Contoirer o. s. v., medens Hovedindgangen til Børssalen fra Slotspladsen af i Regelen kun er aaben i Børstiden. Børssalen er 52 Alen lang og 30 Alen bred, den er ved Søiler deelt i 3de Skibe, hvoraf Sidestibene, som faae Lys fra Facadevinduerne,

Side 33
ere 8 Alen høie, medens Midterskibet, som er 15 Alen bredt er forhøiet 5 Alen op i Tagrummet og har saaledes en Høide af 13 Alen, og faaer tillige Lys fra Vinduer anbragte paa Siderne i denne Forhøielse. Denne Sal er selvfølgelig rigest udstyret, Væggene beklædte med Egetræ (af oeconomisk Hensyn dog kun Fyrretræ, malet.) Orneringer og Skulpturer, i Overeensstemmelse med Stilen, deelsviis broget malet og forgyldt. For Enden af Salen er ligefor Hovedindgangen en mægtig stor Marmorkamin, hvorpaa findes en Afstøbning i bronceret Zink af Thorvaldsens Statue af Christian IV., medens ligefor over Hovedindgangen er anbragt en galvanoplastisk Buste af Frederik VII. For Enderne af Sideskibene ere Pladser bestemte for 4 store Malerier, men af disse Pladser ere hidtil ikkun de tvende udfyldte med 2 med Kultegnede Cartoner af L. Frølich, hvoraf den ene er en allegorisk Fremstilling af Retfærdigheden, den anden af Fliden. De øvrige Lokaler ere ligeledes passende dekorerede efter deres Bestemmelse. I Læsesalen er det store Maleri af Historiemaler Høyer, der forestiller Christian IV. besøgende Tycho Brahe, og som tidligere hængte i Halvmørke i den gamle Børssal, nu i restaureret Tilstand placeret i godt Lys.
Ombygningen er ledet af Bygningsinspecteur, Architect **H. C. Stilling**.
S. 41. I Foraaret 1856 paabegyndtes en Ombygning af **Vartou Hospital**. Istedetfor de store Sovesale indrettes mindre Værelser, som kunne opvarmes, og i Forbindelse hermed indrettes de fornødne Kjøkkener, Corridorer, Trapper o. s. v. Med Undtagelse af 4 Værelser over Kirken og nogle Værelser i Hjørnet mod Halmtorvet og Philosophgangen, vil intet Værelse blive større end til 6—8 Senge.

Istedetfor de i Hospitalet hidtilværende 431 Pladser tilsigter Planen at skaffe 488 Pladser, beregnede efter 650 Cubikfod for hvert Individ. Ombygningen, som vil koste c. 121,000 Rd., er i det Væsentlige færdig.
S. 42. Foruden de **Veldædighedsanstalter**, som ere nævnte i Hovedværket, skal her endnu fremhæves følgende Stiftelser, der enten aldeles uden Leie eller mod en ringe Leie give Bolig for Uformuende og Trængende, og hvoraf de fleste skylde de senere Aar deres Tilblivelse:
Fechtels Hospital i Møntergaden, stiftet 1570, for 14 aldrende Tjenestetyvende.
Winterfeldts Stiftelse i Hoppenslænge, med Filial **Trøstens Bolig** i Klærkegade, for c. 100 Familier.
Geheimeraad **Treschows Stiftelse** i Klærkegade for 28 Familier, opført 1846.
Geheimeraad **Treschows 2 Stiftelser** paa Christianshavn, hvoraf den ene med 40 Værelser opført 1853 og den anden med 60 Værelser opført 1857.
H. B. Lorentsens Stiftelse paa Hjørnet af Rigensgade, Krusemøntegade og Meriansgade, med 44 Boliger, oprettet 1853.
Den **Ulrichsenske Stiftelse**, paa Blaagaardsveien, for 20 ugifte Fruentimmer af Borger- og Embedsstanden, oprettet 1849.
N. E. Grøns Stiftelse, paa Solitudeveien, for 14 Familier, opført 1859.

Side 34
Hjorths Stiftelse, paa Blaagaards Østergade, for 20 ugifte Døttre af Embedsmænd og Borgere, oprettet 1857.
Thorups Stiftelse, ved Korsveien paa Nørrebro, for 40 Familier, opført 1858.
Friboligen for trængende Interessenter af Urtekræmmer- og Sukkerbagerlauget, i Hoppenslænge Nr. 87, for 20 Familier.
Stiftelsen for gamle kjøbenhavnske Haandværksmestere og deres Enker i trange Kaar, paa Hjørnet af Philosophgangen og Ny Kongensgade, for 64 Familier, stiftet 28de Jan. 1835, Kongl. confirmeret Fundats af 17de Jan. 1839.
Skomagermesternes Stiftelse, i Kokkegade, for 21 Familier, opført 1853.
Skomager-Svendebroderskabets Stiftelse paa Gasveien, for 31 Familier, opført 1858.
Garvermesternes Stiftelse, for 3 Familier, i Løngangsstræde, oprettet 1854.
Garversvendenes Stiftelse, i St. Hans Gade paa Nørrebro, for 14 Familier, opført 1853.
Høker-Stiftelsen, i Sølvgaden, for 32 Familier, oprettet 1848.
Værtshuusholdernes Stiftelse, ved Østervold, for 36 Familier, opført 1856.
Snedkersvendenes Stiftelse, paa Gamle Kongevei, for 30 Familier, opført 1857.
Muursvendeforeningens Stiftelse paa Nørrebro, for 32 Familier (under Opførelse).
Skipperlaugets Stiftelse, i Istedgade, for 68 Familier, opført 1859.
Skræddermesternes Stiftelse, i Victoriagaden, for 37 Familier, opført 1858.
Stiftelsen for gamle Tømmersvende og deres Enker, i Adelgade, for 20 Familier, opført 1851.
Lægeforeningens Boliger paa Østerfælled, som imod en moderat Leie give Bolig for 270 Familier, ere opførte i Aarene 1853—57.
For Medlemmer af den mosaiske Menighed haves følgende Friboliger: **Meyers Minde**, i Krystalgade, for 33 Familier. **Trøstens Bolig**, i Compagnistræde, for 14 Familier. **Godgjørenhed**, i Borgergade, for 21 Familier. **Fraenchels Fattigbolig**, i Rosengaarden, for 8 Familier. **Melchiors Stiftelse**, i Løngangsstræde, for 8 Familier.
S. 43. Det nye Kommunehospital ved Kjøbenhavn. Hospitalet, til hvilket Grundstenen blev lagt i Mai Maaned 1859, opføres paa de saakaldte Sortedams Agre imellem Nørre- og Østerbro, med Forfaçade imod Østerfarimagsvei. — Hospitalet er beregnet paa 800 Senge, omtrent ligelig fordeelte paa begge Kjøn. Denne Sondring udgjør det væsentligste Delingsprincip, ikke blot i Bygningerne, men ogsaa

Side 35
i Gaardsrum og Promenader. De egentlige Patientbygninger ere derfor ordnede i 2 Halvdele, adskilte ved de mellemliggende Administrations- og Oeconomibygninger, med hvilke de staae i en let og tilsvarende Forbindelse, dog saaledes at ved indtrædende større Epidemier en enkelt Fløi eller en Deel af en Fløi kan afspærres fra det øvrige Hospital.
Saavel i Mandfolke- som i Fruentimmer-Afdelingen af Hospitalet finder 3 Underafdelinger Sted, eftersom deres Sygdom henviser dem til den medicinske eller den chirurgiske Afdeling eller Afdelingen for Syphilis og Hudsygdomme.
Udenfor de egentlige Patientbygninger opføres en Cellebygning for Sindssvage og Epileptiske, indeholdende 20 Celler for Patienter af begge Kjøn. Fremdeles en Isolationsbygning for farlige smitsomme Sygdomme, med Plads til 20 Senge, ligeledes for begge Kjøn.
Selve Patientbygningen dannes af 2 Bygninger, 350 Alen lange, forbundne ved 2 Sidesfløie, 100 Alen lange, der i Midten danne et Gaardsrum, 100 Alen i Qvadrat. Bygningerne ere 20 Alen brede; heraf indtager Corridoren de 5 Alen.
S. 44. Helbredelsesanstalten for idiotiske, svagsindede og epileptiske Børn, paa „Gamle Bakkehuus“ ved Kjøbenhavn. Planen til denne Anstalt er lagt af nu afdøde Dr. med. **J. R. Hübertz**. I Septbr. 1854 og Januar 1855 udstedte han i Forening med tre andre Mænd den første Opfordring til Publicum om ved frivillige Gaver at bidrage til Foretagendets Fremme, og Gaverne indkom saa rigelig, at man snart kunde kjøbe Bakkehuset og endnu d. 15de Novbr. 1855 aabne Underviisningen med 5 Elever. Ved senere indkomne milde Gaver i Forbindelse med det Anstalten paa 12 Aar fra Januar 1858 overdragne Industrilotteriprivilegium er indkommet et saa betydeligt Overskud, at Grundstenen d. 5te Juli 1859 har kunnet lægges til Opførelsen af en ny Bygning for 60 Elever i en lille Afstand fra den gamle. Den nye Bygning, til hvilken Architect **Meldahl** har givet Tegning, er beregnet paa høist 60 Børn. Hovedetagerne, navnlig første Sal, er udelukkende forbeholdt Børnene, og disses samtlige Localer saaledes beliggende, at de, paavirkede af Solen, have aaben Udsigt, fri Lufttilstrømning og rigeligt Lys. Drenge og Piger holdes sondrede; kun Spisesal, Gymnastiksal og tildeels Legestuer ere fælles for begge Kjøn. Sovesalene ere beregnede til mindst 600, Klasseværelser, Arbeids- og Legestuer til 500 Cubfod Luftrum for hvert Barn. I Sygeværelserne, som ligge i en vel afsondret Deel af Bygningen, er selv under ugunstige Sygelighedsforhold 900 Cubfod Rum indrømmet hvert Barn. Badekamre med fornødne Vandledningsrør staae i umiddelbar Forbindelse med samtlige Sove- og Sygeværelser. Til Opvarmning og Ventilation af Corridorer og enkelte Lokaler benyttes det Perkinske Apparat; til Klasse-, Sove- og Sygeværelser er bestemt Porcelainsovne; ligeledes er indlagt i Bygningen et hensigtsmæssigt Vandforsynings- og Kloaksystem. Bygningen, hvis Opførelse er anslaaet til 66,000 Rd., vil sandsynligviis i Sommeren 1860 kunne tages i Brug. Den ældre Anstalts Bygning vil da efter fornøden Omdannelse tjene til Pleieanstalt for uhelbredelige Idioter.
Anstaltens Bestyrelse bestaaer af en Comitee af 5 Medlemmer. Den

specielle Bestyrelse har en Forstander og en Huusbestyrerinde. Statuterne ere af 1ste Decbr. 1855.

S. 44. Sygehjemmet, indviet d. 27de Mai 1859. Stiftelsen, væsentlig bestemt for Syge, dog uden Udelukkelse af Alderdomssvage, der lide af langvarige, uhelbredelige Sygdomme, yder Bolig med Indbo, Varme og Lysning, fuld Kost, Badst og Sygepleie, Adgang til en fælles Forsamlings- og Læsesal samt til Gudstjeneste i Bedesalen og iøvrigt geistlig Forsorg. Der haves saavel Fripladser som Betalingspladser, sidstnævnte enten til fuld Betaling (300 Rd. aarlig) eller en efter Omstændighederne i hvert enkelt Tilfælde modereret Betaling.

Stiftelsen har, foruden ved de indkomne betydelige Gaver, sin væsentligste Indtægt ved et Industrilotteri.
„Folkekalender for Danmark 1859“ giver følgende Skildring af denne velgjørende Stiftelse:
Bygningen bestaaer af en Hovedfløi med et Midtparti og to Sidefløie; den afgiver Plads til 120 Patienter, foruden de fornødne Lokaler til Inspecteuren, Oeconomen, Lægen, til Badning, Oplag og Udsalg af saadanne Gjenstande, som maatte blive forfærdigede af Patienterne o. s. v. Fra Hovedindgangen fører en rummelig Vestibule til den usædvanlig storartede og bekvemme Hovedtrappe. I 1ste Salsetage findes en smuk Forsamlingssal til fælles Brug, med aaben Balcon ud over Hovedindgangen, og ovenover i 2den Salsetage er der en lignende Sal, som, medens den om Hverdagen ogsaa kan bruges til Forsamlingsværelse, om Helligdagene vil blive benyttet til Gudstjeneste, idet store Fløidøre, som adskille denne Sal fra et tilstødende Cabinet, hvori der findes et Altar, en Prædikestol og et Orgel, skydes tilside, hvorved Forvandlingen fra en Sal til et fuldstændigt Capel foregaaer med den største Lethed. Det fra den øvrige Deel af Bygningen noget varierende Ydre af denne Sal med dens buede Vinduer og det lille Klokketaarn derover tjener til at udtrykke denne Bygningsdeels særlige Bestemmelse.
De rummelige Corridorer af 4 Alens Brede og 150 Alens Længde, som i hver Etage løbe gjennem hele Bygningen og om Vinteren blive opvarmede, kunne benyttes i slet Veir som en Promenade for Patienterne, medens disse derimod i godt Veir kunne opholde sig i den tre Tønder Land store, gamle og skyggefulde Have, der saagodtsom støder umiddelbart op til Bygningens Bagside, og i det mindre Haveanlæg, der strækker sig i henved halvtredsindstyve Alens Brede foran og paa Siderne af Sygehjemmet. Til Lokalernes Opvarmning har man anvendt almindelige Coakesovne; men disse ere dog construerede saaledes, at de yderligere befordre Ventilationen derved, at den friske Luft, som udefra trækkes i Ledninger under Gulvene, passerer gjennem Ovnene og kommer saaledes varm ind i Værelserne; den bedærvede Luft føres derimod bort ved Hjælp af Canaler, een for hvert Værelse, som gaae lodrette op til Udmundinger i Loftsetagen og Taget.
Udsigten fra Bygningens Vinduer er smuk og venlig; fra Haven fører en Bro over Ladegaardsaaen til Spadsereveien paa den modsatte Side, og den skyggefulde Falkoneerallee løber ligeledes i ringe Afstand fra denne Bygning. Midt i disse Omgivelser ligner Sygehjemmet næsten en stor Villa, paa samme Tid som Bygningens Bestemmelse klart

Side 37
og tydeligt afpræger sig i Anordningen, Forholdene og den rene Stiil.
S. 45. Forsørgelsesanstalten for Blinde. Denne Anstalt, der blev oprettet i Aaret 1825, stod indtil 6te Novbr. 1858 i Forbindelse med det ophævede Blindeinstitut. Anstalten tæller (i 1859) 12 ældre Blinde, der her gratis erholde Ophold, Kost og Klæder; den eiede ved Udgangen af 1858 en Capitalformue af 50,000 Rd.
S. 45. Det Kongl. Blindeinstitut, som ifølge Lov af 21de Januar 1857 er traadt istedetfor det ældre, er beliggende ved Castelsveien tætved Sundet og er opført i 1857 og 1858 efter Tegning af Architect **Meldahl**, der i Henseende til Valget af Bygningens Placering, Gesims og Taghøider var indskrænket ved bestemte Opgivelser fra Krigsministeriet. Bygningen er 2 Etager høi, foruden dobbelt Loft og Kjælder, opført af røde Steen i blandet, rundbuet Muursteensstiil; den bestaaer af en circa 78 Alen lang Hovedfløi og 2 fra denne imod Sydvest udgaaende parallelle Sidefløie. Hovedfaçaden, der vender mod Nordost, er forsynet med en Klokkestol og har et stort Midtparti, der foroven krones af en cirkelbuet Fronton, prydet med det danske Vaaben. Portalet, der indfattes med en Frise af Løvværk, har paa Siderne Fodstykker til eventuelle Statuer; over Portalet er indlagt en Marmortavle med Inscriptionen: „Bekostet af Selskabet Kjeden 1857“, og under Frontonen staaer med Jernbogstaver: „Institut for Blinde.“ Hovedfløien ender ligesom Sidefløiene med tilsvarende rundbuede Gavle. Hele

Bygningen, opført af røde Steen, er decoreret med Zirater, dannede af almindelig formede gule Muursteen.
Bygningens Plan er ordnet saaledes, at den ene Sidefløi beboes og benyttes af Drengene og den anden af Pigerne, og den mellemliggende Hovedfløi er indrettet til det, der er fælles for begge disse Hovedafdelinger.
Bygningen har complet Vand- og Gasforsyning.
Udenfor, paa det Bygningen omgivende Terrain, haves Legeplads og Have samt Kjøkkengaard o. s. v.
De forskjellige Læreres Boliger ere lagte saaledes, at derfra haves directe Oversigt over Sovestuerne og Legepladsen. Corridorer og Trapper ere indrettede saa store og luftige, at Børnene med Lethed kunne benytte disse til Ophold, naar daarligt Veir hindrer dem fra at komme ud.
Institutet er beregnet paa at kunne optage 60 Elever, i Regelen i en Alder fra 10 til 12 Aar, nærmest fra Kongeriget Danmark, men, forsaavidt Pladsen tillader det, ogsaa saavel fra de andre Landsdele i Monarchiet, som fra Udlandet. Betalingen for Opholdet paa Anstalten, derunder indbefattet Kost, Klæder og Undervisning, er fastsat til 350 Rd. om Aaret, men kan dog paa Grund af Barnets eller Forældrenes Kaar nedsættes eller endog aldeles bortfalde. Selskabet „Kjeden“ har afgivet Byggegrund samt en Sum af 74,500 Rd. til Bygningens Opførelse og Forsyning med Inventarium; til Bestridelse af Institutets aarlige Udgifter tilskyder Kongerigets Finantser det fornødne Beløb. Institutet, som traadte i Virksomhed den 6te November 1858, er henlagt under Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; det umiddelbare Tilsyn føres af Bestyrelsen, der bestaaer af 5 Medlemmer, hvoraf 3 vælges af fornævnte Ministerium og 2 af Selskabet „Kjeden“.

Side 38
S. 45. Ved Lov af 6te Novbr. 1858 er det bestemt, at naar det nye Forbedringshuus paa Vridsløselille Mark (see nærværende Supplement Side 73) er saavidt fremmet, at det kan tages i Brug, bliver Kjøbenhavns Stokhuus at nedlægge, og de i samme tilbageværende Fanger at indsætte til Tugthuusarbeide i det Tugthuus, som Justitsministeren for enhver af dem nærmere bestemmer.
S. 51. Blandt Laaneinstituter maae nu nævnes **Privatbanken**, der aabnedes d. 2den Novbr. 1857, hvis Reglement er af 15de Octbr. 1857 og som har en Grundfond af 2 Millioner Rd., **Kjøbenhavns private Laanebank**, og **Bikuben**, hvis Statuter ere Allerhøist stadfæstede d. 19de Juni 1857.
S. 51. Centralkassen i Kjøbenhavn er ifølge den i en Generalforsamling d. 30te April 1859 tagne Beslutning ophævet.
S. 53. En Productionsgreen, som paa Grund af det Opsving, den i de senere Aar har taget, fortjener særlig Omtale, er Productionen af **bayersk Øl**.
I Aaret 1845 lod Capitain **J. C. Jacobsen** anlægge en bayerst Lagerkjælder under Kjøbenhavns Vold — det første Anlæg af denne Art i Kongeriget —, hvorefter han den følgende Vinter begyndte at brygge bayerst Lagerøl i sit Bryggeri i Kjøbenhavn. Productionen indskrænkede sig dog i det første Aar til c. 300 Tdr., men steg allerede i det følgende til c. 1800 Tdr. Øl. Da dette Qvantum imidlertid viste sig utilstrækkeligt til at tilfredsstille Efterspørgselen, lod han i 1847 opføre et fuldstændigt bayerst Bryggeri, **Carlsberg**, ved Valby, beregnet paa en Production af 5000 Tdr. aarlig. I det første Aar derefter, 1848, var Afsætningen c. 2700 Tdr., men steg successive til 5500 Tdr. i 1855. I sidstnævnte Aar begyndtes en Ombygning og Udvidelse af Bryggeriet paa Carlsberg efter en større Maalestok, hvorved Productionen efterhaanden er forøget til 20,000 Tdr. aarlig, hvilket Qvantum fortiden tilfredsstiller Efterspørgselen; men da der maa gjøres Regning paa, at Forbruget endnu vil stige, er Værket i indeværende Aar (1859) udvidet saaledes, at det, naar det bliver fornødent, kan levere c. 30,000 Tdr. aarlig, hvortil dog kræves en yderligere Udvidelse af Lagerkjælderen.
Et andet bayerst Ølbryggeri anlagde Hr. **I. W. Heymann** i 1853 paa **Svanholm** ved Gamle Kongevei. Det producerede i Begyndelsen kun c. 4000 Tdr. aarlig, men efter en stedfunden Udvidelse i 1854 og

1855 steeg Productionen til 8000 Tdr., og efterat det atter i 1856 var blevet udvidet til sin nuværende Størrelse, har Productionen været c. 12,000 Tdr. aarlig. En yderligere Udvidelse, hvorved Productionen vil stige med 2000 Tdr. aarlig, er paatænkt.
Imellem 1851 og 1855 opstode flere bayerste Ølbryggerier i Hovedstaden og dens umiddelbare Nærhed, nemlig (foruden det ovennævnte paa Svanholm) paa **Nærumgaard**, i **Jægersborg**, i **Rabeshave** paa Christianshavn og et i **Store Kongensgade**. Af disse blev Bryggeriet paa Nærumgaard snart igjen nedlagt, og de 3 øvrige bestaae vel endnu, men ere ikke af nogen Betydning*).

---

*) I de senere Aar har man i mange af Provindskjøbstæderne forsøgt at producere bayerst Øl, men det er kun faa Steder, hvor denne Production har

Side 39
S. 53. Ifølge Lov af 4de Marts 1857, Kgl. Resol. 17de Juli s. A. og Vedtægt stadfæstet 30te Decbr. 1857, er **Bestyrelsen af Kjøbenhavns communale Anliggender** ordnet saaledes:
Overpræsidenten, som udnævnes af Kongen, udøver det Staten tilkommende Tilsyn med den communale Forvaltning; har Tilsyn med samtlige communale Embedsmænd og Betjente; kan overvære Borgerrepræsentantskabets Møder; skal gjøre skriftlig Indsigelse, naar han finder, at den samlede Communalbestyrelse, eller Borgerrepræsentationen, eller Magistraten, eller en Borgermester eller Raadmand har overskredet deres Myndighed; fører som Formand for Magistraten Forsædet i dens Møder, og gjør i Tilfælde af Stemmelighed hans Stemme Udslaget. Foruden de i Kongl. Resol. 17de Juli 1857 II. 1—7 og Vedtægtens § 1 a—g nævnte specielle Oversøvrighedsforretninger, henhøre fremdeles under Overpræsidenten og behandles igjennem hans Secretariat følgende Sager: Affattelse af Communens almindelige Budget; Affattelse og Offentliggjørelse af den i Frdn. 1. Jan. 1840 § 40 ommeldte Regnskabsoversigt, Generalballance og aarlige Beretning om Communens Anliggender; Besættelse af de communale Embeder, som ei overlades de enkelte Borgermestre; Spørgsmaal om Forandringer i og Tillæg til Vedtægten, saavelsom eventuelle Forslag om Communalbestyrelsen i Almindelighed og overhovedet alle Communens almindelige Anliggender, som ei ere tildeelte nogen af Magistratens Afdelinger.
Magistraten, som bestaaer af Overpræsidenten, 4 Borgermestre og 4 ulønnede Raadmænd, bestyrer alle Communens Anliggender, deels i Forening, deels gjennem Afdelinger, som forestaaes hver af sin Borgermester. Foruden de enkelte Sager, som kun kunne afgjøres af hele Magistraten, skulle i samme forhandles de Anliggender, som angaae Communen i Almindelighed, saasom Vedtægten og det aarlige Budget, eller dog omfatte flere af sammes Bestyrelsesgrene, eller som ere af særdeles indgribende Vigtighed for dens Forvaltning eller Oeconomi.
Borgermestrene, som vælges af Borgerrepræsentantskabet under Forbehold af Kongelig Stadfæstelse, bestyre forøvrigt selvstændigt og paa eget Ansvar de til deres resp. Afdelinger henlagte Sager.
Af Raadmændene, som vælges af Borgerrepræsentantskabet paa 6 Aar, tilforordnes een hver af Magistratens 4 Afdelinger. Den Myndighed og de Forretninger, der skulle tildeles disse Tilforordnede, er Gjenstand for Overeenskomst mellem dem og vedkommende Borgermester; men den i saa Henseende tagne Bestemmelse skal dog, forsaavidt den gaaer ud paa at overdrage Raadmændene bestemte Hverv, som ei ere blot temporaire, stadfæstes af den samlede Magistrat. Foruden i Forligscommissionen, Udskrivningssessionen, den borgerlige Indrulleringscommission, Skatteligningscommissionen og Laugssamlinger, kunne Raadmændene endvidere bemyndiges til paa Magistratens Vegne at tage Sæde i andre lignende Commissioner, saasom Havneadministrationen og Brandcommissionen, ligesom de ville have at deeltage i Bestyrelsen

---

havt nogen Fremgang. Saavidt vides, er det kun i Aarhus og Helsingør, at der brygges bayerst Øl af god Qvalitet i en saadan Mængde, at det kan komme i Betragtning. Hertil vil om ganske kort Tid kunne føies Odense, hvor et nyt bayerst Ølbryggeri af anseelig Størrelse og hensigtsmæssig Indretning fortiden er under Opførelse.

Side 40
af Borgerrepræsentantvalgene, Valgene til Rigsdagen og til Rigsraadet.
Borgerrepræsentantskabet har i Forening med Magistraten den besluttende Myndighed i Communens Anliggender i Overeensstemmelse med de gjældende Love og Anordninger. Det aarlige Budgetforslag forelægger Magistraten for Borgerrepræsentationen, der da gjør de enkelte Poster til Gjenstand for Behandling og Beslutning for dens Vedkommende. Ingen Raadighedsudøvelse over de til Stadens Capitalformue henhørende Eiendomme og Pengeeffecter eller Optagelse af noget Laan kan skee uden Borgerrepræsentantskabets Samtykke. Alle Stadens Regnskaber indsendes til Borgerrepræsentationen, der, efter stedfunden Revision, afgiver Decision og meddeler Qvittering. Borgerrepræsentantskabet er berettiget til at sætte enhver Communens Tarv vedkommende Gjenstand under Forhandling og derom at tage Beslutning, ligesom det og er beføiet til af Magistraten at begjære sig meddeelt alle de Oplysninger vedkommende Communens Anliggender, som denne maatte være istand til at give. Uenigheder mellem Magistraten og Borgerrepræsentantskabet afgjøres af Indenrigsministeren.
S. 53. Kjøbenhavns Overformynderi er ifølge Lov af 4de Marts 1857 § 2 og Bekjendtgjørelse af 31te Decbr. 1857 udgaaet fra Magistratens Bestyrelse og underlagt en af Kongen udnævnt Overformynder, dog saaledes, at tvende af Stadens Borgerrepræsentanter for en Tid af 4 Aar valgte Mænd deeltage i Afgjørelsen af alle under Overformynderiet henhørende Laanesager.
S. 54. Kjøbenhavns Politi er nu underlagt en Politichef.
S. 55. Trinitatis Sogn er nu deelt i 2 Districter og har 2 Sognepræster og residerende Cappellaner.
S. 55. Kjøbenhavn er nu inddeelt i følgende 15 Lægedistricter, nemlig selve Kjøbenhavn i 10 Districter, Christianshavn i 3 Districter og Forstæderne i 2 Districter.
S. 56—57. I Aaret 1858 ere **Kjøbenhavns Communeskatter** paalignede med følgende Beløb:
Vandskat . . . . . 48,976 Rd.
Fattigskat og 2% Afgift . . . . . 315,911 —
Brolægningsskat . . . . . 43,245 —
Den samlede Grundskat . . . . . 198,346 —
Næringsskat . . . . . 135,931 —
Hjælpeskat . . . . . 70,200 —
De væsentligste Udgiftsposter i samme Aar have været:
Vandvæsenet . . . . . 65,929 Rd.
Fattigvæsenet . . . . . 308,477 —
Brolægningsvæsenet . . . . . 71,277 —
Stadens Belysning . . . . . 50,086 —
Borgervæbningen . . . . . 12,000 —
Vægtervæsenet . . . . . 27,643 —
Renovationsvæsenet . . . . . 91,844 —
Ligningsskatten . . . . . 50,153 —
Veivæsenet . . . . . 54,700 —
Politietaten . . . . . 51,263 —
Skolevæsenet . . . . . 81,982 —

Administrationsudgifter . . . . . 79,023 Rd.
Udgifter ved Stadens Eiendomme . . 24,153 —
Tilskud til Tugthuset og til
Fødselsstiftelsen . . . . . 7,500 —

Hertil maa endnu føies Udgifterne til de nye Vand- og Gasværker, der indtil Udgangen af Aaret 1858, med Tillæg af Renter under Anlægsperioden, have kostet c. 2,510,000 Rd.; samt Udgiften til det nye Hospital for Sindssyge ved Roeskilde, der ligeledes indtil Udgangen af 1858 havde medført en Bekostning af 347,800 Rd.
Foruden det ifølge Allerhøieste Resolution af 4de October 1854 optagne Laan paa 3,087,000 Rd. nominel Kapital, hvoraf indtil Udgangen af 1858 var amortiseret 48,700 Rd., har Communen under 16de Marts 1859 erhvervet Indenrigsministeriets Sanction til Optagelsen af et nyt Laan paa indtil 2 Millioner Rd. effectiv Kapital, der navnlig skal anvendes til Fuldstændiggjørelsen af de nye Vand- og Gasværker, til Kloakanlæg, samt til Opførelsen og Indretningen af et nyt Hospital paa 800 Senge, hvis Bygning paa nogle Communen tilhørende Grunde ved Østerfarimagsvei allerede er paabegyndt (see S. 34). Dette nye Laan skal være amortiseret til samme Tid som det ældre, og tør til dets Forrentning og Afbetaling anvendes et Beløb af indtil 120,000 Rd. om Aaret. Af Laanet ere 500,000 Rd. solgte til Nationalbanken, der tillige har overtaget Forhandlingen af den øvrige Deel for Communens Regning.
Efter Regnskabet for 1858 var Communens Capitalformue ved Udgangen af 1858 c. 1,881,000 Rd.
S. 58. Ved Lov af 29de Decbr. 1857 er det bestemt, at Skoledirectionen skal bestaae af Overpræsidenten som Formand, af den Borgermester, under hvem Skolesagerne ere henlagte, og en af Stadens Provster, som dertil bestikkes af Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet, og at Skoledirecteuren, der har Sæde i Directionen uden Stemme, skal være Directionens Forretningsfører.
S. 59. Den administrerende Direction for Kjøbenhavns Fattigvæsen er nu ophævet og dens Forretninger henlagte under Magistraten.
S. 61. Commissionen for Vandvæsenet samt for Brolægnings- og Veivæsenet ere nu ophævede og Forretningerne henlagte under Magistraten.
S. 61. Ifølge Lov af 30te Decbr. 1858 bestyres **Kjøbenhavns Havnevæsen** af et Havneraad og en Havneforvaltning. Havneraadet bestaaer af Kjøbenhavns Overpræsident som Formand, 2 efter Indenrigsministeriets Indstilling af Kongen bestikkede Medlemmer og 6 Medlemmer, som vælges af Kjøbenhavns Borgerrepræsentantskab i eller udenfor dets egen Midte. Havneforvaltningen føres af en Havnecapitain, som udnævnes af Indenrigsministeren efter Havneraadets Forslag.
S. 62. Til de historiske Mærkeligheder, der knytte sig til Kjøbenhavn i Middelalderen, føies Følgende: Første Gang Danmarks Hovedstad omtales under Navnet „Höfn“ (d. e. Havn, hvoraf den endnu paa Latin kaldes Havnia eller Hafnia),

Side 42
nemlig i Aaret 1043, da den, som Suhm formoder, rimeligviis kun har været en Havn med nogle faa Fiskerhytter, er i Anledning af en lille Søtræfning imellem Kong Magnus den Gode og Svend Estridsen, der blev dreven paa Flugt (Knytlinga-Saga Cap. 22). Som By forekommer den først paa Valdemar den Stores Tid, og kaldes derefter stadig i Sagaerne Kaupmannahöfn (d. e. Kjøbmændenes Havn), ligesom hos Saxo „mercatorum portus“ og „publicus negotiatorum portus“, hvilket viser, at den allerede da har havt Betydning som Handelsby, og hvoraf den nyere Form af Navnet er kommet. 1165 forsøgte den norske Erling Skaffe paa sit Tog til Danmark at gjøre Landgang ved Kjøbenhavn, men forhindredes derfra af Absalon. Kong Valdemars Gave af Byen og Borgen („Castrum de Hafn“) tilligemed de omliggende Landsbyer til Absalon og Roeskilde Stift blev stadfæstet ved Pave Urban den III.'s Bulle af 21de October 1186, som endnu er til og opbevares i Geheime-Archivet. Allerede

1238 (ved samme Tid som Roeskilde, Lund, Kallundborg og Nestved) fik Kjøbenhavn et Franciscaner- eller Graabrødrekloster, hvortil Jacob Sunesens Datter, den rige Grevinde Inger af Regenstein, skjænkede Grund, og hvorefter Graabrødre-Torv (en Tid lang kaldet Ulfelds Plads, fordi hans Gaard og, efterat den var nedrevet, hans Skamstøtte stod her) endnu bærer Navn; Helligaandsklostret, der her, som i alle andre Stæder, tillige var Sygehuus, skal have været endnu ældre, uden at Stiftelsestiden dog nøiere kan angives; Byens to andre Klostre derimod, St. Claræ Kloster og Carmeliterklostret, havde kun en ganske kort Tilværelse, da de først bleve stiftede henimod Slutningen af den katholske Periode: det første, et Nonnekloster af Franciscaner-Ordenen, 1497 af Kong Hans og Dronning Christine, der interesserede sig meget for denne Orden (Nonnerne bleve først indførte 1505), det sidste, hvis eneste Prior var den i Reformationshistorien saa bekjendte Poul Eliesen (kaldet Vendekaabe), tidligere Munk i Carmeliterklostret i Helsingør, 1517. Udenfor Byen var, ligesom ved flere Kjøbstæder (jfr. Aalborg II. S. 178, Ribe S. 935) et St. Jørgens Hospital for Spedalske (Ser. rer. Dan. VII. p. 86, Suhms Danm. Hist. XIII. S. 633 ved Aar 1368) med tilhørende Capel indtil 1526; Navnet bevares endnu i St. Jørgens Sø. I Aaret 1248 blev Kjøbenhavn indtaget og opbrændt af Lybekkerne. Under Bondeopstanden 1256 ødelagde Bønderne Fæstningen „Refshaleborg“, som forsvarede Indløbet til Havnen og af Suhm antages at have ligget der, hvor i den nyere Tid Søbatteriet Prøvesteen blev anlagt; og under en mellem Kongerne Christoffer I. og Hakon d. Gamle af Norge opkommen Strid ankom den norske Konge den næste Sommer med en stor Flaade i Refshaledyb, men sluttede dog i Kjøbenhavn Fred og Venskab med sin Nabo, ved hvilken Leilighed det Giftermaal blev aftalt mellem den norske Prinds Magnus (siden Kong Magnus Lagabæter) og Christoffers Broderdatter Ingeborg, som senere paa Grund af den tilbageholdte Medgift havde en langvarig Krig mellem Rigerne til Følge. Kjøbenhavns Indtagelse af den rygiske Fyrste Jermer (Jarimar II.) fandt Sted i April 1259 (et Par Maaneder før Slaget ved Nestved); Grunden til dette Angreb var, at Byen og Slottet dengang vare i Kongens Hænder, da denne under sin Strid med Rigets første Prælater havde lagt Beslag paa den roeskildske Biskops

Side 43

Eiendomme. Jermer kom ind i Byen paa det Sted, som efter ham kaldtes „Jermers Gab“, og anlagde en Skandse, „Jermers Skandse“ (i Nærheden af Vesterport), hvorfra han beleirede Slottet, som han indtog og nedbrød efter Biskoppens (Peder Bangs) egen Tilskyndelse. Suhm bemærker gjentagne Gange (Danm. Hist. X. S. 377, XIV. S. 4), at denne Slottets Nedbrydelse, ligesom ogsaa den tidligere Ødelæggelse ved Lybekkerne 1248, og et Par følgende, 1362 og 1368, under Valdemar Atterdags Krige, gjør det troligt, at der i senere Tider ikke har været noget tilovers af Absalons Bygning. Kjøbenhavns første Stadsret af 13de Marts 1254 blev stadfæstet af Biskop Peder Bang d. 20de Febr. 1275 (ikke 1272) og flere af de følgende Biskopper; En af disse, Ingvar Hjort, gav ogsaa under 3die Mai 1281 sin Foged („advocatus“) og Raadmændene („consules“) i Kjøbenhavn Magt til at forordne og indrette Alt, hvad de fandt at tjene Stedet eller Indvaanerne til Nytte og Ære, som at bestemme Maal og Vægt, at sætte Priser paa Varer, fornemmelig paa tydsk Øl o. s. v. (trykt i Pontoppidans Orig. Hafn. p. 59). Under den ovennævnte langvarige Krig mellem Danmark og Norge, der gaaer igjennem de to sidste Decennier af det 13de og det første Decennium af det 14de Aarhundrede, befæstede Borgerne deres By i Aaret 1290 for at siffre den mod fjendtligt Overfald, for hvilket den var saa meget udsat ved sin Beliggenhed; „dette beviser“ — siger Suhm — „fra hvor gammel Tid den tappre og patriotiske Aand har hvilet over Kjøbenhavns Borgerskab, som det siden udviste 1658, 59 og 60“. Den roeskildske Biskop Ingvar Hjort tilsendte ogsaa i den Anledning Raadet og Borgerne en Skrivelse, hvori han, idet han gjorde dem adskillige Indrømmelser, tillige takkede for deres Troskab mod ham og Kirken; og saavel af et Par Kongebreve (fra Aarene 1293 og 1294), som af de Norstis tilbageslaaede Angreb 1306 fremlyser det, at Kjøbenhavns Borgere i denne Krig gjorde Fjenden kraftig Modstand. Den 29de Jan. 1294 gav Biskop Johan Krag Byen en ny Stadsret. Under den norske

Krig, i Sommeren 1299, førtes ogsaa i Frue Kirke Processen imellem Kong Erik Menved og Erkebiskop Jens Grand for den pavelige Legat Isarnus's Forum. Krigen endte ved en Fredsslutning i Kjøbenhavn den 17de Juli 1309, ifølge hvilken den norske Kong Hakon Magnussen, som selv havde begivet sig derhen, fik Nørre-Halland (tildeels for sin Mødrenearv), og de fredløse Kongemordere, som havde været forbundne med de Norske, vel ikke mere maatte vise sig i Danmark, men deres Slægt skulde have sin Mødrenearv. I Aaret 1328 havde Ridder Ingvar Hjort, en af den Tids meest anseete Mænd, saavel Kjøbenhavns Slot som Byen og den søndre Gaard der, kaldet „Østergarth," samt de to hosliggende Bispebyer Solbjerg (ved det nuværende Frederiksberg) og Serritslev (nu en Deel af Kjøbenhavn, nord for Landemærket og Krystalgade) i Forlehning af den roeskildske Biskop; han lovede det næste Aar Kong Christoffer II. at overgive ham Kjøbenhavn, men Kongens Halvbroder, den holstenske Greve Johan, kom sin Broder i Forkjøbet, og da Christoffer kom dertil og saae Fanen med Neldebladet vaie paa Borgen, maatte han igjen drage bort og begive sig til Skanderborg-Slot, som var en af de faa Partikler af Riget, der vedblev at tilhøre denne Konge. Hans Søn Kong Valdemar Atterdag fik sig to Gange Byen og Slottet

Side 44

overladt af Biskopperne: første Gang i Januar 1341 paa henved to Aar, og pantsatte han da samme til Marquard af Stovæ for at faae Penge til at indløse Sjælland, anden Gang 1350 for Biskoppens Levetid (denne Biskop, Henrik Geertsen, døde 1368), men Kongen beholdt, som man seer af et kort efter hans Død af Dronning Margrete udstedt Brev, Byen og Slottet lige til sin Død. Under en Krig med de holstenske Grever, som fik Hjælp fra Sverrig, vandt den danske Flaade en Seir ved Kjøbenhavn den 26de Juni 1342; og 20 Aar senere, efterat en hanseatisk Flaade havde indtaget og plyndret Byen og Slottet og sendt Byttet, hvoriblandt Taarnklokkerne, til Lybek, leveredes her atter den 8de Juli 1362 et heftigt Søslag, i hvilket Kongens eneste, for Thronfølger erklærede Søn Hertug Christoffer, der anførte Flaaden, blev farligt saaret i Hovedet ved et Steenskud, hvoraf han døde det næste Aar. Dette Aar er ikke mindre mærkeligt i vor Hovedstads Historie end det foregaaende, da det var i Kjøbenhavn, at det mærkelige Bryllup fandt Sted, som har givet Anledning til de nordiske Rigers Forening, imellem den unge norske Konge Hakon VI. og Valdemars 10aarige Datter Margrete, den 9de April 1363. Brudgommens Forældre, den svenske Konge Magnus Smek og Dronning Bianca, vare tilstede ved Brylluppet (ogsaa Forlovelsen havde fundet Sted i Kjøbenhavn under et Besøg af den svenske Kongefamilie 1359), og Dronningen døde her kort efter samme. Kjøbenhavn tog i det Hele et betydeligt Opsving under Valdemar Atterdag, som ogsaa i sine sidste Regjeringsaar skal have sørget for dens yderligere Befæstning ved Grave. Dronning Margrete beholdt ligesom sin Fader Kjøbenhavn, saa længe hun levede (Suhms Danm. Hist. XIV. S. 198), og opholdt sig ofte her; den 21de September 1376 sluttedes her en Stilstand med de meklenborgske Hertuger, som vilde gjøre hendes Søn Oluf Thronen stridig; den 28de og 29de August 1398 stadfæstede Dronningen tilligemed sin Fostersøn Kong Erik af Pommern i Kjøbenhavn Hansestædernes Privilegier i Danmark og Norge, og den 1ste September s. A. sluttede Kongen ogsaa i denne By Forbund og Venskab med den tydske Orden og dens Høimester Conrad v. Jungingen. I denne Periode blev Kjøbenhavn den 2den Juli 1386 hjemsøgt af en stor Ildebrand, hvorved St. Petri Kirke afbrændte med sine to Klokker (samt 4 Klokker i Frue Kirke) og den omliggende Deel af Byen. Den 15de Juni 1423 sluttede Kong Erik i Kjøbenhavn Fred og Forbund med Hansestæderne, ligesom det næste Aar den 8de October hans Dronning Philippa en Forening med samme om Mønten, men Krigen udbrød et Par Aar efter igjen. Efterat Kjøbenhavn under Christoffer af Bayern var bleven Residentsstad, bleve de følgende Konger af den oldenborgske Stamme og deres Dronninger lige til Souverainiteten samtlige kronede i Frue Kirke, ligesom ogsaa de kongelige Bryllupper og andre Hoffester i Reglen holdtes paa Kjøbenhavns Slot. Ogsaa de sidste katholske Biskopper i Roeskilde, der siden Universitetets Stiftelse 1478 ex officio vare sammes Cantslere, havde deres Residents i Kjøbenhavn; denne Bispegaard (beliggende ligeoverfor Frue Kirke

paa dens nordre Side), i hvilken den sidste af disse Biskopper, Joachim Rønnov, blev fængslet den 12te August 1536, blev ved Reformationens kort efter paafulgte Indførelse indrettet til Universitetsbygning.

Side 45
I de aandelige Rørelser, der afslutte Middelalderen og gjøre Overgangen til en ny og for Menneskehedens Udvikling mere frugtbringende Tid, indtager Danmarks Hovedstad en betydende Plads. Her oprettedes det første Bogtrykkeri i Danmark af en Hollænder **Gottfried af Ghemen**, hvor den første danske Bog, den danske Riimkrønike, blev trykt 1495. I Nicolai Kirke, Byens ældste og anseeligste Kirke, hørtes første Gang her i Landet evangelist Prædiken af en tydsk Magister **Martin Reinhard**, som **Christian II.** havde indkaldt i Slutningen af Aaret 1520, men som ikke havde nogen Fremgang; desto større Fremgang havde derimod „Danmarks Luther", **Hans Tausen**, som 1529 blev forflyttet af Kong **Frederik I.** fra Viborg til Kjøbenhavn som Sognepræst ved samme Kirke, og snart drog hele Befolkningen over til den nye Lære. Stedet, hvor denne mærkelige Kirke har staaet, har siden Branden 1795 maattet afgive Plads for — Byens Slagterboder! To mærkelige Herredage ere i Reformationsperioden blevne afholdte i Kjøbenhavn før den bekjendte Rigsdag i October 1536, paa hvilken den lutherske Lære indførtes som Statsreligion: den første i Juli 1530, hvor **Hans Tausen** og de andre evangeliske Lærere overleverede Kongen deres, i 43 Artikler affattede Troesbekjendelse; den anden, som var udskreven i Anledning af det nye Kongevalg efter **Frederik I.'s** Død, i Juni og Juli 1533, hvilket Valg dog ikke her kom istand, medens Herredagen derimod gjorde adskillige Indskrænkninger i den Lutheranerne ved Odense-Recessen 1527 tilstaaede Samvittighedsfrihed.
I 1ste Udgave S. 62, L. 41. 11te og 12te, læs 10de og 11te. S. 62, Lin. 45. Kjøbenhavns Citadel fuldførtes 1664 (ikke 1663) af **Baron Ryssensteen**, som ogsaa anlagde selve Byens Fæstningsværker, af hvilke en Bastion endnu bærer hans Navn (see om ham II. S. 729). Citadellets Kirke blev begyndt at opføres i Juli 1703 og indviet 26de Novbr. 1704. I 1ste Udgave S. 63, L. 1. 2—4, læs 2—5.

Foruden i de almindelige topographiske Værker, som Danske Atlas, haves fornemmelig Underretning om Kjøbenhavn i:
E. Pontoppidans Origines Hafnienses eller Den Kongelige Residenz-Stad Kjøbenhavn, forestillet i sin oprindelige Tilstand, fra de ældste Tider af indtil dette Seculi Begyndelse, Kjøbenhavn 1760, 4;
L. de Thurahs Hafnia hodierna eller Udførlig Beskrivelse om den Kongelige Residenz- og Hovedstad Kjøbenhavn, med en Forklaring om alle de Mærkværdigheder, som denne store Stad nuomstunder indbefatter, Kjøbenhavn 1749, 4; **R**
R. Nyerups Kjøbenhavns Beskrivelse, Kbhvn. 1800.
S. Sterms Statistisk-topographisk Beskrivelse over Hoved- og Residenstaden Kjøbenhavn. 1ste Deel. Kbhvn. 1841 (Fortsættelsen er ikke udkommen).
Om de kjøbenhavnske Kirker findes Efterretninger i
F. Thaarups Beskrivelser af Frue Kirke, Holmens Kirke, samt Garnisons-Kirken og Kirken i Citadellet Frederikshavn (alle tre udkomne i Kjøbenhavn 1833),
C. Rothes Udsigt over Kjøbenhavns Kirkers Historie, Kjøbenhavn 1854, og
H. F. Rørdams Hist. Efterretninger om Christian IV.'s Kirke udenfor Nørreport ved Kjøbenhavn i Nye kirkehist. Saml. I. S. 353—87.

46

Frederiksborg Amt.

S. 65. Brandpolitiet i Frederiksborg Amt bestyres nu af 4 const. Branddirecteurer: 1) for Lynge Kronborg Herred, 2) for Ølstykke og Lynge-Frederiksborg Herreder samt Strø Herred med

Undtagelse af Frederiksværks Gods, 3) for Holbo Herred og Frederiksværks Gods, 4) for Horns Herred og Jægerspriis Gods.
S. 65. Hirschholm Amtstue er ifølge Lov af 29de December 1857 nedlagt fra 1ste April 1858 at regne og dens Oppebørsler derefter indtil videre henlagte under Frederiksborg Amtstue.
S. 66. Ved Angivelsen af Helsingørs Længde- og Breddegrader er indløbet Trykfeil. Kronborgs Beliggenhed angives i den danske Almanaks Meddelelser til 56° 2' 20" n. B. og 0° 2' 46" ø. L.
S. 67. I St. Mariæ Kirkes Altertavle er istedetfor det gamle Maleri, Christi Lidelse, for flere Aar siden indsat et nyt Maleri af Prof. Lund, forestillende Marie Bebudelse. St. Olai Kirke har for et Par Aar siden faaet et nyt Vaabenhuus ved søndre Side, hvor ogsaa det forrige laae; det er opført i gothisk Stiil med takkede Gavle.
S. 67—73. Øresundstolden er, som bekjendt, nu hævet. Hovedtractaten herom af 14de Marts 1857 findes i Departementstidenden for 1857 Nr. 24 og 25. I Kjøbenhavnsposten for 1858 Nr. 116 findes en Fortegnelse over Skibe-Antal og Sundtoldens aarlige Beløb fra 1658 til 1848. Efterat Sundtolden er hævet, udlægges intet Vagtskib ved Kronborg.
S. 68. Øresunds Toldkammerbygning er nu nedbrudt.
S. 70. I Helsingør udgives „Helsingørs Avis.“
S. 71. Ifølge den projecterede Udvidelse af Helsingørs Havn skal Indløbet udvides fra 46 Alen til en Brede af 64 Alen. Dybden ved og foran Indløbet, der for Øieblikket og det kun paa et smalt Løb har en Dybde af 17 Fod under dagligt Vande, vil i en betydelig Udstrækning erholde 20 Fods Dybde, hvorved Anduvningen i høi Grad vil lettes. Fladeindholdet af det nuværende Havnebassin er c. 50,000 □ Alen. Efter Udvidelsen bliver Bassinets Fladeindhold c. 97,000 □ Alen, altsaa næsten 7 Tønder Land. Dybden i det hele nye Havnebassin, der udgraves i Terrainet mellem Byen og Kronborg Fæstning, samt i den ydre, større Deel af den gamle Havn, bliver 18 Fod. Den samlede Kaillængde, som omgiver Havnen, efterat Udvidelsen er foretagen, bliver 1740 Alen. De til Skibsværfter og eventualiter Dok udlagte Strækninger, som ere erhvervede ved Krigsbestyrelsens Afstaaelse af en Deel af Fæstningens Terrain, udgjøre c. 48,000 □ Alen, og desuden erholdes Oplagspladse af c. 24,000 □ Alen mellem Havnen og Fæstningen; ved Sløifningen af de, Finantsministeriet afkjøbte, forrige Øresunds Toldkammerbygninger erholdes endelig en, tidligere meget savnet, Plads mellem Havnen og Byen.

Side 47
S. 72. Angaaende Oprindelsen til **Helsingør** og denne Byes Navn samt til Øresundstoldens Erlæggelse antager Suhm (Danm. Hist. III. S. 229 Anm.), at den er det **Halør** (Haleyr), der oftere omtales i Sagaerne som et Sted i Danmark, hvor der holdtes et stort Marked, „det berømteste i hele Norden, hvor en utrolig Mængde Folk indfandt sig for at kjøbslaae“, allerede paa Harald Blaatands Tid. „Mig er det mere end rimeligt, at saa stort et Marked har været anlagt ved Sundet, hvorhen man let kunde komme baade fra Sønden og Norden; da det og er bekjendt, at Kongerne oppebare en vis Told for Frihed og Sikkerhed paa saadanne Markeder, saa er Intet rimeligere, end at den Told, som først alene blev erlagt af dem, der gik i Land og søgte Markedet, er siden bleven udstrakt til alle Skibe, der seilede gjennem Sundet, allerhelst det fra gammel Tid af havde været et Samlingssted for Sørøvere, for hvilke at fordrive de danske Konger maatte holde Skibe i Søen og gjøre Bekostning, hvorover det var billigt, at Handelsskibene gave dem noget til Erkjendtlighed. Saadant Marked og saadan Told have efterhaanden foraarsaget Byen Helsingørs Anlæg, saa og de Fæstningers Flynderborg og Frekrog eller Krogen. Herved kan man og begribe, hvorfor Tolden fra umindelige Tider er bleven affordret fra den sjællandske og ei fra den skaanske Side, da dog Helsingborg er en meget ældre By end Helsingør; nemlig Markedet havde allerede vænnet de Forbiseilende til at stoppe paa den sjællandske Kyst, at gaae der i Land og at give Told, den sædvanlige Landøre. At Hal-Eyre er Helsingør, bliver end troligere derved, at „ing“ er uden Tvivl en vrang og bedærvet, hvorvel

ældgammel Tilsætning, da Stedets egentlige Navn har været Hals-Eyre, fordi Landet gaaer der ud med en Hals, og fordi det ører op der. Det navnkundige Marked paa Hal- eller Hals-Eyre (Øre) har vel og givet Sundet Navn af Eyrar- eller Øre-Sund". Denne Mening er tiltraadt af N. M. Petersen (i det geographiske Register i Oldnord. Sagaer XII. S. 140 flg.), som tilføier: „Dette vinder endnu større Sandsynlighed, naar man tilføier Beretningerne om den Øresflaade, der just for dette Markeds Skyld samlede sig i Øresund. Hvis man udleder Navnet Halør, som de Fleste gjøre, af hallr, Steen, saa finder man endnu et tilsvarende Navn ved Helsingør, nemlig Hellebæk (Hellubekkr). Men Navnene Helsingborg og Helsingør udledes simplest af en udgaaende Hals, hvis Beboere først have været kaldt Helsingerne eller de som boede paa Halsen, hvoraf siden dannedes Navnene Helsingernes Borg og Helsingernes Øre". — Af Helsingørs 4 Klostre var **Sortebrødreklostret** stiftet allerede 1242; **Graabrødreklostret** og **Carmeliterklostret** stiftedes først i det 15de Aarhundrede under Erik af Pommerns Regjering, det første 1420 og det andet 1430. Den i Reformationstiden bekjendte **Poul Eliesen** („Vendekaabe") udgik fra det helsingørske Carmeliterkloster, hvorfra han blev ansat som Prior for det under Christian II. oprettede kjøbenhavnske Kloster eller Collegium af denne Orden, der er at ansee for en Afsødning af hiint. Om **St. Annæ Nonnekloster** vides intet Andet, end at det har været til og skal have ligget i St. Annæ Gade; et femte Kloster, **St. Nicolai**, der nævnes 1474, har maaskee, som Daugaard formoder, været et af de andre nævnte Klostre, der kan have været denne Helgen indviet. — Helsingør fik ogsaa Kjøbstedsrettighed af Erik af Pommern den 17de Juni 1425 (Hvitf.).

Side 48
S. 72. Marienlyst Slot benyttes nu som Badeanstalt.
S. 73, L. 40. Kronborg. Den ældste Befæstning ved Helsingør, Flynderborg, nævnes allerede 1288, da den norske Konge Erik Præstehader i Ledtog med Kongemorderne opbrændte Helsingør, og Byens Befolkning flygtede derind (Hvitf.). Slottet Krogen eller Ørekrog forekommer først under Erik af Pommern; det var Sædet for en kongelig Lehnsmand. I Grevens Feide kom det i Lybekkernes Hænder, men blev tilbageerobret af de kongelige Tropper d. 11te Jan. 1536. — „Som et fast Punkt paa Sjælland udenfor Kjøbenhavn og beliggende ved Hovedovergangsstedet til Naboriget Sverrig er Kronborg af Vigtighed; men det formaaer ikke tilstrækkelig at hindre fjendtlige Skibes Gjennemseiling, deels fordi Sundet, selv paa dets smalleste Sted, har en Brede af 6340 Alen, og deels da overhovedet, som Erfaringen har lært, intet Søcastel kan hindre en Flaade i at seile forbi med strygende Vind, især naar den vil vove et Par Skibe" (Baggesen „Den danske Stat"). 1644 løb en fjendtlig hollandsk-svensk Flaade ubeskadiget og uhindret af Slottets Kanoner forbi samme; den 29de October 1658 seilede Admiral Opdam med den hollandste Flaade, som undsatte Kjøbenhavn, ustadt igjennem Sundet, uagtet den blev besrudt saavel fra Helsingborg som fra Kronborg, der da var i de Svenskes Hænder, og den 30te Marts 1801 passerede den engelske Flaade under Nelson Slottet efter en gjensidig heftig Kanonade, der imidlertid ikke foraarsagede nogen væsentlig Skade. De Forandringer og Forbedringer, der successive ere foretagne med Fæstningsværkerne, ere udførte under Kongerne Christian V., Frederik V., Christian VII. og Frederik VI. Som Slot har Kronborg i dets første Tid ofte afgivet Opholdssted for den kongelige Familie. Den skotske Konge Jacob VI. og hans Dronning Anna, Christian IV.'s Søster, opholdt sig en Maaned paa Kronborg 1590, og bivaanede her den ældste Søster Elisabeths Bryllup med Hertug Henrik Julius af Brunsvig-Wolfenbüttel Paastedag den 19de April s. A. Tre af Christian IV.'s Børn bleve fødte paa Kronborg. I September 1629 tog Slottet stor Skade ved Ildebrand; Kongen har derom noteret i sin Skrivcalender for dette Aar: „Den 27de September kom jeg til Frederiksborg om Morgenen ved 4 slet, og fandt jeg Børnene der, fordi at de var dragen fra Croneborg for den strækkelige Ildebrands Skyld". Ved Hofrevolutionen d. 17de Jan. 1772 blev Dronning Caroline Mathilde med sin spæde Datter ført til Kronborg, hvorfra Dronningen d. 30te Mai s. A. blev afhentet af et engelsk Krigsskib.

S. 73. Kronborg Slots Bygningsstiil maa vel nærmest henføres til den nederlandske Renaissance, dog findes deri ogsaa Momenter af den florentinske Renaissance.
S. 73. Kronborg Slotskirke indbefattes i de to underste Stokværk af Slottet. Den antages i Almindelighed at være indviet første Paastedag 1585. Kirkens Hvælvinger bæres af tvende Rækker runde Søiler. Altertavlen af Billedskjærerarbeide, forestillende Christi Korsfæstelse, er fra Aar 1576. Rundt omkring Kirken er anbragt tydske Bibelsprog. Paa Alteret staaer:

Side 49

„Anno 1587. Mein Hoffnung zu Gott allein.
Trev ist wiltbratt*). Gott verlist die seinen nicht“).**

Nogle Aar før Begyndelsen af Krigen med England 1807 fandt man sig foranlediget til at nedbryde Alter, Prædikestol og de paa Gulvet værende Kirkestole, og at tage Kirken i Brug deels til Magasin, deels senere i mange Aar til Fægteskole for Garnisonen. Efterat denne Misbrug var bleven paatalt af Slotspræsterne, samt af daværende Prinds Christian Frederik med Flere, blev allerede i de sidste Aar af Kong Frederik den Sjettes Regjering en Undersøgelse af den ødelagte Kirke besørget af Architect **Bindesbøll**, samt besluttet, at den skulde restaureres. Dette blev dog først udført under Kong Christian den Ottende; han stjænkede desuden Kirken et nyt Orgel, en Døbefont af Porphyr, to Sølvlysestager til Alteret, vasa sacra, Messeklæder og øvrigt Inventarium, samt endvidere et Maleri af Eddelin, forestillende Christus, der velsigner de smaa Børn. Ved Rescript af 8de November 1842 bestemtes, at der for Fremtiden 1 Gang maanedlig, samt paa de store Høitidsdage, saavelsom paa Nytaarsdag og almindelig Bededag, skal forrettes Gudstjeneste i Kirken, og at det forøvrigt skal staae de paa Kronborg indkvarterede Militaire og de der boende Betjente frit for, naar de ønske det, at erholde Ministerialie udførte i Kirken. Indvielsen af Kirken skete den 10de December 1843 i Kongens og Dronningens Overværelse. En Tavle paa Kirkevæggen minder om Kirkens Restauration. Under Kongeparrets Navnetræk læses:

Det ødelagte Guds Huus reistes paa Kongens Bud,
Ham, der bekjærmer Kirken, beskjærmer Gud!

(Beretning om Kronborg Slotskirkes Indvielse, udgivet af **P. E. Fischer**, Slotspræst).
S. 74, L. 7. General **Beenfeldt**, l. Oberst **Poul Beenfeldt**.
S. 75. I Hillerød udgives „Frederiksborg Amts-Tidende og Adresseavis“.
S. 77. Toldvæsenet i Frederikssund er nu underlagt en Toldforvalter.
S. 78. I Espergjærde er en Kro.
S. 79. Gd. **Loviselyst** har 349 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Ager, 50 Tdr. Skov og Resten er udlagt til 14 Huse; Htk. 18 1/2 Td.
S. 80. Borsholmgaard skal i tidligere Tid have været et kongeligt Jagtslot. Hornbæks Plantage hører under 1ste Kronborgske Skovriderdistrict.
S. 81. Fredens Støtte er ikke af Wiedewelt, men af en ubekjendt italiensk Kunstner.
S. 82. De her nævnte Statsskove høre alle under 2det Kronborgske Skovriderdistrict.

*) Kong Frederik II.'s tvende Valgsprog.
**) Dronning Sophies Valgsprog.

Side 50

S. 82. I Asminderød Sogn ere Gdne **Bivergaard** med 66 Tdr. Land, af 5 Tdr. Htk., **Malegaard**, **Træhøigaard** af 3 Tdr. Htk., og Arvefæstegaarden **Blankhøigaard** med 56 Tdr. Land af $3 \frac{3}{4}$ Tdr. Hartkorn.
S. 83. Ved Grønholt tilføies: **Sandviggaard**, see S. 76.
S. 83, L. 5. f. n. Gd. **Nivaagaard** har 332 Tdr. Land, hvoraf 272 Tdr. Ager, 31 Tdr. Eng, 6 Tdr. Skov, 3 Tdr. Tørvemose og Resten Gaardsplads etc.
S. 83. Paa Borgen **Grønholt** (Grunolt) har Kong Knud den Sjette understrevet flere Actstykker. Ved Udgravningen fandtes intet Spor af Muurværk.
S. 84, L. 30. s. s. o., l. s. o.
S. 85, L. 11. Ravnholte, l. **Ravnsholte**.
S. 85. Rudersdal Kro og **Rudegaard** i Søllerød Sogn (see S. 162) høre i geistlig Henseende til Birkerød Sogn.
S. 85, L. 20. $1 \frac{1}{3}$ M., l. $1 \frac{3}{4}$ M.
S. 85, L. 28. Birkerød Kro har 8 Tdr. Htk.
S. 85, L. 30. I **Usserød** er en Skole.
S. 85, L. 32. Gd. **Hestkjøb** har 136 Tdr. Land af $10 \frac{1}{2}$ Td. Hartkorn.
S. 85, L. 34. Amsterdams Kro har 84 Tdr. Land af $10 \frac{3}{4}$ Tdr. Htk.
S. 86. Hirschholm Amtstue er nu nedlagt.
S. 87, L. 12. Thomas Thaarups Grav er ikke mere at finde. Paa hans Gravsteen læstes følgende af ham selv forfattede Gravskrift:

Her nedlagde jeg min tunge Stav,
Her min Haandfuld Støv har Hvile fundet.
Kors! vær Du et Minde paa min Grav,
At jeg led, at jeg har overvundet.

S. 89. Esrom-Kloster er ældre end 1153, hvilket Aar de fleste Krøniker angive for dets Stiftelse; thi Erik Lam, som døde 1147, havde paa Erkebiskop Eskils Opfordring skjænket Esrom, der fra umindelig Tid havde været et kongeligt Gods, til Klosterbrug, og Pave Eugen III. udstedte den 29de December 1161 en Beskyttelsesbulle for Klostret. I dets første Tid afbrændte Klostret to Gange kort efter hinanden: 1193 Celler et andet Aar i det sidste Decennium af det 12te Aarhundrede, thi Aaret angives forskjelligt i Krønikerne), og 1204. En af vore bedste Krøniker fra Middelalderen, „Annales rerum Danicarum Esromenses“ (trykt i Langebeks Script. rer. Dan. I. p. 212—50), antages at være forfattet af en Munk i dette Kloster, rimeligviis under Erik Menveds Regjering; den under Navnet Codex Esromensis bekjendte Diplomsamling vedrørende dette Kloster, der er bestemt til at optages i 9de Bind af ovennævnte Ser. rer. Dan., er endnu ikke udgiven.

51 **Supplement til Speciel Deel I.**
Efterat Esrom-Klosters Gods ved Reformationen var inddraget, bortforlehnedes Hovedgaarden til forskjellige Adelsmænd. Lehnsforholdet afløstes dog lidt efter lidt af en almindelig Forpagtning. I Christian IV.'s Tid havde en Hermann Friis Esrom i Forpagtning, og denne Administrationsform er sandsynligviis vedbleven, indtil Ryttergodsets Ordonants af 10de Aug. 1695 (Schous Forordn. I.) deri gjorde en Forandring, hvis Følger især vare kjendelige i Esroms Omegn. I en samtidig Optegnelse i Frederiksborg Amtsarchiv hedder det saaledes: „Ved Ryttergodsets Indretning bleve flere Gaarde, ja hele Byer, især omkring Esrom, nedlagte og deres Jorder indhegnede til Rytterhestehold“. Esrom gamle Klosterbygnings sidste Levninger bleve da tagne i Brug som Embedsbolig for Regimentsskriveren, senere Amtsforvalteren, i Kronborg District, hvortil den endnu tjener. Hovedgaardsjorderne bleve indlemmede i det frederiksborgske Stutteries Vange og benyttede til

Græsgange for Stutterihestene, medens der dog allerede tidlig anlagdes et Schæferi paa Esrom Ladegaard, hvortil den gamle Agerjord vedblev at høre. Dette Schæferi, hvorefter Ladegaarden senere fik Navnet Schæfergaarden, bestod til Slutningen af dette Aarhundredes andet Decennium, da det blev nedlagt og Gaarden bortforpagtet, indtil den for faa Aar siden bortsolgtes ved Auction til den nuværende Eiers Fader, og blev da tillagt Navnet „Esromgaard“. Esrom ophørte ganske som Kloster 1559; i dette Aars Efteraar lod Kong Frederik II. den gamle Abbed sende til Sorø-Kloster for at forsørges der, 3 gamle Munke sendtes til forskjellige Klostre, og der er ingen Tvivl om, at Kongen derefter lod Kirken nedbryde.

S. 89. Nøddebo Sogn. Ved et i Slangerup under 17de Aug. 1246 udstedt Brev skjænkede Saxo Thorbernssøn Landsbyen „Nøthebothe“ til Esrom-Kloster (Suhms Danm. Hist. X. S. 66). I dette Sogn laae fordum en Landsby **Steenholt**, som nu er nedlagt og dens Jorder inddragne under de kongelige Skove i det nordre frederiksborgske Skovdistrict, efterat de forud have været benyttede under Stutteriet, men have dog endnu beholdt Navn efter Landsbyen, „Steenholts Vang“. Denne Landsby var allerede af Kong Valdemar I. i Begyndelsen af hans Regjering bleven tilskjødet Esrom-Kloster, som derpaa eiede den til 1497, da Steenholt tilligemed Møllen ved Magestifte kom til den bekjendte Rigshofmester Poul Laxmand. I Aaret 1700 skjænkede Kong Frederik IV. Steenholts Mølle til sin Livkudsk Christian Flesberg, i hvis Descendenters Eie den forblev i omtrent 130 Aar.

S. 89, L. 2. f. n. Søborg Sø er af 1200 Tdr. Lands Størrelse; Htk. 55 Tdr.
S. 90, L. 6. Hedshjerg, l. **Hedsbjerg**.
S. 90, L. 5. f. n. Jacob Gran l. **Jens Grand**.
S. 91. Om Søborg sø og Kirkeh. Saml. II. S. 322.
S. 93, L. 8. Pibe Mølle har et Tilliggende af 80 Tdr. Land.
S. 93. I Valby er Gd. **Lungholm**.
S. 94. I Beiby Sogn ere Gdne **Stubbebjerg** og **Veibygaard**.

Side 52
S. 94, L. 1 f. n. Tibirke Kirke har den Mærkelighed i sin Bygningsform, at Choret er høiere end Kirkestibet.
S. 96, nederst. I Script. r. D. nævnes under 1292 **Iep Olessen** til Annes. **Tønne Pallesen Viffert**, Lehusmand til Annes forekommer i D. M. III. 3. 224.

S. 97, L. 36. Ebbelholt-Kloster var et Kannikekloster af St. Augustins Orden. Grunden til dets Flytning fra Eskilsø skal have været en Oversvømmelse, som truede Klostret; desuden faldt det Kannikerne vanskeligt at proviantere sig om Vinteren. Klostret var indviet Apostelen Thomas og den Helligaand eller Paracleten, og kaldes derfor „monasterium St. Thomæ de Paraclito.“ Abbed Vilhelm, i hvis Bestyrelsestid Flytningen fandt Sted, er Danmarks berømteste Klostergeistlige; han var Kannik ved St. Genevieve Kloster i Paris og blev af Absalon, der under sit Ophold sammesteds havde indgaaet nøie Venskab med ham, 1165 indkaldt til Eskilsø for at gjenoprette den forfaldne Klostertugt, hvilket ogsaa lykkedes ham. Men Kannikerne klagedede over hans Strenghed: „Hvorfor er dette pjaltede Menneske kommet hid? Han spiser Intet og drikker Intet; han plager os med Faste og giver os istedetfor Mad Træernes Blade og vilde Urter at spise“. Abbed Vilhelm blev ogsaa brugt i vigtige verdslige Sager; især er hans Sendelse til Frankrig og Rom i Anledning af Dronning Ingeborgs Skilsmissesag et Beviis baade paa den Tillid, man havde til ham og paa hans Indsigt og Iver for, hvad der blev ham betroet. Haveväsenets Opkomst i Danmark skylder ham meget. Han døde Paaskenat den 6te April 1203 og opnaaede en Alder af 98 Aar. Da han efter sin Død skal have bevirket Mirakler (ved Hjælp af en af hans Tænder, der opbevaredes i Ebbelholt-Kloster som et af dets kostbareste

Klenodier, skulle forskjellige Sygdomme være blevne helbredede; ja Døde skulle endog ved hans Bistand være komne tillive!), blev han af Pave Honorius III. 1224 optaget blandt Kirkens Helgene, og 1238 blev hans Legeme flyttet fra Klostrets gamle Trækirke til den nye Steenkirke som var opført 1210, faa Aar efter hans Død. Hans Levnet findes beskrevet af en af hans Disciple i Scr. rer. Dan. V. p. 458—95, og vigtige Bidrag til hans og Klostrets Historie findes i de til samme hørende Brevsamlinger i 6te Bind af det nævnte Værk. Klostrets Velstand, hvortil Abbed Vilhelm havde lagt en god Grund, voxede betydeligt i Tidens Løb ved Gaver og Privilegier saavel af Kongerne som af Paver og Biskopper.
Ebbelholt-Klosters gamle Hovedgaardsmarker vare ved Matrikuleringen 1686 indbefattede under „Frederiksborg Slots Vange og Enemærker“, og bleve senere benyttede under Stutteriet. Som Følge af dettes Reduction efter 1830 blev saavel Ebbelholtsvang som Ebbelholtsdam, der forlængst var udtørret, udparcelleret og bortsolgt. Over den Ligsteen, hvoraf findes en Tegning i det historisk-archæologiske Archiv, menes Stutmesteren, Justitsraad Nielsen, i sin Tid at have disponeret. Nogle ubetydelige Levninger af Søilehoveder, Søilettafter etc. fra Ebbelholt Kloster findes i Lille-Lyndby Præstegaard og et Par Bøndergaarde sammesteds.

S. 97. Tjæreby, her og paa de andre Steder, hvor dette Navn

Side 53
forekommer, menes oprindelig at have været „Kjærby“ ɔ: Byen ved Kjæret, hvilket i alt Fald her passer vel til Naturforholdene.
S. 98. I Alsøndrup Sogn er Gd. **Bybjerggaard**.
S. 99. Strø Sogn. Efter dette Sogn har Herredet sit Navn. Om dets sandsynligviis høie Alder see H. Knudsens „Danmark i Middelalderen“. Det eneste udkomne Hefte af dette værdifulde Værk omfatter det gamle Strø Herred.
Strø Vandmølle er nedlagt. Præstegaardens Htk. er $7 \frac{1}{2}$ Td.
I Strø Sogn er Gd. **Kragledegaard**.
S. 100, Ølsted Sogn. Havelse Hovedgaard ved Havelse By samt Godser i Strø og Skjædinge fik Jørgen Rosengaard Aar 1527 til Lehn af Bispen (D. M. II. 3. 244). Morten Venstermand maatte Aar 1501 overdrage Bispestolen Havelsegaard for at befries for det Ban, hvori han var faldet ved at bortføre sin Brud af Klostret. (Ann. eil. dan. II. 718).
S. 101. Paa en Bakke vest for Kirken blev den første lutherske Præst til Binderød ihjelslagen. Til Minde om denne Begivenhed opreistes paa Stedet et Kors, som stod endnu, da Danske Atlas udgaves.
S. 102. Etablissementet paa **Frederiksværk** er nu solgt med Undtagelse af det derværende Krudtværk, der er henlagt under Militairetaten.
S. 103. Under 18de Mai 1857 har Justitsministeriet approberet et Reglement fra Brandvæsenet og et Brandcorps i Frederiksværk.
S. 104. Grønnisøgaard kaldes ogsaa **Grønnæssegaard**, den har et Tilliggende af 420 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Land Ager, af Htk. $27 \frac{1}{2}$ Td.
S. 104. Tømmerup var et Bispelehn (D. M. III. 3. 233).
S. 104. Om Hollænderne paa Halsnæs existerer paa Stedet endnu den Tradition, at den første Afdeling af hollandske Colonister, som Christian II. indkaldte, nedsatte sig i Helsingør, men kom i Uenighed med Borgerne og flyttede derfor til Halsnæs, hvor de befolkede de dengang paa Grund af Pest saa godt som øde Byer, Uglerup og Tømmerup. Senere da en større hollandsk Coloni nedsatte sig paa Amager, brøde Hollænderne paa Halsnæs op og forenede sig med deres Landsmænd og byggede Byerne Uglerup og Tømmerup paa Amager. Personnavnene Bo, John og Heje, der endnu findes paa Halsnæs skrive sig maaskee fra den korte Tid da disse Indvandre de havde Ophold her.

S. 105—110. Frederiksborg. Beboerne i Middelalderen af de vidtstrakte Arealer, der danne det nuværende Frederiksborg Slots-Sogn, maae antages for Størstedelen at have søgt Gudstjeneste i Tjæreby og Freerslev Kirker (jfr. Knudsens Danm. i Middelalderen), altsaa at have henhørt til disse Segne, og kun enkeltviis til Herlev og Nøddebo. Men det bliver atter her at gjentage, at Sognene først fremtræde som geographiske Landsinddelinger efter Jord-

udskiftningen og Fællesskabets Ophævelse, og dernæst, at Frederiksborg Slots sogn, der aldrig har været undergivet nogen egentlig gjennemført Udskiftning, har samlet sig selv i Tidens Løb af de Arealer, der ved Nabosognenes Udskiftning bleve udelukkede fra disse.
Det gamle Herresæde **Hillerødsholm** nævnes første Gang Aar 1275 „Hildesruthholm“, og senere 1354 „Hildrisholm“, 1413 „Hyllidsholm“, 1416 „Hildrezholm“, samt i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, da **Jep Hwaas** i Hyllerødsholm er antegnet blandt de rige Mænd i Thry Herred; dog er det maaskee tvivlsomt, om de tilligemed Stedet nævnte Mænd have været Eiere eller blot Beboere af Gaarden (Knudsen). Hillerødsholm var bleven en Eiendom i Gøyernes Familie, og **Herluf Trolle** fik ved sit Ægteskab med **Birgitte Gøye** denne Gaard og maaskee ogsaa Græsegaard. Fra Martini Tid 1544 til 1560 byggede og boede dette hæderlige Ægtepar paa Hillerødsholm; da sluttedes det bekjendte Mageskifte den 1ste Juli 1560. (Dahls Efterretn. om Frederiksb. lærde Skole I. S. 13.) Umiddelbart efter Mageskiftet fik Stedet sit nuværende Navn **Frederiksborg**. Det første bekjendte Kongebrev, udstedt paa Frederiksborg, er dateret 2den Septbr. 1561, og de ældste Slotsbygningers Opførelse paabegyndtes paa samme Tid. Om det gamle Hillerødsholm aldeles eller kun tildeels blev nedbrudt, lader sig ikke bestemme; men til Slottet hentedes Materiale fra de da udtjente Bygninger Gurre, Ebbelholt-Kloster og Dronningholm-Slot. Bygningerne paa den yderste Slotsholm med de to runde Taarne, der bære Aarstallet 1565, ere Dele af det ældste Frederiksborg. Hovedbygningen paa dette ældste Frederiksborg nedbrødes lige i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, da **Christian IV.** foretog sig at opføre det nuværende Slot. Aarstallet 1606 i Gavlspidserne tyder noget nær paa den ydre Fuldendelse af Muur- og Tømmerværket. Den gamle Slotskirke antages endnu at have staaet og at være bleven afbenyttet til Gudstjeneste i Aaret 1617, hvilket ikke er usandsynligt, da den nye, pragtfulde Slotskirke rimeligviis har krævet lang Tid til Fuldendelsen af sin indre Udsmykning. Fangetaarnet bærer Aarstallet 1634. Egentlige Fæstningsværker har Frederiksborg aldrig havt, skjøndt man, vildledet af nogle misforstaaede Ord i gamle Documenter, undertiden har været tilbøielig til at antage det. Tilfældige Forsandsninger, f. Ex. paa Pladsen ved Kroen under Krigen 1658—59, høre naturligviis ikke hertil. I Slotsforvalter **Hans Nielsens** Instrux af 26de April 1718 hedder det (5te Post), „Og som alle Slottets Bygninger indenfor Vindelbroerne staae alene under hans Forvaltning og Opsyn: Da skal han fornemmelig tage i Agt, at Broerne optrækkes og at Portene daglig og til rette Tider lukkes og aabnes, iligemaade under Gudstjenesten og Prædikenen, og tillige derover at holde, at ingen Kjørsel udi begge øverste Pladser tillades, ei heller at nogen kjører igjennem Gaardene uden Bevilling, til hvilken Ende baade Portnerne og Vægterne skal staae under hans Commando og forrette alt, hvad han dennem i Vores Tjeneste befahler.“ Indtil 1717 besørgede Amtmanden Udførelsen af Bygningsarbeiderne ved Slottet efter specielle kongelige Ordres. Den sidste Ordre af denne Art er fra 1716, da det paalagdes Geheimeraad, Amtmand **J. D. Raben** „at foranstalte nogle Reparationer ved Audience-

gemakket og opføre den nye Vindeltrappe“. Med Aar 1717 overdroges Overtilsynet med Slotsbygningerne Generalbygmester Ernst, og fra den Tid af har en kongelig Bygmester bestandig forestaaet dette Hverv. En særlig Afdeling af den anden Slotsholm kaldes Carrousselgaarden efter sin oprindelige Bestemmelse til Væddekjørsel og Ringriden. Judiceerhuset, der omtales i Adam Bergs

Beskrivelse, og hvor Kampdommerne sidde, er forlængst forandret. En stor Marmorsontaine med Billedværk midt paa den store Slotsplads er ogsaa forlængst forsvunden, og kun Mundingen af de hvælvede underjordiske Vandledninger betegnet med et Par større Steen midt i Brolægningen. Et Par mindre vigtige Sidebygninger i Staldgaarden, navnlig en vest ud fra Slutterporten, er ogsaa nedbrudt; iøvrigt ere Bygningerne væsentlig de samme, som have været til fra Christian IV.'s Tid. Samtlige Spiir have undergaaet en Hovedreparation i de senere Aar, og denne, der er omtalt I. S. 108, fortsættes fremdeles med Kraft og Kyndighed. Det var Kong Christian V. (og ikke Kong Christian VI., som urigtig S. 106, L. 15 1ste Udgave anført), der gav Conseilsgemakket sin nuværende Udsmykning. S. 107, L. 27, 1ste Udgave staaer „udvendige" istedetfor indvendige.

I Indelukket, tæt nord for Frederiksborg Slot paa en Landtunge mellem to for nylig udgravede Søer, omgiven af Skov- og Parkanlæg, ligger **Badstuen**, opført af Frederik II. samtidig med det første Frederiksborg og altsaa ældre end det nuværende Slot. Dens Bestemmelse er betegnet i Navnet, og om de luxuriøse Badeindretninger, der forefandtes i den tidligste Tid, ere endnu adskillige Optegnelser bevarede. Tidlig ophørte dens Brug som Kongens Badestue, og i en senere Tid, navnlig efterat „Sparepenge" var nedbrudt, opbevaredes der allehaande gamle Huusgeraadsager, Klædningsstykker, Hestetøi, store Hjortehorn, jordfundne Rariteter zc., hvilket alt senere uden Skjøn og Valg blev solgt som gammelt Skrammel. I Christian VI.'s Tid blev Spiret nedtaget og adskillige plumpe Forandringer udførte; saaledes stod Bygningen hen øde og forladt, indtil den i dette Aarhundredes andet Decennium blev overladt som Fribolig til en Embedsmand. I vor nuværende Konges Regjeringstid er den atter restaureret, og som den nu staaer, ganske gjengivet sin oprindelige ydre Skikkelse, er den unægtelig et af de interessanteste Bygningsmonumenter i vort Fædreland. Paa den skovbegroede Landtunge mellem begge Badstuedammene indrettedes i Christian VI.'s Tid en Skydebane for Hoffet og en Grotte med en af de dengang saa moderne og mangfoldige Spilleværker, en plump Efterligning af en Eremit, der reiste sig og bukkede, naar man betraadte Tærskelen. Dette blev beordret borttaget ved Rentekammer-Skrivelse af 28de Septbr. 1748. I Midten af den mellemste Badstuedam blev ved dennes Oprensning for nogle Aar siden opdynget en Ø, som H. M. Kongen har ladet beplante, samt derpaa ladet opføre et nork Bjælkehuus, der gjør en vakker Virkning i Landskabet, fra hvilken Side det end sees.

Omtrent 1/4 M. n. for Frederiksborg Slot, mellem Lille-Dyrehave og Tydskeplantagen, paa en stor Slette, der endnu benævnes Frydensborgsletten, laae det af Frederik II. samtidig med det gamle Frederiksborg og Badstuen opførte **Frydensborg-Slot**. Nogen Tegning

Side 56

heraf har ikke hidtil været at finde; kun lader det sig slutte af nogle Malerier, hvor man i det Fjerne seer Taarnet af en Bygning omtrent paa den Plads, Frydensborg maatte indtage i Billedet, at dette har været en Bygning omtrent i samme Form som Badstuen, med Spiir og een Hovedlænge i N. V.—S. Ø., samt maaskee nogle smaa Udbygninger. Efterat det i Krigen 1659 var sprængt og ødelagt af Svenskerne, blev det heelt nedbrudt ifølge Kong Frederik III.'s Rescript til Amtmanden af 15de December 1669. Af Bygningen selv, saavelsom af de labyrinthiske Haveanlæg, fandtes endnu Spor, da Frydensborgsletten for en Snees Aar siden første Gang blev oppløiet.

Ligeoverfor Frederiksborg Slots Hovedfaçade paa den anden Side af Søen opførte Christian IV. det saakaldte „Sparepenge" til Stald, Vognremise, Materialgaard, Rustkammer og Betjentboliger m. m. Hertil anvendtes, hvad Kongen havde sparet fra de til Slottets Bygning oprindelig beregnede Summer. Det egentlige Sparepenge, „det store Huus", var en stor firkantet toetages Bygning med fladt Tag; bag denne laae „Ridehuset og Folestaldene", en lang temmelig uregelmæssig Bygning i N. V.—S. Ø., og sammenbygget i Vinkel med denne — Vinkelens Toppunkt i Syd, ikke, som feilagtig antydet paa Resens Tegning, i Øst — „Gartnerens og Pommeranzhuset". Paa en Skovudviisningsrulle af 1701 er anført: „Sparepenge: Berideren Brændeved 20 Læs, Folemesteren 20 Læs, Staldskriveren 10 Læs,

Foderknægten 6 Læs, Staldfolkene i Ridestalden 30 Læs, Foledrengene i Folestalden 20 Læs, Foledrengene i den nye Stald 20 Læs, Arzneismidden 10 Læs, Sadelmageren 10 Læs, Urtegaardsmanden 20 Læs". Her har man altsaa Befolkningen. 1719 blev Sparepenge nedbrudt, og dens Materialer anvendt til Fredensborg Slots Opbyggelse. Paa Tomten, den gamle Kjøkkenhave og endeel af Skoven bagved, anlagdes da i Aarene 1720—26 den nuværende Slotshave. Jordarbeiderne udførtes af Militairarbeidere under Overtilsyn af Major Eberlin v. Feridin; „14—15 Alen i Dybden blev opfyldt, og Terrasser paa 6—7 Alens Høide bleve opførte". Hofbygmeister Krieger leverede Plan til Vandværkerne, der bestode af „det øverste Ovalbassin, to Cascader og tre Canaler". Disse approberedes til Udførelse for en af Kong Frederik IV. egenhændig ansat Priis, men „Billedhuggeriet ved Triumphen i det øverste Bassin" blev stillet i Bero. „Efterat Cascade og Mellemcanaler vare opførte af Cement og Vandklinker, holdt de i Begyndelsen god Prøve"; men da det væsentligste Requisit ved Cascader og Fontainer, nemlig Vandet, jevnlig udeblev, saa blev det hele altfor fremkunstlede Anlæg faa Aar derefter igjen opbrudt. Samtidig hermed plantedes den store fiirdobbelte Lindeallee, der løber fra Sparepenges Tomt til det Punkt mod Øst, hvor Skoven i den Tid begyndte. Øverst oppe i Slotshaven ovenfor det ovale Bassin byggedes da i Aarene 1744—46 det saakaldte chinesiske Sommerhuus, en vidtløftig, langstrakt Bygning, der optog hele Havens Brede. Den byggedes blot for at opfylde en tom Plads i Prospectet fra Slottet, og dens indre Udsmykning, navnlig hvad Malerierne angik, var under al Kritik. Under vedvarende Brøstfældighed stod den til 1769, da den atter nedbrødes. Som Tidsmonument havde denne Bygning en sørgelig Mærkværdighed, idet den opførtes netop i de Aar, da den store Qvægsyge, Misvært og et sandt barbarisk Hoveri

Side 57

havde aldeles udpiint Bønderne i disse Egne, hvorfor de uendelige Transporter af Steen og Tømmer fra Karlebo, Nivaa og Helsingør, som dette stærkt forcerede Bygningsarbeide krævede, bragte Elendigheden til Toppunktet. „Den elendige Bondes Nød og Usselhed er ikke til at beskrive. De og deres usle Heste styrter og døer i Sneseviis paa Landeveien. Der er ingen Ende paa deres Skrig og Hylen, naar de faaer Kongl. Majestæts Ordre, og klages der endog fra andre Steder over det tunge Hoveri, som Herremændene forlanger, saa er det dog Alt for Intet at regne mod, hvad Bonden her paa Kongl. Majestæts Godser maa udstaae". Saaledes omtrent lød en Forestilling fra den daværende Forvalter og Ridefoged Dahl til Amtmanden, Geheimeraad Gram. Det var et Sagn, at det chinesiske Lysthuus altid knagede og rystede. „Det er den elendige Bondes Suk og Forbandelse, der gnaver paa det" — hed det da.

Frederiksborg gamle Ladegaard, det nuværende **Hillerødsholm**, „bortforpagtedes, indtil Kong Frederik IV. i Aarene 1720—30 oprettede det frederiksborgske Stutteri efter dets tidligere storartede Maalestok". (I. S. 110.) Ved en i Rentekammeret Aar 1702 afholdt Auction fik Christian Friis Frederiksborg Ladegaard i Forpagtning for 7250 Rd. 1714 var Forpagtningsafgiften 1627 Rd. i Kroner og 400 Læs Hø, hvert Læs til 30 Lpd. Stutteriet, der havde havt et temmelig indskrænket Locale paa Sparepenge, udvidedes betydeligt, da det efter denne Bygnings Nedbrydelse blev forflyttet til Ladegaarden. Her opbyggede Kong Christian VI. senere de massive, vidtløstige Staldbygninger, som for Størstedelen endnu staae, og lagde Grunden til den „Stat i Staten", som Stutteriet og Ladegaarden derefter vedblev at være i næsten 100 Aar. De til Stutteriet henlagte Arealer ansloges til c. 11,000 Tdr. Land. Til Frederiksborg Ladegaard gjordes Hoveri af hele det gamle Frederiksborg Amt, og da det 18de Aarhundrede netop er Hoveritrældommens Periode, saa kunne nogle authentiske Data til dennes Bedømmelse her maaskee være paa rette Plads. Alt Driftshoveriet ved Ladegaarden besørgedes af Bønderne under Bestyrelse af Stutmesteren, Ladefogderne og Foderskafferne. En særlig, høist byrdefuld Deel af Hoveriet var Gjærdelukning og Grøftegravning, ofte 3—4 Mile fra Bøndernes Hjem. I Aaret 1720 havde Bønderne saaledes c. 45,000 Favne Gjærde at lukke, og c. 16,000 Favne Grøfter at oprense. Langt besværligere end dette var dog Herskabshoveriet, som under

Frederik IV. og Christian VI. ved de vidtløstige og langvarige Bygningsarbeider, som da foretoges ved Frederiksborg og i Omegnen, steg til et sandt Barbari. Den kongelige Ridefoged eller Forvalter besørgede Tilsigelserne; men da han fandt sin Tjeneste uoverkommelig, bestemtes det, at Districtet skulde deles, og to Forvaltere ansættes. Dette skete 1736. Som en Grund for denne Deling anførtes det, „at paa een Dag kan indløbe 10—12 Ordres om 150—200 Vogne at anskaffe inden 6—8 Timer“, og i de sidste 10 Aar af Christian VI.'s Regjeringstid skete det flere Gange, at der indløb Reqvisition paa 1000 Vogne paa een Gang til Transport af Steen og Tømmer fra Helsingør, Nivaa, Karlebo o. fl. St. Flere Compagnier „geworbene Marinere“, for Størstedelen Tydskere, havde Station ved Frederiksborg, og et vist Antal af disse fulgte med ethvert Tog; under deres Pidsk var det, „at baade Mennesker og

Side 59

Gods, som han lagde under Gaarden, flyttede Gaarden fra det Sted, hvor den fra Begyndelsen af var bygget, Stueholmen i Freersløv Sogn, og hen paa en anden Holm, Øreholm i Herløv Sogn, samt lagde de 4 Gaarde, hvoraf Styverød Landsby bestod, under det nye Faurholms Avling. Dette seer man af det Skjøde, hvorved han 1554 afhændede Faurholm Hovedgaard og det under samme hørende Gods til Peder Oxe til Gisselfelde, som gav ham 17,000 Jochumsdalere derfor. 1558 den 19de Januar magestiftede P. Oxe denne sin Hovedgaard med alt dens tilliggende Gods, ligesom han 1554 havde kjøbt samme af Anders Barby, til Kongen for Kongens og Kronens Gods Tølløse Hovedgaard og Landsby, samt endeel andet Bøndergods. 1560 gav Kong Frederik II. Befaling til Magnus Gyldenstjerne, at han skulde lade nedtage alle Huse paa Faurholm undtagen Ladegaarden, og fra denne Tid af blev den til en „Ladegaard for Frederiksborg Slot“. — Ogsaa denne forsvandt, uvist naar (den stod endnu 1686); og Arealet forenedes ganske med Stutterimarkerne, indtil det nuværende Faurholm eller den nye Ladegaard blev opført i Begyndelsen af dette Aarhundrede som Følge af den ved Resol. af 21de Juni 1799 befalede Deling. Paa Faurholm holdtes senere for kongelig Regning et Schæferi, indtil Gaarden endelig bortforpagtedes ligesom de to andre kongelige Avlsgaarde. Den gamle Borg Faurholm var beliggende lidt nordost for Ladegaarden, hvor dens Voldsted indtil for faa Aar siden endnu var kjendeligt.

Flækken Nyhusenes Oprindelse er angivet I. S. 110. Heri mærkes den gamle Stutmesterbolig, som, da den nye Stutmesterbolig blev opført paa selve Hillerødsholms Ladegaard, blev taget i Brug for den i Aaret 1803 oprettede Skole, Gaarden Anneberg, der først byggedes af en Privatmand, men senere erhvervedes af Kongen til Brug som Amtstue og Embedsbolig for Amtsforvalteren, og det gamle Fuglesængerhuus, der for længe siden er blevet privat Eiendom.

Den gamle Stutterivang Præstevang, ligesom tidligere Indelukket og Lille-Dyrehave, er ved Lov af 28de Marts 1855 indtaget til Parkanlæg. Heri ligger Tracteurstedet Skovlyst, der er opstaaet som Appendix til det gamle Vangehuus, Præstevangshuus, og opført i Midten af forrige Aarhundrede af en Grosserer Wenandt Thyne, der stjænkede Hillerød Fattige et Legat.

S. 109, L. 10. f. n. Gd. **Trollesminde** har 500 Tdr. Land, hvoraf 400 Tdr. Ager og 100 Tdr. Eng.

S. 109. Ved **Frederiksborg Slotssogn** tilføies **Sandviggaard**, see S. 76.

S. 110. Herlev nævnes blandt Esrom-Klosters Eiendomme i Kong Hans's Confirmation paa Esrom-Klosters Birk, dateret Kjøbenhavns Slot, de 11,000 Jomfruers Dag 1499 (Daugaards danske Klostre S. 230). Det gamle **Freerslev Sogn** nedlagdes efter Reformationen ved det saakaldte Sjællands Stifts Klemmebrev af 1555 (Hofm. Fund. VIII. S. 549—56), og dets Beboere henvistes til at søge Gudstjeneste i Herlev, efterat Freerslev Kirke var nedbrudt. **Hammersholt** tilhørte Ebbelholt-Kloster. „Hr. Oluf Bjørnsen bekjender i et Brev af 1ste

Side 60

Marts 1377, at han efter hele Danmarks Riges Samtykke og Raad paa Rettertinget i Slangerup har opladt og tildømt Kannikerne i Ebbelholt — det Gods i Hammersholt o. s. v., hvilket Kong Valdemar minus juste havde frataget dem og lagt til sit Slot Gurre, men paa sit Yderste tilbagegivet dem". (Hist. Tidsskr. 1. S. 471. Anm.) Et gammelt Sted i Herlev Sogn var Hanebjerg Mølle, der omtales i meget gamle Documenter. Dens Plads er nu ikke kjendelig; derimod bærer en af Byens Udshyttegaard Navnet Hanebjerggaard. En By, Skjerød, er tidlig nedlagt, og dens Jorder indtagne under Faurholm. Hvorledes Præsten til Bederlag herfor blev beneficeret med Snodstrup Sogns Kongetiende, er omtalt under Hillerød. Ved Udskiftningen efter Anordn. af 23de April 1781 om Fællesskabets Ophævelse udsondredes Faurholm af Herlev Sogn; indtil den Tid regnedes til dette saavel denne Gaard, som endeel andre Steder endog tæt op til Hillerød, f. Ex. Sandviggaard. Under 3die Mai 1673 udgav Christian Pedersen Generalfiskal Skjøde til Herlev Kirke paa en Gaard i Knardrup til Vederlag for en Kirken forhen tilhørende, til Christen Pedersen afstaaet Gaard i Borstingerød, med dertil hørende lille Skov, „Brødeskov". Denne er nu en af Statsskoven. Om Gaarden i Knardrup vides Intet at meddele (Optegnelser i Frederiksborg Slotspræsts Archiv).
Herlev ligger kun 1/2—3/4 M. syd for Hillerød, ikke, som anført, 2 M.
S. 110. I Herlev Sogn er Gd. **Skovrød**.
S. 111. I Lynge Sogn ere Gdne **Flintholm** med 80 Tdr. Land af $7 \frac{1}{2}$ Td. Htk. og **Kohlegaard**. Den udtørrede Kollerød Sø er af c. 40 Tdr. Lands Størrelse. Lynge ligger kun $1 \frac{1}{2}$ M. syd for Frederiksborg. Kollerødgaard var tidligere en kongelig Sædegaard, hvortil „Kollerøds 10 Gaarde" gjorde Hoveri. I Frederik IV.'s Tid var den indrømmet den russiske Minister til Fribolig. Forpagtningsafgiften var 1702 405 Rd. og 1705 565 Rd. Den er for længe siden ved kongeligt Skjøde solgt til Privateiendom.
S. 112, L. 8, østlig, l. **midt**; **L. 15 flere**, l. **to**.
S. 112. I Uggeløse Sogn ere Arvefæstegaarden **Lindholm** med 117 Tdr. Land af $9 \frac{5}{8}$ Tdr. Htk. og Gd. **Skovgaard** med c. 40 Tdr. Land.
S. 113. Lystrupgaard hed forhen **Espeholm**.
S. 113. Uvelse Kirke er meget smuk og en af de Landsbykirker i Danmark, hvor Rundbuestilen bedst er vedligeholdt.
S. 113, L. 23 (1ste Udg.) Mørup, l. **Høirup**; **L. 26. Lystrup Hegn** hører under 2det Frederiksborgske Skovriderdistrict.
S. 114, L. 15 f. n. Græse Vandmølle er tillige Vindmølle og har et Tilliggende af 110 Tdr. Land.
S. 115, L. 30. Krat Mølle er nu en Vindmølle; den har et Tilliggende af 85 Tdr. Land.
S. 115. Sigerslev Sogn. Fra Hr. August Petersen paa Frederiksværk er der tilsendt Udgiveren følgende Meddelelse:

Side 61
„Tæt ved Landeveien, som løber forbi Hagelse Mølle til Frederikssund, sees strax naar man kommer over Broen, som fører over Mølleaaen og hvor Veien gaaer op over Bakkerne til Sigerslev-Vester, en steil og dyb Grav, tildeels bevoxet med Siv og Krat, og som af Almuen kaldes **Habors Hul**. Herom fortælles følgende Sagn: I gamle Dage da den nuværende Mølleaa strakte sig, som en dyb og seilbar Bugt af Issefjorden, langt op imellem Bakkerne ved Hagelse, boede der i Sigerslev By en gammel Konge ved Navn Siger, der havde en Datter, som formedelst sin Skjønhed var berømt over hele Norden. Iblandt de mange Beilere som indfandt sig for at vinde Skjøn-Signe, befandt sig ogsaa en vild og grum Søkonge eller Viking, ved Navn Kong Habor, som tidligere i et Søslag havde dræbt Kong Sigers Sønner. Efterat Kong Habor hemmeligt, paa sit prægtige Skib var løbet op ad Hagelse-Aa til Sigerslev, lykkedes det ham ogsaa hemmeligt at trænge ind til Skjøn Signelil og vinde hendes Hjerte, saa at de svore hinanden Troskab til Døden. Men da Kongen og Dronningen erfarede hvad der var skeet, bleve de rasende forbittrede og svore deres Fjende Kong Habor Døden. Med Iver

befalede Kong Siger nu sine Kæmper at gribe Habor og bringe ham død eller levende. Habor sprang da ombord paa sit Skib og styrede mod Issefjord, forfulgt af Sigers Skibe og Kæmper, men ved Aaens Udløb i Issefjorden, kom det til Slag paa Liv og Død, som varede flere Nætter og Dage. Paa den tredie Dags Aften blev Kong Habor imidlertid saa stærkt betrængt af den overlegne Magt, at han begyndte at segne; da saae han i Luften det blodrøde Ildskjær fra Signelils brændende Jomfrubuur, som bebudede ogsaa hendes Død. Kong Habor gav da Signal til at bore sit Skib isænk og idet han rasende hug om sig til alle Sider og sendte en Mængde af sine Fjender i Døden — sank han langsomt med sit Skib ned i det dybe Svælg.
Aartusinder ere siden henrundne over disse Steder og have udtørret Aaen og Fjorden, hvor den vilde Habor fandt sin Død, men endnu lever Sagnet derom og for en Menneskealder siden, toge endnu de gamle Bedstemødre der i Egnen Paaskemorgen forinden Solen stod op, de smaa Børn ved Haanden og vandrede med dem til „Habors Hul." De kunne da i Morgenkumringen see Kong Habor staae dernede paa sit Skib, i fuld Rustning med sit blodige Sværd og Skjold, medens hans Øine brændte som glødende Kul, men efterhaanden som Paastemorgensolen brød frem fra Østen, svandt det forfærdelige Syn og gysende og korsende sig forlode de gamle Bedstemødre med Børnene da Stedet. Det er forøvrigt mærkeligt, at dette Folkesagn, der forlægger Historien om Hagbart og Signe til en ny Skueplads, der kan have ligesaa megen historisk Sandsynlighed for sig, som de flere andre Steder, baade i Danmark og Sverrig, hvor denne Begivenhed skal være foregaaet, ikke forhen har været trykt eller findes omtalt nogetsteds. At Sigers Navn findes endnu i Sigerslev ligesom i Sigersted kan maaskee forklare, at Sagnet findes paa begge disse Steder, medens den endnu existerende Tradition om Habor og en Localbenævnelse, som henhører til ham og hans Død, i Forbindelse med Beliggenheden i Nærheden af den seilbare Issefjord, ere Omstændigheder, der vistnok kunde tale for at antage, at dette interessante Oldtidssagn her kunde have sit rette Hjem".

Side 62
S. 117. I Ølstykke Sogn er Papirfabriken **Nøisomhed**.
S. 118. Ved **Værebro** stod et Slag 1133, hvor Kong Niels seirede over Erik Emun.
S. 120, L. 8. Ved **Kuardrup** By er en Vindmølle.
S. 122. I Draaby Sogn er Gd. **Kulhuus** med 120 Tdr. Land af Htk. 6 1/2 Td.
S. 123. Jægerspriis. I Opsigelsesdocumentet til Kong Christian II. gaaer et Klagepunkt ud paa, at Obersten N. v. Hadersdorff af Lante Franken, der af Landsknægtene i Stockholm var skikket til Kjøbenhavn for at fordre deres tilgodehavende Sold, skulde af Fogeden i Kjøbenhavn være bleven henviist til Abrahamstrup under det Foregivende, at Kongen opholdt sig der, men ankommen til Abrahamstrup hemmelig myrdet af Lehnsmanden der tilligemed sine Tjenere eller Ledsagere — en Misgjerning, der skal være udøvet i et Værelse, som man har troet for ikke længe siden endnu at kunne paavise. De nærmere Omstændigheder ved denne Begivenhed ere ikke bekjendte; den synes at maatte henføres til Aarene 1520 eller 1521. Ved Rescript dateret Landskrone d. 26de Juli 1677 blev Abrahamstrup Gods under det nye Navn „Jægerspriis" overdraget Overjægermester Hahn til fuldkommen Eiendom. Hahn døde allerede 1680, og endnu i samme Aar tilkjøbte Kongen sig hans Godser. Ved Aar 1690 overdroges Jægerspriis til Kronprindsen, senere Kong Frederik IV. Denne Konge overlod 1704 Jægerspriis Gaard og Gods til sin Broder Prinds Carl, dengang i en Alder af 24 Aar. Han forblev stedse ugift og har opholdt sig ofte paa Jægerspriis med sin 3 Aar ældre Søster Sophie Hedevig, fornemmelig efterat Dronning Louise var død 1721 og Anne Sophie i samme Aar havde indtaget hendes Plads. Til deres Kreds sluttede sig ogsaa Kronprinds Christian, der i Dronning Louises Dødsaar havde formælet sig, og under den vedvarende Misstemning i den kongelige Familie levede han ofte hos sin Onkel og Tante paa Jægerspriis. Da Kronprinds Frederik, senere Kong Frederik V., i Aaret 1743 blev formælet med Prindsesse Louise af Storbritannien, bestemtes Jægerspriis til Sommerophold for det unge Hof. Kronprinds Frederik tilbragte allerede en Deel af den

følgende Sommer paa Jægerspriis, og han efterlod sig Minder af dette første Ophold. Da han nemlig lod anlægge Spadseregange og Hvilesteder i den nord for Slottet værende Skov, stødte Arbeiderne paa de forskjellige derværende saakaldte Kæmpegrave. I Juni 1744 vilde man omdanne en stor, med gamle Træer bevoxet Gravhøi, Jættestuen kaldet, til et saadant Hvilested, og affatte derfor op ad Høien Trappetrin; men under dette Arbeide traf man paa den østlige Side pludselig to Askekrukker med Levninger af brændte Menneskebeen. Man saae heraf, at Høiens øverste Deel havde været brugt som Begravelse i den Oldtidsperiode, da vore Forfædre brændte de Afdødes Legemer og bevarede Asken i Leerurner, og da de kjendte og forstode at bearbeide et af Kobber og Tin sammensat Metal, hvoraf der ogsaa i disse Askeurner fandtes enkelte smaa Redskaber eller Prydelser. Den øverste Deel af Jættestuen blev saaledes anseet for en Grav fra den gothiske Tidsalder. Men under Arbeidets videre Fremgang gjorde man den Opdagelse, at

Side 63
Gravhøien selv hidrørte fra en endnu fjernere Periode. Ved Foden af Høien fandt man nemlig en steensat Indgang, der gjennem en Hals eller en Vei paa halvanden Alens Brede førte til en stor og rummelig Hule, omsat og dækket paa alle Sider og under Loftet med uhyre fladkløvede Kampesteen, 5 Alen lang, 4 Alen bred og 3 1/2 Alen høi, følgelig saa rummelig, at flere Mænd kunde staae fuldkommen opreist deri. I Indgangen til denne Gravhule opdagede man en Beenrad, i Hulen selv trende udstrakt liggende paa et Underlag af guult Sand; man opdagede derhos adskillige Steenredskaber, nemlig Flintøxer eller de af Almuen saakaldte Tordenkiler, men intet Spor af nogetsomhelst Metal. Det var altsaa klart, at Jættestuens ældste eller nederste Deel var et Gravkammer, endnu ældre end den gothiske Indvandring, bygget af et nu undergaaet Urfolk, der i den fjerneste Oldtid har beboet især Kyststrækningerne i disse Lande, havde benyttet sig alene af Steenredskaber uden at kjende Metaller, og havde begravet deres Døde i disse kæmpemæssige Steenkamre, dækkede af Jordhøie. Den saakaldte Jættestue var altsaa oprindelig bygget af Steenalderens Folkestammer; den var siden benyttet af Broncealderens Gother, som havde nedsat deres Askekrukker i Jorddækket ovenover den gamle Gravhøi. Denne Opdagelse vandt Kronprinds Frederiks Interesse, og til Erindring derom lod han øverst paa Høien opsætte en Tavle af ølandsk Steen, hvortil Hospræsten, Professor Erik Pontoppidan (senere Procantsler ved Kjøbenhavns Universitet og Udgiver af Danske Atlas) forfattede en latinsk Indskrift af følgende Indhold:

„Denne Grav, som fromme hedenske Forfædre for mere end
ottehundrede Aar siden anlagde til et Hvilested for fire Afdødes
Been og dækkede med mægtige Steensætninger, blev i Juni 1744
af fromme Hænder igjen aabnet og prydet med denne Minde
steen efter Befaling af Hans Kongelige Høihed Kronprinds
Frederik, Arving til Forfædrenes Rige og Dyder, Folkets Haab,
Hæder og Lyst.“

Kort efter skrev Pontoppidan en særlig Beretning derom, der blev læst i det dengang nylig stiftede Videnskabernes Selskab og optaget i første Bind af dets Skrifter. Da denne Gravhøi er tilgjengelig for Alle i Lunden ved Jægerspriis og vistnok er seet og vil blive seet af Mange med stor Interesse, har Udgiveren troet at burde give forestaaende Fremstilling af dette mærkelige Monuments senere Historie, en Fremstilling, der ligesom de efterfølgende Meddelelser om Jægerspriis er uddraget af Hr. Conferentsraad Wegeners lærde, interessante og omfattende, i Aaret 1859 efter Hans Majestæt Kongens Opfordring forfattede og udgivne Værk om Abrahamstrup og Jægerspriis. Kong Christian VII. stjænkede i Aaret 1773 Gaard og Gods for Livstid til sin Broder Arveprinds Frederik, og denne besad derefter Jægerspriis i Fjerdedelen af et Aarhundrede, samt tildrog det i denne Tid en større

Opmærksomhed, end det nogensinde tidligere kunde rose sig af. Thi de lærde og kloge Mænd, som Arveprindsens Moder vidste at omgive ham med og støtte ham til, fornemmelig den lærde Guldberg, gjorde Jægerspriis til et Udtryk af de humane og patriotiske Ideer, der besjælede dem selv og de Bedste i deres Tidsalder. Disse humane Grundsætninger udtalte sig fornemmelig i landoeconomiske Reformer og Bestræbelser for

Side 64 at fremme Bondestandens Velvære og Dannelse. Bønderne paa Jægerspriis Gods bleve med Omhu ledede og anviste til et bedre Agerbrug, til Dyrkning af Hør og andre Handelsplanter; de bleve opmuntrede til Huusflid, fornemmelig til Spinden og Vævning, og de af dem, som udmærkede sig, bleve belønnede, snart med et Stykke Sølvtøi, snart med en Skuepenge, der bar Prindsens Navn. Og forat ikke Krigstjenesten skulde kalde de nødvendige Kræfter bort fra Ploven og Spaden eller overhovedet berøve Godset de flittige Hænder, som den forbedrede Jorddyrkning krævede, lod Prindsen bygge en stor Deel saakaldte Soldaterhuse, hvis Beboere altid maatte være færdige til Fædrelandets Forsvar, medens de i Fredens Dage søgte Erhverv ved et eller andet simpelt Haandværk. Det var ved saadanne Midler, man dengang haabede at kunne løse det store Problem, Bondestandens Frigivelse og Agerbrugets høiere Opsving, der svævede Alle paa Læberne, men endnu ikke havde fundet Mænd, der turde bryde med Fortiden og gaae en mere lige og naturlig Vei til Maalet. Den patriotiske Aand, der ligeledes i samme Tidsalder hævede sig, var en nødvendig Reaction efter den nylig følte Fornedrelse under Struensees tydske Regimente. Guldberg var gjennemtrængt af denne Aand og dens mægtigste Repræsentant: han høiagtede og fremdrog dansk Sprog, dansk Historie og alle nationale Mindesmærker. De ældste af disse laae daglig for Øiet i Egnen af Jægerspriis, de gamle Gravhøie, og — hvad Tilfældet havde bragt for Lyset i Kronprinds Frederiks Tid, det søgte man med Forsæt i Arveprinds Frederiks. Efter dennes Formæling d. 21de Octbr. 1774 med Prindsesse Sophie Frederikke af Meklenborg-Schwerin, levede det unge Fyrstepar gjerne i den smukke Aarstid paa Jægerspriis, og under et saadant Ophold der i Sommeren 1776 lod Arveprindsen udgrave og undersøge tvende Gravhøie. Den antiqvariske Undersøgelse af disse ledede dernæst til den Idee, af den anseeligere af disse, Monses Høi, at danne et stort nationalt Mindesmærke, der skulde være et Vidnesbyrd om Arveprinds Frederiks Kjærlighed til Fædrelandets gamle Historie og tillige bevare Mindet om hans Moder Dronning Juliane Maries Navn. Monses Høi blev da for det første deelt i tvende Afsatser, af hvilke den øverste og mindre hvilte paa den nederste som Grundvold. Denne sidste blev prydet med de nævnte 7 Mindestene. Over Indgangen til det fundne Gravkammer blev anbragt en Steen med de Ord: „Julianehøi. Til den bedste Moders Minde“. Hele Høien blev omgivet med et Stakitværk og unge Træer, og en bred Vei blev anlagt fra Jægerspriis til dette Mindesmærke. Dette var den første Begyndelse til at give Jægerspriis et Stempel af den Aand, som levede i Arveprindsens og Guldbergs Kreds. Men Tanken udvidede sig derfra til den større Plan, at omskabe Slottets Skove og Haver til et nationalt Ærestempel, et Pantheon for danske Mænd under den aabne Himmel. Denne Idee blev udført i de nærmest følgende Aar. Da lod nemlig Arveprindsen paa forskjellige Steder i den dunkle og eensomme Skov opreise en stor Mængde Mindestøtter for berømte og fortjente danske og norske Mænd i ældre og nyere Tid; og da Arveprindsens Morbroder, Seierherren ved Minden, Hertug Ferdinand af Brunsvig, anden Gang besøgte Danmark i Sommeren 1778, blev ogsaa Erindringen derom fornyet ved et Monument i Jægerspriis Skov. Guldberg følte dog den Mangel,

Side 65
er trykkede et Pantheon, som ifølge dets Beliggenhed sjeldent kunde sees af Folket i videre Omkreds, og han var betænkt paa at afhjælpe denne Mangel. Efter hans Opfordring og under hans Veiledning skulde Bibliothekaren ved det kgl. Haandbibliothek Prof. Wandal levere en Beskrivelse over det nye Jægerspriis med Afbildning af Mindestøtterne og Biographier over de Mænd, til hvis Erindring de vare opsatte. Dette Værk blev begyndt, og første Bind udkom 1783. Men i det følgende Aar forlod

Guldberg Kjøbenhavn, efterat Kronprindsen var indtraadt i Statsraadet, og Værket blev derfor kun paabegyndt, men ikke fuldendt. Conferentsraad Wegener har imidlertid nu i det førnævnte Skrift givet en fuldstændig, med et kort ledsaget Udsigt over Mindestøtterne ved Jægerspriis. En concis Levnetsbeskrivelse for hver af de Mænd, der erindres paa Støtterne, og en liden Afbildning af hver enkelt af disse gjør dette Tillæg til en høist værdifuld Veiledning for dem, der besøge Stedet. **126.** Prof. Høyen antager, at de nu fuldkommen afdækkede Udmalinger i Skibby Kirke ere fra forskjellige Tider, „idet Chorslutningens Halvkuppel (Absis) har bevaret sin oprindelige Udmaling fra Slutningen af det tolvte eller Begyndelsen af det trettende Aarhundrede og har heldigviis bevaret den under en senere Udmaling, der nu kun er kjendelig i enkelte Fragmenter, men dog tydelig nok til at overbevise os om, at den er samtidig med Malerierne paa Chorets gothiske Krydshvælving og Vægge, der saa afgjørende bære det fjortende Aarhundredes Charakteer.“ Kirkens dobbelte og hvælvede Skib antager Professoren for en Indbygning i en ældre Kirke. Det Hele er i gothisk Stiil fra det 14de Aarhundrede. Choret har dog, som foranført, beholdt sin halvrunde Afslutning.

Kjøbenhavns Amt.

S. 130—207. Fra 1ste Januar 1857 ere de hidtilværende saakaldte gamle Kjøbenhavns og gamle Roeskilde Amter med Hensyn til Rulleføringen at betragte som eet Amt, der benævnes **„Kjøbenhavns Amt“**, og er Lægdsinddelingen derefter for de enkelte Sogne saaledes:

1. Søllerød,
2. Lyngby,
3. Gjentofte,
4. Gladsaxe,
5. Herlev,
6. Brønshøi,
7. Ledøv,
8. Smørum,
9. Ballerup,
10. Maaløv,
11. Værløse, (1—11 Kjøbenhavns Amts nordre Birk),
12. Frederiksberg,
13. Hvidovre,
14. Rødovre,
15. Herstedøster,
16. Herstedvester,
17. Glostrup,
18. Brøndbyøster,
19. Brøndbyvester,
20. Vallensbæk,
21. Sengeløse,
22. Høie-Taastrup, Thorslunde,
23. Ishøi (12—24 Kjøbenhavns Amts søndre Birk), 25 og 26) Taarnby, 27 og 28) Store-Magleby (25—28 Amager Birk),
24. Hyllinge,
25. Sæby og Gjershøi (29 og 30 høre til Horns Herred),
26. Lyndby,

27. Rye,
28. Sonnerup,
29. Saaby,
30. Kidserup,
31. Hvalsø,
32. Særløse,
33. Ousted,
34. Allerslev, Rorup, Glim, Jyllinge,
35. Gundsømagle, Aagerup, Kirkerup, Hvedstrup, Fløng,
36. Himmelev, Herslev, Gjevninge, Kornerup og Svogerslev, St. Jørgensbjerg, Roeskilde Landsogn, Roeskilde

Side 66
Kjøbstad, 55) Frue Landsogn, 56) Gadstrup, 57) Syv, 58) Ørsted, 59) Daastrup, 60) Haudrup og Skjensved, 61) Solrød, 62) Jersi, 63) Snoldelev, 64) Thune, 65) Nerslev, 66) Vindinge, 67) Greve, 68) Kildebrønde, 69) Karlslunde, 70) Karlstrup, 71) Vorup, 72) Kimmerslev, 73) Dalby, 74) Ølsemagle (55—74 Ramso-Thune Herreder), 75) Høielse, 76) Eiby, 77) Kjøge Landsogn (75—77 Vallø Birk, forenet med Bjeverskov Herred), 78) Kjøge Kjøbstad.

S. 132. Den i Bilagene paa Planen over Roeskilde afbildede Bygning for **Stiftsbibliothek**et er opført i de senere Aar.

S. 133. Syge-, Daare- og Arbeidsanstalten for gamle Roeskilde Amt, opført for faa Aar siden, ligger ved Roeskilde.

S. 134. I Roeskilde udgives „**Roeskilde Avis**“.

S. 135. Til Roeskilde Byes og Kirkes Opkomst i den tidlige Middelalder bidrog fornemmelig den Omstændighed, at Knud den Store i Anledning af Mordet paa sin Svoger Ulf Jarl i den af Harald Blaatand opført Hellig-Trefoldigheds Kirke sammesteds d. 29de Sept. 1027 stjænkede et Herred til Kirken og to Herreder til sin Søster Estrid, hvilke hun siden ligeledes stjænkede Kirken, som derved blev meget rig. Under Krigen imellem Magnus den Gode og Harald Haardraade blev Roeskilde opbrændt af den Sidste 1045, og i Borgerkrigen mellem Kong Niels og Erik Emun blev Byen 1133 plyndret og ødelagt af Harald Kesja og „Slaverne“, rimeligviis (som Suhm formoder) Polakkerne, der vare komne Niels til Hjælp. I den næste Borgerkrig imellem Svend Grathe og Knud V. Magnussen blev Roeskilde befæstet af den Første 1148. Bethemans Kaper-Selskab mod Venderne stiftedes her 1151, og Knud Magnussen blev dræbt under et Gjæstebud af sin Modkonge den 9de Aug. 1157. Valdemar den Store, der gik ud af den tiaarige Kamp som Enekonge, blev i Slutningen af samme Aar i en stor Forsamling af Rigets Biskopper og andre geistlige og verdslige Herrer kronet i Domkirken af Erkebiskop Eskil. Ogsaa Brodermorderen Abel blev kronet i Roeskilde den 1ste Novbr. 1250 af Erkebiskop Uffo. Af mærkelige Forsamlinger og Forhandlinger, som have fundet Sted i Roeskilde, skal her anføres: Den 3die April 1291 holdt Erkebiskop Jens Grand her et Concilium, hvor Veile-Constitutionen fornyedes; den 1ste Juni 1314 sluttedes et Forlig imellem Kong Erik Menved og Hertug Erik af Sønder-Jylland, og den 11te Novbr. 1318 en treaarig Stilstand med det Parti, som da havde Magten i Sverrig; paa en Forsamling i Roeskilde den 5te Juli 1326 begyndte Rigets Udstykning under Interimskongen Valdemar, idet han forlehnede Marsken Ludvig Albertsen med Almind og Jelling Syssler samt Ribe og Kolding, og Valdemar Atterdag udstedte her kort efter sin Tronbestigelse den 6te Januar 1341 en almindelig Amnesti. 1443 flyttede Christoffer af Bayern Kongeresidentsen

fra Roeskilde til Kjøbenhavn, og fra den Tid tabte Byen efterhaanden den Anseelse og Betydning, som den havde havt i Middelalderen. I den senere Tid vandt den for nogle Aar lidt af samme tilbage, da den ved Stænderinstitutionens Indførelse blev bestemt til Forsamlingssted for Østifternes Stænder, hvis første Session aabnedes

Side 67
her i den paa det kongelige Palais indrettede Stændersal den 1ste October 1835.
S. 136. Det ældste af Roeskilde 6 Klostre, **St. Mariæ Nonnekloster**, var stiftet kort efter 1158 af en Provst Isaak, som derved vilde undgaae den guddommelige Hævn, han frygtede, fordi han i Anledning af Biskop Askers Begravelse i det anførte Aar havde forstyrret Biskop Vilhelms Grav i Domkirken, og som allerede havde rammet hans tvende Medhjælpere. **Sortebrødreklostret** stiftedes 1231, og **Graabrødreklostret**, hvortil den rige Grevinde Inger af Regenstein, Jakob Sunesens Datter, der interesserede sig meget for denne Orden, stjænkede sin egen Gaard i Roeskilde 1237. **St. Claræ Kloster** for Franciscaner-Nonner af St. Damiani Orden forekommer første Gang i et Diplom af 1243; her døde Dronning Ingeborg Aaret efter at hun var bleven indsat deri, 1319, faa Maaneder før sin kongelige Ægtefælle Erik Menved, som ogsaa døde i Roeskilde. Om **Helligaands-Huus** haves først paalidelige Efterretninger fra 1253, da Biskop Jacob Erlandsen lod dette Kloster-Hospital, som laae udenfor Byen, flytte ind i samme ved St. Laurentii Kirke. **St. Agnetes Kloster** blev stiftet af Prindsesse Agnes 1264. — Roeskilde blev Bispeseæde under Knud den Stores Regjering c. 1022; blandt Biskopperne i dette Stift, som næst efter Erkestiftet var det meest anseete og rigeste danske Stift, vare flere af Danmarks berømteste Geistlige, af hvilke her skulle nævnes: **Vilhelm**, en Englænder, som havde været Knud den Stores Cantsler og Capellan og var Svend Estridsens fortroligste Ven (1048 — † 1076), og hans Eftermand **Svend Norbakke** der fuldførte Domkirken, som Vilhelm havde begyndt († 1088), **Eskil**, senere Erkebiskop i Lund (1134—37), **Absalon**, Valdemar den Stores Ven, der ligeledes senere blev Erkebiskop (1158—91), under hvem Rygen, efter at være erobret og christnet, lagdes under Roeskilde Stift, der ogsaa forøgedes ved den kongelige Gave til denne Biskop af Hafn (Kjøbenhavn) med en Deel af det omliggende Herred (jfr. I. S. 62), hans Slægtning **Peder Sunesen**, Broder til Erkebiskop Andreas Sunesen (1191 — † 1214), **Niels Stigsen**, ogsaa af den absalonske Slægt, der var Erik Plovpennings Cantsler, men kom i Strid med Kongen og flygtede til Frankrig (1225 — † 1249), **Jakob Erlandsen**, senere Erkebiskop (1249—54), dennes Søstersøn **Peder Bang**, der deeltog med ham i Kampen mod Kongerne (1254 — † 1277), **Peder Jensen Lodehat**, tidligere Biskop i Aarhus, som stod i stor Yndest hos Dronning Margrethe (1395 — † 1416), **Oluf Mortensen**, som blev det kjøbenhavnske Universitets første Cantsler (1461 — † 1485), den lærde og retsindige **Lage Urne** (1512 — † 1529), og den sidste **Joachim Rønnov** (1529—36 † 1544 i Fangenskab paa Kjøbenhavns Slot). I den sidste Tid af den katholske Periode havde Biskoppen sin Residents i Kjøbenhavn lige overfor Frue Kirke (jfr. 1. S. 62). Endnu en mærkelig Prælat, **Johan Grand**, havde været Domprovst i Roeskilde, inden han 1289 blev Erkebiskop. Den bekjendte lægekyndige **Henrik Harpestreng** var Kannik i Roeskilde († 1244). Efter Reformationen tilbragte den aandfulde Universitetslærer **Niels Hemmingsen**, efter at være afsat fra sit theologiske Professorat for sine friere Meninger, sin Alderdom i Roeskilde og døde her den 23de Mai 1600, 87 Aar gammel.

Side 68
S. 136, L. 41. Krønikerne omtale en tidligere Brand af Domkirken 1234, som ogsaa rammede Byen. Den efter den sidste Brand (den 14de Mai 1443) restaurerede Domkirke blev tilligemed det af Kong Christiern I. under 9de Octbr. 1464 funderede Helligtrekongers Capel indviet samme Aar, og uden Tvivl den nævnte Dag, af ovenanførte Biskop Oluf Mortensen (jfr. Werlauff. De hellige tre Kongers Capel S. 1 flg.)

S. 136. Om den i de seneste Aar foretagne Restauration af Roeskilde Domkirke har Udgiveren modtaget følgende Meddelelse fra Kirkens Værge Hr. Kammerraad Steen Friis:
Restaurationen af Roeskilde Domkirke er egentlig paabegyndt i Aaret 1857 ved Chorstolenes og dertil hørende Snitværks Rensning samt ved Afdækning og Reparation af en ældgammel Ornamentering af Muurværket, der maaskee gaaer tilbage til det 13de Seculum, men som i alle Tilfælde er anbragt paa den første Afpudsning, Muurværket har erholdt, og ligger skjult over hele Kirken under mangfoldige Hinder af Overhvidtninger. Disse Arbeider ere fortsatte i Aaret 1858; men nogen Plan til en gjennemført Restauration af Domkirken er hverken begjært eller indgivet før 1859. Ifølge denne Plan formeentes det at stemme saavel med Domkirkens Oeconomi som med Interesserne for en vel gjennemført Restauration, at denne foretoges successiv og i et Tidsrum af 7 Aar. Ved at approbere de i Forslag bragte Restaurationsarbeider for indeværende Aar synes Stiftsøvrigheden at have billiget en saadan Gjennemførelse af Restaurationsværket.
De til Udførelse i Aaret 1859 bestemte Arbeider ere følgende:
1. Restauration af Chorombygningens øverste Parti udvendig og indvendig. Af de hertil hørende 7 Hvælvinger maatte de 5, der truede med at nedstyrte, nedtages og opføres fra nyt. Forinden der skredes til Nedtagelsen besørgedes Kalkeringer af alle de afdækkede Ornamenter, efter hvilke disse nu gjengives de nyopførte Hvælvinger ved Kunstmaler Zeuthen. De øvrige Arbeider bestode her fornemmelig i Rensning af Granitsøilerne og Ballustret, samt Sidstnævntes heldigere Anbringelse. I Muurværket fremkom her tydelige Spor af en ældre Vinduesindfatning, og det viste sig, at der istedetfor den nuværende Vinduesordning af tre og tre i hvert Parti, oprindelig kun har været eet Vindue i hvert. Det fremgaaer heraf, at en Ombygning af hele det øverste Muurværk paa Omgangen maa have fundet Sted, men for at forklare denne nødes man til at gaae tilbage til Biskop Svend Norbagges Tid, og maae man da sætte den i Forbindelse med Fortællingen hos Saxo om Kirkens partielle Nedstyrtning og Gjenopførelse i nævnte Biskops Tid. Denne Forklaring finder ogsaa nogen Bestyrkelse deri, at der om samme Biskop Svend berettes, at han overhvælvede Roeskilde Domkirke, og prydede den med Steensøiler, men det er først i den seneste Tid at Anmelderen heraf er bleven opmærksom paa en i Kirkens Muurværk forekommende riflet Muursteen, ved Hjælp af hvilken man vil være istand til, ikke alene at bevise, at den her omhandlede Ombygning hidrører fra Biskop Svend Norbagges Tid, men ogsaa at kunne efterspore Kirkens ældste eller oprindelige Udstrækning og hvad der for Tiden er tilbage af samme. Det viser sig forøvrigt at Søilekafterne have været

Side 69
afslebe, men at man med en ufattelig Hensynsløshed senere har hugget disse rue igjen. I Muurværket under Vinduerne fandtes couleurte Glasstumper af en ualmindelig Tykkelse.
2. Restauration af Chorombygningens underste Etage indvendig og udvendig bestod hovedsageligen i Udbedring af Muurværket, Fremdragelsen af den ældgamle Ornamentering, Rensning af Granitsøilerne og Fjernelsen af de tvende Skranker, der i den sidste Tid adskilte Sidegangene fra den lavere Choromgang, der senest tjente som Sacristi.
3. Fremdragelsen og Restaurationen af Kirkens oprindelige (ɔ: med Kirkens Muur sammenbyggede) sydøstlige Hovedportal med tilhørende Vestibüle. Portalen med dens stærkt profilerede Karm var dækket af en indskudt Dobbeltmuur, der gik sammen forneden. Den udenfor liggende Vestibüle var i en ubekjendt Tid deelt i to Etager ved en indskudt Hvælving. Dens underste Parti var indrettet til Begravelseskapeller, og det øverste Rum førte Navn af „Larceret“. En lille Tilbygning mod 4 4. Øst var ligeledes indrettet til Begravelseskapel, men har maaskee tidligere afgivet Bolig for Kirkens Sacristan eller Chorvogter. Denne Tilbygning saavelsom de indskudte Mure og Hvælvinger nedbrødes og Portalen med tilstødende Vestibüle udgjøre nu et af Kirkens skjønneste Partier. Et stillet Forslag om at gjøre dette Rum (Vestibülen) til Baptisterium, vil forhaabentlig billiges, da Døbefonten siden Daabscapellet nedbrødes 1772 har staaet henkastet nedenfor Opgangen til Choret.

4. Indretningen af den gamle Capitelstue til Sacristilocale. I dette Rum, der støder mod Nord op til Vestibülen, fremdroges en ældgammel Granitsøile, der opbar tvende Sidebuer indad mod Vestibülen. Over Capitælet var indlagt en Fordybning i Muren, hvis Dimensioner passe nøie til Mindestenen over Kong Nielses Raad Helge († 1128). Det synes, mildest talt, billigt, at Museet for nordiske Oldsagers Opbevaring gjengiver Kirken et den injuria temporum berøvet Mindesmærke, da dette umuligt bedre kan have Plads noget andet Sted, end det, hvorfra det er udtaget, i Roeskilde Domkirkes Capitelstue. — Granitsøilens Basis ligger 1 Alen 5 Tom. under det nuværende Gulv. Det ældste Gulv i anførte Dybde er lagt med Graasteen.
5 og 6. Restauration af søndre Vaabenhuus udvendig, samt Fornyelse af Kobberbeklædningen etc. paa nordre Spiir. Ved den i Aaret 1836 foretagne Omlægning af Pladerne havde man af oeconomiske Hensyn benyttet det gamle Kobber, der ved Falsningen var brudt. Ifølge den da foretagne Maalning af Spiir og Taarn angaves Høiden fra Fløiet af til 255', eller rettere 127 1/2 Alen, men dette maa være tydsk Alenmaal, thi den nøiagtige Udmaaling gav nu en Høide af ikkun 120 Alen dansk Maal.
Omkostningerne ved samtlige Restaurationsarbeider for Aaret 1859 drage 11,000 Rd.
Foruden de her nævnte større Arbeider er der hist og her paa mangfoldige Steder i Kirken fremdraget tilmurede Vinduer, Alternischer, Aabninger i Muren til Anbringelse af Bievandskar, ligeledes ere Helgenbilleder etc., anbragte paa det inderste Puds, fremdragne og restaurerede, hvorimod alle Billeder, der fandtes paa de meer eller mindre yderlige Kalkhinder, ikke kunde skaanes. Efterat Kalkeringer vare

Side 70
tagne af disse, forsvandt de ved Afbankning af de Hvidtningshinder, hvorpaa de vare anbragte. Uagtet al anvendt Flid var det ikke muligt at skaane Limfarverne, hvormed Figurer etc. i Chorstolenes Billedtavler oprindelig have været belagte, og de forsvandt ved Rensningen for mange efterhaanden paasmurte Lag af Oliefarver. Erkeenglen Michaels Kamp med Dragen er gjengivet saa tro som muligt med denne oprindelige Farvepaalægning. Flere af Kirkens ældre Apparater med værdifuldt Billedsnitarbeide ere dragne frem fra deres Skjul og restaurerede. Blandt disse skal jeg her kun nævne de 4 Bogstole fra 1420 og Capitelhuusskabet fra 1474.

Christian IV.'s Statue er nu opstillet i Roeskilde Domkirke.
S. 140. Frederik den Femtes Gravcapel. Den kgl. Resolution for Capellets Opførelse er dateret 15. Juli 1773 og Grundstenen lagdes den 8de Juni 1774. Arbeidet standsede dog alt i 1779, da den bevilgede Sum af 50,000 Rd. D. C. var overskreden.

1ste Udgave S. 142. L. 15. Charlotte Amalie, l. **Sophie Amalie**.

S. 146. I Kjøge udgives „**Østsjællandske Tidende**" (Kjøge og Ringsted Avis).

I Kjøge er en høiere Betalingsskole med en Overlærer, 2 Lærer og en Lærerinde.

Ved Kjøge ere 2 faste Fyr af 6te Orden med Speil-Apparat; Lysvidde $1 \frac{1}{2}$ Miil.

S. 149. I Taarnby Sogn er Gd. **Østergaard** af 7 Tdr. Htk.

S. 151. I **Frederiksberg Have** er opstillet en af Professor Bissen udført Statue af høisalig Kong Frederik VI., der med stor Høitidelighed afdækkedes den 10de Septbr. 1858 i Hs. Maj. Kongens og det øvrige Kongehuses Nærværelse.

Paa den Granitsteen, hvorpaa Statuen er anbragt, findes følgende Inscriptioner:

Paa Forsiden.
FREDERIK DEN SIETTE
FØDT 28 JANUAR 1768
DØD 3 DECEMBER 1839.

Paa høire Side.
HAN
STYREDE RIGET
SOM KRONPRINDS OG SOM KONGE
I HENVED 56 AAR.

Side 71

Paa Bagsiden.
DETTE MINDE REISTES
1858.
Paa venstre Side.
HER
FØLTE HAN SIG LYKKELIG
I SIT TROFASTE FOLKS MIDTE.

S. 152. I Frederiksberg Sogn er Gd. **Mariendal** med 81 Tdr. Land af 10 Tdr. Htk.

S. 152. Ved midlertidig Lov af 29de December 1857 har Frederiksberg Sogn erholdt en ny Communalforfatning, mere liig Kjøbstædernes, uden at dog dets Egenskab som Landsbysogn derved er ophævet. Sognet er derhos udtraadt af sin communale Forbindelse med Hvidovre Sogn. Frederiksberg Communalbestyrelse skal bestaae af Stedets Birkedommer som Formand og 7 af Communens Beboere dertil valgte Indvaanere (see iøvrigt Dep. Tid. fra 1858 S. 185—191). Loven af 12te Januar 1858 har med nogle Forandringer udvidet den for Kjøbenhavn givne Byggelov af 17de Marts 1856 til en Deel af Frederiksberg og en mindre Deel af Hvidovre Sogn.
De foran i Supplementet under Kjøbenhavn ommeldte Institutioner Veterinair- og Landbohøiskolen samt Kjøbenhavns Sygehjem ligge paa Sognets Grund. Paa samme er ogsaa opført en saakaldet Fattiggaard og en ny Bygning for Opdragelsesanstalten for Idioter er under Opførelse. I Falkoneeralleen er indrettet et Asyl for Smaabørn i Frederiksberg Sogn. Det bemærkes, at „Dronningens Skov og Lille Enghave“, hvorpaa Kjøbenhavns Banegaard er opført, skjøndt paa alle Sider omgiven af Kjøbenhavns Jorder, dog hører til Frederiksberg Sogn. Politimyndigheden udøves dog af Kjøbenhavns Politi.
Offentlige Veie i Frederiksberg Sogn ere Hovedlandeveien fra Sorte Hest, Kongealleen, Falkoneeralleen, Pilealleen, Gamle Kongevei, Alleegaden, Bredgaden, Smallegaden, Ladegaards- og Rolighedsveien, Godthaabsveien og Fasanveien samt den halve Værnedamsvei. Lampeveien (S. 152 benævnet Lygteveien) er kun en privat Vei ligesom alle de senere anlagte Gader og Veie. Disse bære for Tiden følgende Navne: Wodroffsgaards Alleegade, Emilieveien (ved Wodroffsgaard), Forhaabningsholms Allee, Lykkesholms Allee, Lindevei, Kastanievei, Thorvaldsens Vei, H. C. Ørsteds Vei, Harsdorffs Vei, Bülows Vei, Amalievei, Fuglevangsvei, den dertil stødende Emilievei, Nyvei eller Christiansholms Allee, Bianco Lunos Allee, Rahbeks Allee, Schönbergs

Side 72
Gade, Schouws Gade og Ørsteds Gade; men det er at antage, at flere af disse Navne ville blive forandrede, naar Veiene engang overtages af det Offentlige. Navnet „Falkoneerallee“ bærer kun den Deel af Alleen, som gaaer igjennem Frederiksberg Sogn, hvorimod hele dens Forlængelse over Kjøbenhavns Grund kaldes „Jagtveien“.
Blandt Fabriker blive nu endvidere at nævne en Tarmestrengsfabrik ved Wodroffsgaard, en Sennepsfabrik paa Svanholm, en Cigarfabrik i Ørstedsgade. Af Teglbrænderier findes der 4, nemlig ved Grøndal, Godthaab, Mariendal og vesten for Søndermarken. Vindmøllen ved Hovedlandeveien (Vinstrups Mølle) er nedlagt, ligesom Cigarfabrikken paa Værnedamsveien.
Offentlig Belysning finder Sted i den meest bebyggede Deel af Sognet ved Hjælp af Tranlygter; men det er under Forhandling sammesteds at anbringe Gasbelysning.
Under Frederiksberg Sogn bliver sluttelig at nævne en af Dr. Kjærbølling anlagt zoologisk Have ved Slottet, og et af Professor Stein indrettet Cuurhuus ved dennes Eiendom ved Lampeveien.
S. 153. Paa Frederiksberg Kirkegaard hvile: Historikeren og Digteren Etatsraad Jacobsen, Skuespillerinden Anna Nielsen og den tidlig bortfaldte haabefulde Billedhugger Stephan Ussing. Den gamle Degnebolig og Skole i Frederiksberg var Oehlenschlægers Sommer-Opholdssted 1814; her skrev han sit herlige Digt „Helge.“
S. 153. I Hvidovre Sogn ere Gdne **Steengaarden** af 5 3/4 Tdr. Htk. og **Beringgaard** af 11 Tdr. Htk.
S. 154. I Brønshøi Sogn er **Bogholdergaarden** af 17 3/4 Tdr. Htk.
S. 155, L. 19. f. n. Steengaard har 173 1/2 Tdr. Land af 11 3/8 Tdr. Htk.
S. 155, L. 18. f. n. Lundegaard har 66 Tdr. Land af 7 Tdr. Hartkorn.
S. 156. I Herlev Sogn er Gd. **Søgaard** ved Hjortespring med 155 Tdr. Land af 18 Tdr. Htk.
S. 156. I Gjentofte Sogn er Gd. **Maglegaard** med 54 Tdr. Land af 4 3/4 Tdr. Htk., den tidligere Statsminister Kaas tilhørende Eiendom **Hesselgaarden** paa Ordrupsveien med 81 Tdr. Land og **Bellegaarden** med 54 Tdr. Land.
S. 157. Paa Gjentofte Kirkegaard hviler Etatsraad, Grosserer J. T. Suhr († 10. Novbr. 1858).
S. 158. Paa Lyngby Kirkegaard hvile Skuespillerinden Mad. Heger og Præsten Bone Falck Rønne.
S. 159, L. 20. I Jægersborg Dyrehave findes intet Raavildt.
S. 160, L. 12. Holmegaard har 60 Tdr. Land af 5 3/4 Tdr. Hartkorn.

Side 73
S. 161, L. 26. I **Overød By** er Lyststedet **Suhmsminde**, som var P. Fred. Suhms Sommerbolig i en Række af Aar.
S. 161, L. 28. Ved **Skodsborg** er en Telegraphstation, der dog kun benyttes naar Hs. Majestæt Kongen residerer paa Skodsborg.
S. 162, L. 2. Rudegaard har 111 1/2 Td. Land.
S. 163. I **Brøndbyvester Sogn** er Gd. **Mæglergaarden** af 7 1/2 Tdr. Htk.
S. 165. Straffeanstalten paa Vridsløselille Mark. Efterat Tugthuset i Horsens (see Speciel Deel II. S. 637) var blevet fuldført og taget i Brug og saaledes det første Skridt var skeet til Gjennemførelse af det for Kongeriget i den allerhøieste Resol. af 25. Juni 1842 *) grundlagte Fængselssystem, blev det næste Skridt til Udførelsen af den Plan til Fængselsvæsenets Forbedring, som er udtalt i bemeldte Resolution gjort derved, at der paabegyndtes Opførelsen af et nyt Forbedringshuus i Sjælland. Et Grundstykke blev indkjøbt, der henhører til Byerne Vridsløselille og Herstedvesters Jorder under Kjøbenhavns Amt, c. 13 Tdr. Land, som er beliggende 1 3/4 M. fra Kjøbenhavn og berører mod Nord Hovedlandeveien og mod Syd Jernbanen mellem Kjøbenhavn og Roeskilde.
Hovedfaçaden, der vender mod Roeskilde Landevei, frembyder intet anskueligt Billede af det egentlige Fængsel, som indesluttes af en 8 Alen høi Ringmuur, over hvilken man kun i Midten seer et Taarn med et lille Spiir, der hæver sig over den Bygning, hvor Bedesalen er, og til begge Sider

heraf den øverste Etage af de lange Cellebygninger. Avancen dannes ved 2 hinanden fuldkommen lignende Embedsboliger, der i en Afstand af 125 Alen ligge med deres Façader ligeoverfor hinanden og med deres Gavle ind i Straffeanstaltens Ringmuur. Midt imellem disse 2 Bygninger, men 25 Alen tilbage, præsenterer Hovedindgangen sig i et særdeles smukt Portparti, idet Passagen skeer imellem 2 med 3 Sider fremspringende Bygninger, der over Porten ere forenede til een Etage med en Brede af 18 Alen. Imellem de tvende Embedsboliger er paatænkt et Anlæg af et Par store Græsplainer, en paa hver Side af Portpartiet, og igjennem hvilke Veien er til Indkjørselen. Den ene Side af Portbygningen med dens øverste Etage er bestemt for Portneren, medens den anden Side udgjør et Vagtlocale.
Efterat have passeret Porten, træder man ind i et stort firkantet Gaardsrum, der indelukkes af den ligeoverfor Portbygningen i en Afstand af c. 40 Alen liggende Mellembygning og 2 derfra udgaaende Fløie, hvis

---

*) Den citerede allerhøieste Resolution bestemmer bl. A.: „Da Vi ansee Fangernes Isolering som et væsentligt Middel til deres Forbedring, finde Vi det hensigtsmæssigt, at der for Forbrydere, der inddømmes paa kortere Tid, opføres Forbedringshuse efter det philadelphiske eller fuldstændige Isoleringssystem, dog med den Modification, at der i samme indrettes enkelte Værelser, i hvilke Forbrydere, hvis Sinds- og Legemsforfatning maatte gjøre det betænkeligt at underkaste dem den strænge Isolering, kunne anvises fælleds Arbeide. Derimod ville Vi, at der for Forbrydere, der inddømmes paa en længere Række Aar eller paa Livstid, skulle opføres Tugthuse med eenlige Celler til Ophold for Fangerne om Natten, men med fælleds Arbeidssale.“

Side 74
Gavle ligge i selve Ringmuren. Begge disse Fløie ere 2 Etager foruden høi Kjælder. I Fløien tilvenstre for Porten er Sygeafdelingen med 15 Sygeceller (indeholdende c. 1000 kvadratalen Rum), Badeceller, Latriner samt Oppasserlocale og Astrædelsesværelse for Lægen, hvormed staaer i Forbindelse en Stue til en lille Dispensationsanstalt. Imellem denne Fløi og Ringmuren er der enkelte Spadseregaarde for Patienterne. I den anden ligeover liggende Fløi er der i Kjælderen Badsteriet med 6 enkelte Badsterceller foruden Tørrestue m. v., i 1ste Etage er der Linned- og Beklædningskamre samt Magasiner, i 2den Etage Værelser for Underbetjentene (2 i hvert Kammer). Imellem denne Fløi og Ringmuren er der enkelte Gaarde, hvor hver af de Fanger, der ere beskjæftigede i Badsteriet, hænger sit Tøi op til Tørring. Til Mellembygningen, som forbinder disse tvende nysnævnte Fløie, fører ligeoverfor Porten en høi Steentrappe op til Stueetagen, hvor Hovedindgangen til selve Fængslet er, men tillige er der paa hver Side af denne Hovedindgang en Nedgang til Kjælderen. Op til Midten af Mellembygningen støder atter en 30 Alen lang og 22 Alen bred Bygning, der gjennemskjæres af en Corridor, som ligefor Hovedindgangen fører til Centralhallen eller det Midtpunkt, hvorfra de 4 Cellebygninger hver paa 3 Etager udgaae i Straaleform. Denne Bygning bestaaer af 3 Etager og Kjælder. Den Sidste afgiver Leilighed til Kjøkken, Bageri m. m. I Stuen paa begge Sider af Corridoren er Contoirerne, Taleværelser for de, der med Bestyrelsens Tilladelse besøge Fangerne, samt Badekamre. De 2 øverste Etager danne Kirken. Ligeoverfor Alteret og Prædikestolen hæve Stolene sig amphitheatralsk. Fangerne sidde hver i sit aflukkede Rum uden at kunne see hverandre. Paa et Galleri, hvorfra hele Kirken oversees, er Pladser for Embedsmændene og de vagthavende Betjente.
Centralhallen har en Diameter af 20 Alen og en Høide af 25 Alen. Foroven er en hvælvet Glaskuppel, hvorfra et rigeligt Lys falder ned og oplyser dette 80 Alen lange imponerende Midtpunkt for det egentlige Fængsel. Midt igjennem hver af de 4 Bygninger, som udgaae herfra, gaaer en 6 1/2 Alen bred Corridor, der fører ud i Centralhallen, og paa begge Sider af Corridoren ligge Enkeltcellerne, 17 paa hver Side. Imellem Etagerne er der intet Dække, og fra det hvælvede Loft, hvori der er anbragt Vinduer, kommer Lyset ned ligesom i Centralhallen. I de 2 øverste Etager fører et Galleri langs

Dørene til Enkeltcellerne. Dette lette Jerngalleri forenes med en Bro midt i Bygningen og ved begge dens Ender. I Centralhallen føres Galleriet heelt rundt, saa at alle Bygningerne derved ere forenede. I samtlige 4 Bygninger er der altsaa 408 Celler. Cellen er 5 Alen lang, 4 1/2 Alen bred og lidt over 4 Alen høi og indeholder saaledes det befalede Rum af imellem 7 à 800 kubikalen. I Cellen er et Bord, en Stol, en Hylde samt en Køie, der om Dagen rulles sammen og hensættes paa det øverste af Hylden. Endvidere haves der en Latrinpotte, som udskylles fra Vandledninger, der tillige afgive Drikke- og Badstevand til hver enkelt Celle. Der er sørget for en god Ventilation, ligeledes for Varme og Belysning. Den Første skeer ved ophedet Vand, den Sidste ved Gas, hvis forskellige Ledninger gaae igjennem samtlige Celler.
Under Centralhallen er der en Kjælder, som er ført 17 Alen ind under hver af de til dette Midtpunkt stødende Bygninger. I Midten

Side 75
af denne Kjælder føres alle Afløbsrenderne fra Latrinerne sammen i en stor muret Cloak, der er trukken under Jorden og udmunder en 20 à 30 Alen udenfor Ringmuren. I Kjælderen er desuden Oplagsrum for Kul og andet Brændsel. Hvor Grunden af 2 Cellebygninger støde sammen er opstillet de Caloriferes, der opheder og sætter det Vand i Bevægelse, som opvarmer de sammenstødende Bygninger. Desuden er der Pumpeceller, hvor Fangerne, adskilte hver i sin Celle, sætte fra Brøndene det kolde Vand op i Reservoirene paa Loftet, hvorfra det atter circulerer rundt i Bygningerne. Endeligen er der i Kjælderen anbragt 8 Straffeceller.
Enden af hver Cellebygnings Corridor sluttes med Værelser til Opsynsbetjentene. Disse Værelser have Vinduer saavel indad til Fængslet som udad til, for ogsaa derfra at kunne holde Øie med de Fanger, der i Gaarden ere udladte til Motion. Cellebygningernes Endepunkter, hvilke støde ud til Peripherien, forbindes ved en bedækket Gang, som fører rundt fra den ene Bygning til den anden. Til denne Gang ligge de 7 halvrunde Gaardspladse, fra hvis Centrum udgaae som Radier Mure, der dele hver af de 7 Gaardsrum i 12 enkelte Spadseregaarde, hvoraf der altsaa haves 84. Enden af hver lille Gaard, som er lidt over 20 Alen lang, lukkes af et Jerngitter, hvor-igjennem den friske Luft kan strømme ind. Uden om det hele haves som allerede sagt en 8 Alen høi Ringmuur. Endeligen skal det endnu bemærkes, at der imellem 2 af Cellebygningerne er opført 4 Arbeidssale, for at de Fanger, som efter Lægens Erklæring ikke maatte være istand til at udholde Isoleringen, der kunne arbeide i Fælledsskab.
Anstaltens Embedsmænd og Betjente ere: 1 Inspecteur, 1 Præst, 2 Lærere, 1 Læge, 1 Bogholder, 1 Oeconomiskriver, 1 Contorist, 4 Mestere, 2 Overbetjente, 1 Sygeoppasser, 1 Spisimester, 1 Portner 1 Bud, 4 Karle samt 24 Underbetjente. Til de gifte Betjente og Mestere ligge 2 Bygninger udenfor Ringmuren mod Syd, hver indrettet til 4 gifte Familier.
S. 166, L. 20. Store-Veilegaard har 148 Tdr. Land af 14 1/2 Td. Htk.
S. 168, L. 7. I **Baldersbrønde** er en Skole.
S. 169, L. 18. I **Sengeløse Sogn** er, som l. S. 168 bemærket, 2 Skoler, nemlig i Sengeløse og Vridsløsemagle.
S. 171. I **Ballerup Sogn** er **Dommergaard** med 53 1/2 Td. Land.
S. 174. Vor Frue Kirke i Roeskilde er tildeels bygget af Svend Norbagge, Domkirkens Bygmester, og har hørt til St. Mariæ Nonnekloster, stiftet af en Provst Isaak, der fik Skrupler, fordi han havde flyttet Bisp Vilhelms Been i Roeskilde Domkirke. Ifølge Legenden vovede man nemlig at flytte Vilhelms Been 80 Aar efter hans Død, fordi man vilde skaffe Plads i Høichoret til Levningerne af Biskop Adser, Absalons Formand. En saadan Omsflytning kunde dog ikke hen-gaae uden Mirakel og Vilhelms Lig fandtes ikke blot ufortæret saa-længe efter hans Død, men det udsendte en saa stærk og tillige saa behagelig Duft, at de Mænd, der havde rørt derved, ikke kunde faae

Side 76
den afvadsket i tre Dage; at Himlens Straf kom over de Forvorpne, falder af sig selv; den ene døde af den hellige Ild, som han fik i Næsen ved et Møde med Absalon tre Dage efter Misgjerningen, den anden udspyede sin Lever, saa at han døde 3 Maaneder efter, og kun den tredie Isaak, forhalede sin Død ved at stifte Marie Klostret. Frue Kirke skiller sig fra vore mindre Kirker derved, at den har havt 2 Sideskibe; men har ikke undgaaet Bygningernes sædvanlige Skjæbne. Man har fundet sig foranlediget til at borttage det søndre Sideskib og har da, for at holde paa Hovedskibet, opmuret nogle klodsede Støttepiller; man har hvidtet hele Kirken, tilmuret nogle Vinduer og indsat andre o. s. v. Den allerede i flere Aar fortsatte Restauration har befriet Kirken for Overhvidtningen, de af Tiden og Tilmuringen ødelagte Bue-Aabninger i Taarnet ere blevne istandsatte og smukke Søiler af Liimsteen („Kridtsteen“) ere satte ind i Stiil med de gamle Rester; langs den nordre Side har man ogsaa faaet de gamle Vinduer, og den simple, men smukke Ornamentering frem; det faldefærdige Vaabenhuus er ogsaa blevet nedrevet, og der er opført et nyt, hvortil Architect Sibbern har givet Tegningen.

S. 177. Vestlig for det ældre Hospital for Sindssvage paa Bidstrup ved Roeskilde, er for Kjøbenhavns Communes Regning i Aarene 1854—59 opført et nyt Hospital, bestemt til Optagelse af 120 curable Patienter, Halvdelen af hvert Kjøn. Bygningerne, som ligge paa en Bakke, danne i Midten et Kors, hvis nordlige Fløi indeholder Lægens Bolig forneden, samt en Festivitetssal og Directionsværelse foroven. Den søndre Fløi indeholder i Kjælderen Kjøkken o. s. v. og i Stuen Contoir, Boliger for de forskjellige Officianter samt Modtagelsesværelser, og i den øvre Etage et Capel samt Medicinstue og Bibliotheksværelse. I Midten af Bygningen findes Hovedtrappen, fra hvilken er Forbindelse med alle Hospitalets Bygninger og ved Samme Tilkjørsel ved begge Sider gjennem de tilstødende østlige og vestlige Fløie af Korset. Disse Fløie danne den første Afdeling af Patientlocalerne og indeholder hver Værelser til 12 rolige Patienter af de høiere Samfundsklasser, Fruentimmerne i den vestlige og Mandfolkene i den østlige Fløi. Ved den yderste Ende af disse Fløie fører Bygningerne imod Syden, dog med et Fremspring mod Nord paa 24 Alen, der indeholder Bade paa hver Side for 1ste og 2den Afdeling samt en Billardstue for Mandfolk og en Musikstue for Damer. Fløiene deles mod Midten ved et Fremspring i 2 Dele, af hvilke den nordligste Deel indeholder 2de Patientafdelinger, der vil bestaae af 22 rolige Patienter af de simplere Samfundsklasser, og den sydlige Deel vil optage Hospitalets 3die Afdeling med 16 urolige eller ureenlige Patienter. Ved disse Fløies sydlige Ender forandres atter Retningen af Bygningerne, der fører til Siderne mod Øst og Vest, alene med et Fremspring mod Midten paa 15 Alen, som indeholder Badene for 2den og 3die Afdeling. I disse sidste Fløie findes paa hver Side 10 Celler, bestemte til støiende og voldsomme Patienter. Imellem de forskjellige Afdelinger findes Latriner, afsondrede fra Corridorerne. Hver Afdeling saavelsom Lægen og Oeconomen have deres særskilte Gaarde og saavel Lægens som 1ste og 2den Afdeling særskilte Haver. Vand haves fra en Dam nord for Hospitalet samt fra 4 murede

Side 77
Brønde. Det oppumpes ved et Trykværk fra Kjælderen til Reservoiren paa Loftet og ledes derfra gjennem Jernrør omkring i Bygningerne. Ureenlighederne bortskylles gjennem underjordiske Cloaker. Længden af samtlige Bygninger udgjør omtrent 700 Alen, de ere alle 15 Alen brede. Hovedplanen til Hospitalet er af afdøde Prof. Bindesbøll med nogle senere Ændringer ved Prof. Friis. Ledelsen af Byggearbeidet er overdraget Architect Holsøe, under Tilsyn af den af Communen til dette Arbeide valgte Bygningscommission.
S. 180. I Himmelev Sogn er Gd. **Nævlingegaard** med 102 Tdr. Land af 10 5/8 Td. Htk.
S. 190 øverst. Byen **Ryde** forekommer alt 1350; da gjorde Kong Valdemar Atterdag et Magestifte med Folmer Folmersen, hvorved han, imod at give Afkald paa sine Eiendomme i Hammer og Baarse Herreder, fik alt det Gods, Kongen havde i „Grevens Ryde“ i Valborg Herred. Derefter tilhørte Ryde

den Æt, der, til Forskjel fra en yngre Linie, som paa Kvindesiden skal nedstamme fra denne, kaldes de gamle Lunger, og til hvilken Hr. Folmer uden Tvivl selv hørte. Af denne Æt var Hr. Anders Jacobsen til Gunderslevlille, som 1403 stjødede alt sit Gods i Ryde til Broderen Hr. Folmer Jacobsen, nemlig 3 Dele af Hovedgaarden. Derefter nævnes som Eiere: Hr. David Arildsen (Qvitzow) 1467—73 og Biskoppen af Aarhus Niels Klavsen (Skade), som 1520 udstedte en Forskrivning til sin Frænke Fru Birgitte Olufsdatter Thott, Enke efter Hr. Niels Eriksen Rosenkrands til Vallø, paa Ry Gaard, By og Mølle, som skulde tilfalde hende ved hans Død. Bispen døde i Aaret 1531. En af Niels Eriksens og Fru Birgittes Døttre, Jomfru Mette Rosenkrands, ægtede den berømte Erik Eriksen Banner, Rigens Marst og Herre til Kokkedal, som ved dette Ægtestab blev Eier af Rygaard. Sønnen Frands Banner afstod 1573 ved Magestifte Rygaard m. m. til Jomfru Johanne Oxe, der døde ugift 1589. Hendes Søster Fru Mette Oxe var gift med Johan Bernekov, og deres Sønnedatter Fru Sofie Bernekov var gift med Eiler Gyldenstjerne. Rygaards Hovedbygning er af Bindingsværk, 2 Etager høi.
S. 191, L. 16. Lyngby, l. **Sundby**, **L. 19.** lille, l. **høit**, **L. 35.** Kirken Liber daticus, l. **Kirkens Liber daticus**.
S. 194, L. 24. Paaarup, l. **Paarup**.

Holbæk Amt.

S. 210, L. 18. Avlsgaarden **Nyvangsgaarden** har et Tilliggende af 330 Tdr. Land.
S. 212. I Holbæk udgives „**Holbæks Amtsavis**“.
S. 217. I Kallundborg udgives „**Kallundborg Avis**“.
S. 219, L. 4 f. n. Ordene „efter Hvitfeldt Trefoldigheds Søndag d. e. den 31te Mai“ gaae ud, da Dagen d. 24de Mai er sikker nok.

Side 78
S. 222. I Nykjøbing er et Bogtrykkeri, hvorfra udgives „**Nykjøbing Avis**“.
S. 226, L. 10. Norup, l. **Nørup**.
S. 227, L. 21. Sønder-Jernløse Kirke har erholdt en ny Altertavle, malet af Prof. Const. Hansen.
S. 229. I Grandløse Sogn er Gd. **Vippersødgaard**.
S. 235, L. 15. f. n. Avlsgaarden **Nidløsegaard** har 297 Tdr. Land af 26 3/4 Tdr. Htk.; til Gaarden hører et Teglbrænderi.
S. 239. Hørby Sogns Skole er i Hørby.
S. 240, L. 24 tilføies: Thomas Bartholin døde paa Hagested d. 4de Decbr. 1680.
S. 241, L. 11. I Byen **Tusse** er Skole.
S. 241, L. 11. Atterup, l. **Allerup**.
S. 241, L. 11. f. n. Avlsgaarden **Katrine dal** har 280 Tdr. Land Ager, 50 1/4 Td. Land Eng og 68 1/2 Td. Land Skov, af 38 1/2 Td. Htk. (13 Tdr. Htk. Fæstegods, 7 1/2 Skp. Htk. Arvefæstegods og endeel fra Svinninge-Veile inddæmmet Engbund).
S. 241, L. 15. f. n. I **Sandby** er en Skole.
S. 242, L. 17. Stokke bjerg Skov er af c. 500 Tdr. Lands Størrelse og er Fredskov.
S. 247, L. 12. vestlige, l. **østlige**. I Sæby Sogn findes foruden de 441 Tdr. Land, der ere matriculerede som Fredskov, 5—600 Tdr. Land andre fredede Skove, ialt c. 1000 Tdr. Land Skov. **Snarebanke** ligger i Vedby Sogn.
S. 248, L. 7. Avlsgaarden **Hallebygaard** har 271 Tdr. Land, hvoraf 100 Tdr. Eng; ved Gaarden er et stort Teglværk.
S. 248, L. 16—17 f. n. Paa **Selchausdal** er i 1856 opført en ny Hovedbygning i Renaissancestil, 2 Etager med Kjælder samt Taarn.
S. 250, L. 2. Avlsgaarden **Buskysminde** har 218 Tdr. Land, 6 Huse hver med 3 Tdr. Land og et jordløst Huus.

S. 250. Skjellebjerg Sogns Skovareal (fredet Skov) er c. 200 Tdr., **Ørslev Sogns** c. 100 Tdr.
S. 253. I Finderup Sogn er Arvefæstegaarden **Snæbumgaard** med 58 Tdr. Land af c. 7 Tdr. Htk.
S. 254, L. 3. 400, l. **200**.
S. 255, L. 6 f. n. 1662, l. **1661**.
S. 255, L. 17. Helsingegaard kaldes ogsaa **Kirkehelsingegaard** og **Birkemosegaard**; dens Htk. er 14 3/4 Td.
S. 256, L. 16. Avlsgaarden **Mullerupgaard** har 346 Tdr. Land, hvoraf 311 Tdr. Land Ager, Resten Eng og Tørvemose.
S. 259, L. 19. Dyrehaven er c. 400 Tdr. Land.

Side 79
S. 260. I **Aarby Sogn** er Gd. **Oxemosegaard** med 72 Tdr. Land af 6 1/8 Td. Htk.
S. 261, L. 24. Commune, l. **Commune**.
S. 261. Prof. Høyen meddeler i Dansk Ugeskrift IV. S. 171—74 om **Uby Kirke** følgende: „Sagnet og en Indskrift, der er indmuret i Vaabenhuset, angiver Esbern Snare som Kirkens Bygherre i Aaret 1179, men denne Steen er fra en meget senere Tid, og Bygningen selv, med Undtagelse af Taarnets øverste Deel, der er i gothisk Stiil, vidner langt paalideligere om at den har en Alder, som svarer til denne Angivelse. Den har et dobbelt Skib, hvis rundbuede Krydshvælvinger bæres af fire svære opmurede Søiler, hvoraf den sidste staaer foran den brede Chorbue. Foran dette dobbelte Skib ligger under Taarnet en noget lavere Forstue, som staaer i Forbindelse med Skibene ved tvende tilsvarende Arkader, og hvis fire Krydshvælvinger have et fælleds Støttepunct i den opmurede Søile, som staaer i Midten. Choret, der er høiere end denne Forstue, men lavere end Langhuset, er ligeledes rundbuet og krydshvælvet og har en femsidet Afslutning, hvis Ydersider endnu bære tydelige Spor af den oprindelige Maade, hvorpaa den har været smykket med smaa flade Pilastre og Rundbuer forneden, og over dem med Rundstave paa Hjørnerne, og imellem dem det bekjendte romanske Bueornament foroven paa hver Side. Nu er det vanskeligt at afgjøre, hvormange Vinduer denne Chorslutning har havt, eller om den maaskee har nøiedes med eet Vindue lige mod Østen. Alt det her Anførte er af Muursteen og een Støbning. Alt harmonerer her, Alt peger hen paa Slutningen af det 12te Aarhundrede, hele Characteren er solid, simpel, svær; Enkelthederne, hvori det Pyntelige dog har traadt frem, Fod- og Hovedstykker, Kragbaand, Gjordbuer og Ribber, have desværre lidt mere eller mindre, og ere ved den tidt gjentagne Overkalkning blevne utydelige eller sløve, eller ved Gulvets Forhøining tildeels skjulte eller ere halvt eller heelt forsvundne som udvendig paa Chorets Afslutning Men det Mærkeligste ved denne Bygning er, at den er tilsat og indsat i en ældre Bygning af raa Kampesteen, der blot paa Hjørnerne har havt tilhugne Qvadre og ret omhyggelige Kilestene af Kalk over de smaa rundbuede Vinduer og over de tvende rundbuede Indgange paa Langhusets Nord- og Sydside. Man kan endnu skimte ret tydeligt den gamle Kampesteens Gavl paa Taarnets Vestside, og inde paa Hvælvingen over en endnu senere Muursteens Tilbygning paa Langhusets Nordside sees tvende af de gamle Vinduer i deres oprindelige Skikkelse. Chorbuen sees ogsaa i Langhuset i dens oprindelige Form og med dens Kiler af tilhugne Steen. At denne Kampesteens Bygning er ældre og ikke samtidig med Muursteens-Arbeidet, opdages ved at lægge Mærke til Vinduerne paa Nordsiden, der, efter al Sandsynlighed blot ere skjødesløst udvidede i en sildigere Periode, men indtage deres gamle Plads, og som alle sidde skjævt under Hvælvingsbuerne; endnu tydeligere bliver dette i Choret, hvor Pladsen til den indsatte Hvælving har været saa indskrænket, at Vægpillerne og Buen endog træde frem foran den oprindelige Chorbue og dennes Piller; endelig er den femsidige Chorslutning af Muursteen, som i Stilen svarer aldeles til det øvrige Muursteensarbeide, aabenbart en Udvidelse, der

Side 80
er traadt i Stedet for den oprindelige Slutning af Kampesteen, rimeligviis i halvrund Form."

S. 263 nederst. Egemark har 633 Tdr. Land, af Htk. 80 Tdr., 46 Tdr. Htk. Fæstegods.
S. 264, L. 12. f. n. Faverbo Kro har et Tilliggende af 100 Tdr. Land; Htk. 11 Td.
S. 265, L. 11. Kaltredgaard er nu en Eiendomsgaard.
S. 265, L. 12 og L. 34 jfr. S. 268. Kongens Mølle ligger i Aunsø Sogn, **Gryde Mølle** i Bjergsted Sogn (ikke tillige i Aunsø Sogn).
S. 268, L. 6 f. n. Værslevgaard har 35 Tdr. Htk.
S. 270. Ved **Seierø Fyr** er nu ansat en Fyrmester, der boer ved Fyret. Seierø Vaadehavn er meget tilstoppet af Sand og Tang. Paa dens Sydøstside ligger en høi Bakke, kaldet **Kongshøi**. Udgiveren af dette Skrift, der ledsagede H. M. Kongen under Allerhøistsammes Besøg paa Seierø d. 29de Juni 1859, har paa selve Høien hørt flere af dens Indvaanere fortælle, at de have seet Trolde komme ud fra Høiens Sider, ligesom Overtroen i det Hele syntes endnu at have Hjem paa denne afsides liggende Ø. Paa Sydøstspidsen af Øen findes en mærkværdig Muur eller Vold af Kampesteen i Form af en Triangel med en Aabning ind mod Øen. Den kaldes af Indvaanerne „**Skandsen**“, men synes dog ikke at have kunnet være nogen Befæstning, snarere et Teltstade.
S. 271. I **Klintebjerg**, en mod Kattegattet brat affaldende Bakke, findes store Masser af Kalksteen, deels reen Saltholmskalk, deels denne Kalk blandet med Leer og derved tjenlig som Vandbygningskalk. Et Kalkværk med 3 Ovne er nu anlagt ved Klintebjerg, hvorfra ogsaa udskibes betydelige Partier ubrændt Kalksteen.
S. 274, L. 1. 13 73. E, l. 1373. En. **Anneberggaard** er ombygget 1856 i italiensk Stiil, 2 Etager med Kjælder.
S. 274, L. 31. paa Sider, l. paa 3 Sider.
S. 281. Nykjøbing Kjøbstads Skatter indbetales dog efter Praxis til Odsherreds Amtstue, uanseet den anordnede Amtstue-Inddeling.
S. 281, L. 8. f. n. og 286. Kyholm Fyr, Qvarantaine-etablissement og Lodsstation er nedlagt fra 1ste April 1859.
S. 284 øverst. Paa **Vestborg Borgplads** er nu anlagt et Fyr, fast Lindsefyr af 3die Orden med Blus hver 3die Minut; Lysvidde 4 Miil.
S. 284, L. 17. Sophiesminde, l. Sophusminde.
S. 284, L. 18. Hgd. Brattingsborg har 894 Tdr. Land, hvoraf 401 Tdr. Ager, 78 Tdr. Eng og Mose, 296 Tdr. Overdrev til Græsning, og to Holme til Græsfedning af 119 Tdr. Land; Htk. 63 Tdr.
S. 284, L. 3. f. n. I Langemark er Districtslægebolig.

81 **Supplement til Speciel Deel I.**
S. 286. Ved Lov af 21de Jan. 1857 er **Kyholm** i Henseende til Valgene til Rigsdagen henlagt under Nordby Sogn paa Samsø.

Sorø Amt.

S. 288. Sorø Amt er nu deelt i 3 Branddirectorater; 1) for Alsted og Slagelse Herreder, 2) for Øster- og Vester-Flakkebjerg Herreder og 3) for Ringsted Herred.
S. 291, L. 16 tilføies: I **Sorø** levede den lærde Fru Birgitte Thott, Enke efter Otto Gjøe til Turebygaard; her udgav hun 1658 sin Oversættelse af Seneca, og her døde hun d. 8de Apr. 1662; hun ligger begravet i Klosterkirken.
S. 294, L. 2. Valdemar III., l. **Valdemar IV.**.
S. 295. Til de paa Sorø Kirkegaard Begravede maa nu ogsaa føies Etatsraad **Christian Molbech** († 23de Juni 1857).
S. 298, L. 12 f. n. VIII., l. **VII.**.
S. 300. Altertavlen i St. Peders Kirke er taget fra Antvorskov nedbrudte Kirke, ligesaa **Døbefonten**, see Afhandlingen om Slagelse og dens Omegn i Antiqv. Ann. II..

S. 302. Ved Allerhøieste Rescript af 2den October 1857 blev bestemt, at der skulde oprettes en i Forbindelse med Slagelse Hospital staaende Stiftelse for ældre ugifte Piger og Enker af den dannede Middelstand under Navn af **Slagelse Kloster**. Der fastsættes saaledes i Rescriptet:

1. Den nye Stiftelse indrettes til Bolig for 50 Fruentimmer af den dannede Middelstand, hvoraf i Reglen 35 Piger og 15 Enker eller Koner, der uden egen Skyld eller Brøde ere forladte af deres Mænd.
2. Den nye Stiftelse skal føre Navn af **Slagelse Kloster**, og de Personer, som forundes Optagelse i Stiftelsen, benævnes **Conventualinder**.
3. De Personer, der optages i Stiftelsen, skulle, foruden at godtgjøre stedse at have ført et fuldkommen dadelfrit Levnet og at være virkelig trængende, saaledes at de ikke kunne tarveligen og anstændigen finde Udkomme ved deres egen eller deres Families Hjælp, idetmindste være 45 Aar gamle, medmindre de ere Krøblinge eller af særdeles svageligt Helbred, i hvilket Tilfælde de kunne optages i en yngre Alder, dog ikke tidligere end efter det fyldte 18de Aar.
4. Der tilstaaes dem, som optages, et Værelse med Alkove, 100 Rd. aarlig for 25, og 80 Rd. aarlig for 25 Conventualinder, Brændsel samt Medicin og Lægehjælp.

Bygningen er opført i 2 Etager efter Tegning af N. S. Nebelong i Renaissancestil, og Klostret er tiltraadt af de af Stiftsøvrigheden valgte Conventualinder. Sjællands Stiftsøvrighed har Directionen. Klosteret indviedes den 12te Octbr. 1859.

Side 82

S. 303. I Slagelse udgives „**Sorø Amtstidende eller Vest-sjællandske Avis**“.

S. 304, L. 30 tilføies: Navnet skrives oprindelig Slavløse (Scr. rer. Dan. VII. p 526). 1182 var det endnu en Landsby (villa), som tilhørte Sorø Kloster (Suhms Danm. Hist. VII. S. 655).

S. 305. I Slagelse døde den 12te Octbr. 1814 Digteren **Rasmus Frankenau**.

S. 306. I Korsør udgives „**Korsør Avis**“.

S. 306. Det Marked, som hidtil er afholdt hvert Aars 4de Marts i Korsør er det tilladt for Fremtiden at maatte afholdes Dagen før det Marked i Skjelskør, der er ansat til den første Fredag i Marts Maaned, ligesom de 2de Markeder med Kramvarer, Heste og Qvæg, som hidtil i hvert Aars Septbr. og Octbr. Maaneder ere afholdte i Korsør, fremtidig maae afholdes den 4de Marts og 3die Novbr.

S. 308. I 1859 er oprettet en **Sparekasse for Korsør og Omegn**.

S. 308, L. 7 f. n. tilføies: I Septbr. 1857 blev Korsør haardt hjemsøgt af **Cholera**, som bortrev omtrent 200 af denne lille Byes Befolkning.

S. 309, L. 22. Skjelskør ligger under 1° 17' 24" v. L.

S. 309, L. 2 f. n. men, l. **item**.

S. 311. I Skjelskør er et Bogtrykkeri.

S. 311. Skjelskør-Fjord er nu opmuddret fra Rheden til Byens Havn indtil en Dybde af 11—12 Fod.

S. 313. Ringsted ligger under 0° 47' 20" v. L.

S. 314. I Ringsted udgives „**Sjællandsposten**“.

S. 315, L. 32 tilføies: I Bircherods Dagbøger ommeldes, at der „den 20de Juni 1693 var en skadelig Brand i Ringsted, hvorved den største Deel af den fattige By, nemlig den brede Gade paa begge Sider, blev lagt i Aske“.

S. 318. Hele Taget, der dækker Sidemurene af Ringsted Kirke, er nu borttaget. Om disse og andre Forskjønnelser og Restaurationer ved Kirken see Berl. Tid. Nr. 220 for Aaret 1856.

S. 318 nederst. Bringstrup og Sigersted Sogne høre i geistlig Henseende til Alsted Herred.

S. 320. I Lynge Sogn er Gd. **Eigaard** af 6 3/4 Td. Htk.

S. 321, L. 9 f. n. Alsted Kirke tilhører Eieren af Næsbyholm.

S. 322, L. 19. Oldengaard, l. **Odelsgaard** (benævnes i Egnen Oldsgaard), har 155 Tdr. Land.

S. 323. Paa **Fjenneslev Kirkegaard** findes en Runesteen fra den christelige Tid.
S. 329, L. 16 og 32. I **Lundgrav** er en Skole.

Side 83
S. 330, L. 17. 5te April, l. **4de April**.
S. 330. Under Titlen „**Mindesmærker fra Antvorskov Klosterkirke**“ er 1859 fra Aamodts lithographiske Institut udgivet 16 lithographerede Afbildninger af Ligstene fra denne Kirke (med Undtagelse af en, der nu ligger paa Antvorskov Slotsbakke, efter Abildgaards Tegninger af 1756, hvilke findes i Museet for nordiske Oldsager) samt af Kirkens smukke Kalk, der opbevares i det nævnte Museum. Senere er udkommet: „Fragmenter af Prior Petrus Andreæ's Liigsteen i Afbildninger, til Sammenligning med den Abildgaardske Tegning i „Mindesmærker fra Antvorskov Klosterkirke“ ved R. C. Rasmussen, Organist i Slagelse.
S. 331, L. 11. vestlige l. **østlige**.
S. 334. Ved **Sorterup Kirke** tilføies: Her findes et Capel, under hvis Gulv hvile i 2 Marmorkister Etatsraad, Landcommissair Urban Bruun til Ødemark (f. 1685, d. 1742) og hans første Hustru Anna Leth (f. 1694, d. 1736); i selve Capellet hvile i 2 Egekister General-major J. F. Castenschiold til Hørbygaard, Valbygaard og Frederiks-lund (f. 1741, d. 1819) og Hustru Johanne Vilhelmine Grevenkop, den sidste af sin Slægt (f. 1745, d. 1821). Over Etatsraad Bruun og Hustru findes et Marmor-Epitaphium ligeoverfor Prædikestolen. Altertavle af Fru Ingemann. Ved Sorterup og Ottestrup Sogne-kald findes Kirkebøger, begyndte 1618 af Jubellæreren Thomas Jørgensen Morsing, der var Præst her i 52 Aar († 1669).
S. 336. Paa **Slotsbjergby Mark** fandtes i 1816 3 massive Guldringe til Værdi efter daværende Cours 4000 Rd.
S. 336, L. 8 f. n. Lundforlund Kirke tilhører en Privatmand.
S. 337, L. 15. Gjerlev Kirke tilhører Grev Holstein-Holsteinborg.
S. 340, L. 3 f. n. Tjokholm l. **Tjørneholm**.
S. 341. Der findes ingen Skole i Halseby, men derimod i **Hulby**.
S. 342, L. 9. Levningerne af det gamle **Taarnborg Slot** findes ikke paa Taarnholm Mark, men paa en Bondegaards Mark, hvilken Gaard med tilhørende Marker ligger tæt op til Kirken.
S. 342, L. 16 f. n. Huby l. **Hulby**.
S. 346 efter L. 4. I „**Eggeslev**“ er et af de ældste Kongebreve udstedt, nemlig et Donationsbrev til Næstved Kloster af Erik Lam af 21de Marts 1140. Blandt Underskriverne er Elias Provst i Eggeslev, som 1142 blev Biskop i Ribe.
S. 347, L. 19 f. n. Grønhøigaard hører ikke til Faardrup, men til **Skjørpinge Sogn**.
S. 349, L. 11 f. n. Kun en Deel af **Vendslev** hører til Haars-lev Sogn. Størstedelen af Byen hører til Krummerup Sogn i Øster-Flakkebjerg Herred.
S. 351, L. 17 f. n. Gards, l. **Gaards**.
S. 353, L. 4. „27de“ udgaaer.
S. 354, L. 29. saa ofte, l. **saa ofte**.

Side 84
S. 355, L. 13 f. n. Ved **Stignæs** er **Faaretofte Skole**.
S. 357. Ved Kongl. Resol. af 26de Novbr. 1857 er det bestemt, at det hidtil forenede Præsteembede for **Aggersø** og **Omø** deles, saaledes at der bliver et særskilt Præsteembede for Aggersø og et særskilt med Omø Skolelærerembede forenet Præsteembede for sidstnævnte Ø.
S. 359, L. 17. Noget af **Bendslev By** hører til Haarslev Sogn i Vester-Flakkebjerg Herred.
S. 360. Fuglebjerg By er Valgsted for Sorø Amts 5te Folkethingskreds. Ifølge kgl. Resolution af 24de Novbr. 1856 er her nu oprettet et Apotheket.

S. 361, L. 31. Hauge-Riis eller **Haveriis** er bekjendt for sin skjønne Beliggenhed ved Tjustrup og Bavelse Søer og for sine smukke Træer, hvorfor der jevnlig om Sommeren gjøres Lystreiser dertil fra Omegnen.
S. 362. I **Gunderslevmagle** eiede i den første Halvdeel af det 14de Aarhundrede to Brødre Peder Nielsen og Jens Nielsen en Gaard, som de havde arvet efter deres Fader Niels Pedersen. Denne Gaard skjødede de i Aaret 1333 til Jens Mogensen, som her opførte en befæstet Borg paa en Holm eller liden Ø, og kaldte den **Gunderslevholm**. Denne Borg blev 1345 tilligemed Borgen ved Næstved indtagen af „de Danske"; Beboerne bleve nedhuggede, Marsken Niels Eriksen faldt, og Jens Mogensen blev saa haardt saaret, at han døde tre Dage efter Indtagelsen. Borgen laae omtrent 150 Alen øst for den nuværende Hovedbygning. 1380 skrev Hr. Bent Bjug (ikke Benedict Bing) sig til Gunderslevholm, og senere Jens Grubbe, dennes Søn Grubbe Jensen, hans Enke Fru Cecilie og hendes anden Mand Hr. Tyge Basse, Hr. Ove Lunge, Hr. Tyge Lunge, Hr. Axel Lagesen, samt dennes Datterdatter Fru Mette, gift med Hr. Mogens Gøye.
S. 371. Paa **Herlufsholm** afsløredes d. 17de Septbr. 1859 et Mindesmærke for afdøde Professor Johan Ludvig Bernth, som i henved 50 Aar havde været Skolens Rector. Mindesmærket bestaaer af en Sandsteen, hvori er indsat en af Billedhugger Muhle udført Marmorafbildning af den Afdøde. Stenen er smykket med en antik Urne.
S. 372. Ved en under 18de Juli 1858 confirmeret Fundats har Kammerherre C. Rønnenkamp til Næsbyholm skjænket **Herlufsholms Stiftelse** en Capital af 11,500 Rd., saaledes at Renten af 10,000 Rd. benyttes, deels til Oprettelsen af en Gratistplads paa Anstalten for Disciple fra de danske eller blandede Districter i Slesvig, deels til Stipendier for saadanne Disciple, og Renten af de øvrige 1500 Rd. anvendes til gode og hensigtsmæssige danske Bøger, som Herlufsholms Bestyrelse besørger kjøbte og derpaa oversender til det danske Seminarium i Tønder.
S. 373, L. 3 f. n. Jfr. om Jørgen Seefeldt og hans Bibliotheket en Afhandling af Werlauff i Nyt hist. Tidsskr. VI. S. 204—45.
S. 374, L. 17. Hovedgaarden **Kjærups** Bygninger og nogle af Jorderne ligge i Ringsted Landsogn.

Side 85
S. 376. I **Haraldsted Sogn** er Arvefæstegaarden **Kallsgaard** i Skee By med 145 Tdr. Land af 13 3/4 Td. Htk.
S. 380. I **Kværkeby Sogn** er Gd. **Kaaregaard** med 69 Tdr. Land af 6 1/2 Td. Htk. I Kværkeby er ingen Præstegaard.
S. 382, L. 9. Gd. **Prøvegaarden** har 94 Tdr. Land af Htk. 9 Tdr.
S. 383, L. 21. Homb Vindmølle ligger i Ringsted Landsogn.
S. 383, L. 2 f. n. „77de" udgaaer.
S. 386. Den 6te Septbr. 1859 afsløredes paa **Bregentved** en Mindestøtte for Hs. Excell. Geheimeconferentsraad, Grev A. W. Moltke, som taknemmelige Bønder paa Bregentved og Jomfruens-Egedes Godser have reist til hans Ære. Mindestøtten, forestillende Greven i Legemsstørrelse og støbt i Bronce, staaer paa en 3 Alen høi Granitsteen.
S. 388. I **Frerslev Sogn** er Avlsgaarden **Holmerødgaard** med 166 Tdr. Land af 15 Tdr. Htk.
S. 389, L. 23. lebendiget, l. **lebendiger**; **L. 29** 100, l. **200**; **L. 7 f. n.** i **Søtorup** er nu et Apotheket, **L. 5 f. n. Beksmølle** er baade Vind- og Vandmølle.

Præstø Amt.

S. 393. Ved Allerhøieste Resol. af 4de Marts 1857 er det fastsat at **Grevskabet Bregentved og Gisselfeld Klosters Virker**, der fremdeles vedligeholdes som en samlet Jurisdiction, herefter gaae over til at blive et Kongeligt Birk under Navn af **Bregentved-Gisselfeld Birk**, og at der til de nævnte Virker fra Stevns og Faxe Herreder henlægges i det Hele Kongsted Sogn, og fra Tybjerg Herred

Torværd og Holme-Olstrup Sogne, samt indtil videre den ligeledes under sidstnævnte Herred hørende Deel af Nestelsø Sogn, hvorimod Virkerne til Stevns og Faxe Herreder afgive Frøslev Sogn.
S. 393. Præstø Amt er nu deelt i 3 Branddirectorater: 1) for Stevns, Faxe og Bjeverskov Herreder, 2) for Tybjerg, Hammer og Baarse Herreder, og 3) for Møenbo Herred.
S. 395. I **Præstø** er et Bogtrykkeri, hvorfra udgives „**Præstø Avis**“ og „**Faxe Avis**“.
S. 398. I **Vordingborg** er et Bogtrykkeri.
S. 399 og 464. Ifølge Kongl. Resol. 27de Febr. 1859 er Sognekaldet for **Vordingborg og Kastrup Menigheder** deelt saaledes, at der er oprettet et særskilt Pastorat for Vordingborg Kjøbstad og et Præstekald for Kastrup Sogn.
S. 400, L. 40. med, l. **ved**.
S. 401, L. 18. Jørgen, l. **Georg**.

Side 86
S. 403. St. Mortens Kirke i Nestved er nu smukt restaureret og et nyt Orgel anskaffet.
S. 404. I Nestved udgives „**Nestved Avis eller Præstø Amts- og Avertissementstidende**“.
S. 407. I Nestved fødtes 1759 Digteren **Ole Johan Samsøe**.
S. 408 første Note. I Anledning af den her yttrede Tvivl om, at Storeheddinge har havt noget Kloster, har Hs. Høiærværdighed Hr. Pastor C. H. Visby, Stedets Sognepræst, velvillig meddeelt Udgiveren følgende Oplysninger i Skrivelse af 17de Juni 1857:
Jeg maa først anføre Traditionen. Denne siger, at Klostret har ligget paa den nuværende Kirkes Plads, og at det har havt en Avlsgaard, beliggende bagved nuværende Brændeviinsbrænder Julius Hoffmeiers Gaard paa Hovedgaden. Denne Gaard blev først nedbrudt imod Slutningen af forrige Aarhundrede, ved hvilken Leilighed fandtes en underjordisk, muret og hvælvet Gang, der førte fra bemeldte Gaard i Retning af Kirken, som er c. 3—400 Skridt derfra. Grunden, paa hvilken bemeldte Gaard laae, udgjør nu en Deel af Hoffmeiers Have. En Indkjørsel gjennem Gaarden til de bagved liggende Bygninger fører endnu Navn af **Munkestrædet**, en Port ved Enden af samme hedder **Munkeporten**, den sydlige Deel af Haven kaldes **Munkevænget**, Markerne udenfor samme føre paa Kortet Navn af **Munketosterne**. Alt dette tyder paa, at Munke have boet her.
Det næste Punkt er **Kirkechorets Bygningsmaade**. Det er heelt forskjelligt fra den øvrige Deel af Kirken og bærer tydeligt Præg af at være en Deel af en ældre Bygning, der er bleven benyttet ved Kirkens Opførelse. Dette sees tydeligt i sammes øverste Deel, hvor Sammenbygningen endnu er kjendelig, idet Choret er opført af raa tilhugne Kridtsteen, den øvrige Deel af Kirken derimod af røde Munkestene. Da disse sidste danne et skraat overliggende Parti, meget uregelmæssigt forbundet med Kridtsteensmuren, er det ikke blot aabenbart, at de ere senere tilbyggede, men ogsaa, at den Bygning, hvortil de ere føiede, da dette skete, har været en halv Ruin.
Med Hensyn til det Spørgsmaal, af hvilken anden Bygning dette Chor har udgjort en Deel, bliver det nødvendigt at meddele en noget nøiere Beskrivelse deraf. Beliggenheden er fra Øst til Vest. Ved hver Side af Indgangen er der en Dør i Muren, hvorfra en muret Snegletrappe fører op til andet Stokværk. Denne Trappe er til høire Side tilmuret i den nyere Tid, men kjendes tydeligen at have endt paa samme Maade som Trappen ved venstre Side, der udmunder i en smal Gang, hvor 2 Personer ikke kunne komme forbi hinanden. Denne Gang fører mellem en ydre og indre Muur fra Nord til Øst og Syd, indtil den ender, hvor Trappegangen fra Chorets høire Side maa antages at have sluttet sig til den. Dens Høide er 4 Alen, og foroven er den dækket ved en smal Hvælving, der først i en senere Tid synes tilføiet. Begge Væggene ere af Kridtsteen, i høi Grad forvittrede, og bære umiskjendelige Spor af i lang Tid at have været udsatte for Veirligets Indflydelse, som om de have været udækkede foroven. I den ydre Muur er der med visse Mellemrum anbragt Nischer af 1 1/4 Alens Høide,

Side 87

nemlig paa den nordre Side 3 Nischer og noget derfra 3 andre, paa den østre Muur een større Nische og noget derfra 3 mindre, paa den sydlige Muur 3 og 3, som paa den nordlige Side. Disse ere senere for en Deel tilmurede, paa 2 Steder gjennembrudte for at skaffe Lysning. Hvor Gangen ender ved den sydlige Side, er en større Nische af c. 2 Alens Høide, hvis øvrige Deel dannes af et eneste, huult udhugget, Stykke Kridtsteen. Man kan vanskeligen afholde sig fra Tanken om, at disse Nischer have været bestemte til Opstilling af Helgenbilleder. Maaskee kunne de dog ogsaa, idetmindste hvad den ydre Muur angaaer, have været Vinduer. Hvor Trappen fra Venstre ender og den dobbelte Muur foroven begynder, er den indre Muur gjennembrudt til Høire, hvor en Steentrappe paa 7 Trin fører op til et stort, fiirkantet Rum af hele Chorets Størrelse, hvis Gulv synes dannet af nedfaldne og smuldrede Muurbrokker, medens det foroven ikke har andet Loft end Kirketaget. Bygningskyndige sige, at Underlagene paa Murene ved Siderne vise, at det tidligere har været dækket ved en Hvælving. I dette Værelses østlige Ende er en kredsrund Fordybning i Gulvet, omgivet af en rund Forhøining, ligesom af en afbrudt, huul Søile, af Kridtsteen. Lige nedenunder er en muret Kamin eller et Ildsted, til hvilket denne Søile synes at have tjent som Skorsteen, og fra hvilket 2 Aabninger føre til 2 smaa, fiirkantede Aflukker, et ved høire og et ved venstre Side, ligesom en tredie Aabning op ad 3 Trin fører til den tidligere omtalte Dobbeltgang. Begge disse Aflukker, der kun ere 2 Alen lange og 1 1/2 Alen brede, faae kun Lys ved en smal Aabning ud til Gangen, og kunne umuligen have tjent til Sovesteder, hvortil Sagnet vil gjøre dem, eller til Straffeceller for opsætsige Munke. Det ovenomtalte hvælvede Ildsted betegnes som „Ellekongens Kammer“.
Naar man vender tilbage til Kirken og gaaer op igjennem Choret, finder man paa sammes venstre Side, hvor den runde Baghvælving, hvori Alteret staaer, begynder, endnu en Dør, der ad nogle Trin fører op til et uregelmæssigt, aldeles mørkt Værelse, dannet af den fiirkantede Ydermuur og den halvrunde Indermuur, der danner Hvælvingen eller Nischen for Alteret. Fra dette fører en smal og steil Trappe ad 7 Trin til Høire op til et andet, større Værelse mod Syd, der faaer Lys ved en aflang Aabning i Ydermuren og ikke synes at have været uskikket til Beboelse.
Havde Choret fra Begyndelsen af været bestemt til Kirke, vilde alle disse Smaaceller, ikke at tale om Kaminen og Skorsteensrøret, være aldeles uforklarlige. Hvorvidt Sagnet, der kalder dem Munkeceller og sætter dem i Forbindelse med et tidligere Kloster, hvis Ruiner have været benyttede til Kirkens Opførelse, har Ret, drister jeg mig imidlertid ikke til at afgjøre. Muligt var det, at denne Deel af Bygningen har været en liden Befæstning mod Venderne, der rimeligviis ofte feidede paa disse Kyster. Den dobbelte Gang med Aabningen i Ydermuren kunde da have tjent til Vagt og Forsvar. Og de smaa Aflukker kunde have været Gjemmesteder for Indbyggernes Kostbarheder.
Endnu maa bemærkes, at ved den nordlige Side var endnu for 30 Aar siden en lille Tilbygning, der benyttedes som Sacristi. Underneden var en muret Begravelse, og fra denne førte en muret, hvælvet Gang under Jorden i Retning med den ligeoverfor, i neppe 50 Skridts

Side 88
Afstand liggende, Hovedgaard Erikstrup. Den var saa høi, at et Menneske mageligen kunde staae opreist der; men Luften var saa fordærvet og Gangen saa opfyldt af Ureenligheder, at Forsøget paa at trænge igjennem den efter nogle Skridt blev opgivet. Hvor Sagnet træffer sammen med saadanne Localiteter, synes det dog at vinde nogen Bestyrkelse. I en senere Skrivelse gjør Pastor Visby endvidere opmærksom paa en i Kirkens Sacristi værende mærkværdig Abbedstol samt paa en mærkelig Begravelse, der i 1857 er fundet udenfor Kirkemuren. „Den bestod af Kridtsteen, føiede sammen i en fiirkantet Kasse, 3 Alen lang, 1/2 Alen lang, 1/4 Alen bred. I denne laae Liget udstrakt paa Ryggen, uden Spor af Trækiste; for Hovedet var udhugget et særeget Leie i den øverste Kridtsteen“.

S. 411 øverst. Store-Heddinge (saaledes rigtigere end Hedinge) har sit Navn i Modsætning til Lille-Heddinge, der allerede 1261 sees at være adskilt derfra, men alligevel vedbliver Store-Heddinge endnu længe efter Udstillelsen blot at kaldes „Heddinge“ som før. Hvad Navnet „Heddinge“ angaaer, da skreves det enten saaledes med første Stavelse kort og fordobblet Consonant, eller „Hædinge“ uden Consonantfordobbling og med første Stavelse lang; det kommer af Mandsnavnet „Hathe“ og har altsaa samme Oprindelse som Hedeby ved Slesvig og Hatting Sogn i Jylland. Tillægsordet „Store“ træder i Stedet for det gamle „magle“, som sattes bagefter. Endnu i 1510 kaldes det „Heddungemagle“. (Vemmetoftes Historie af Pastor C. H. Brasch 1. S. 12—13.)
S. 417. I **Vallø Stifts Sogn** er en Skole, hvis Lærer tillige er Stiftscantor og Organist.
S. 419, L. 26 tilføies: en Stiftscantor.
S. 422. Hvad Navnet **Stevns** angaaer, da skreves Herredet i den ældre Tid „Stæthumshæreth“; i 1315 sees allerede Formen „Stef-sensheret“.
S. 425, L. 10 f. n. 1071, l. **c. 1070**.
S. 425, L. 9 f. n. „paa Ulf Jarl“, l. **„i Trefoldighedskirken i Roeskilde“**.
S. 425, L. 8 f. n. Efter Hvitfeldt skal den bekjendte **Rane Jonsen**, Erik Glippings Kammersvend, der deeltog i Mordet paa sin Herre og blev henrettet 1294, have eiet Gjorslev.
S. 426, L. 5. Det er nu oplyst, at **Irgens** ikke var nogen Hollænder, men at han var født i Itzehoe og heed egentlig Jürgens. Han havde studeret Medicin og været Kammertjener hos Kong Christian IV. Han kjøbte ved Aar 1663 Gjorslev af Creditorerne i Styge Høgs Opbudsbo. Det var det hollandske Handelshuus Schardineller, som efter Irgens Død 1675 havde erholdt Gjorslev Gaard og Gods udlagt for Tilgodehavende, der afhændede samme til Dronningen.
S. 428. Smerup Sogn. Smerup kommer af Smed, og skrives ogsaa endnu i 1472 „Smedstorp“. **Torsøe** (**Taarsøe**) d. e. Thors

Side 89
Høie, af Gudenavnet Thor; de ældste Former for Byens Navn ere „Thorowe, Thorøve, Thorøffue“ af Endelsen ow eller øw, i Fleert. owe, øwe“, der er forkortet for „how, howe eller høw, høwe“, saaledes som den jydske Benævnelse endnu er for Høi, Høie. Byen har sit Navn af 2 til Thor indviede Høie, der nu ere sløifede; men paa Grændsen mod Smerup, hvor disse laae, staaer et Huus, der endnu benævnes „Høwehuset“, d. e. Høienes Huus. Torgie var Adelbyen, og der skulde Kirken altsaa have været opført; men Sagnet beretter, at da man vilde bygge Kirken ved Thors-Høiene, kunde man ikke faae Ro for Thor, og derfor maatte man sætte Kirken i Smerup paa Sognets yderste Grændse, hvor man altsaa var saa langt borte fra ham som muligt. Smerup Gaard, der har ligget nord for Kirken, skal være ødelagt af Benderne. Senere nævnes dog Johannes Grubbe de Smethorp 1371. (Vemmetoftes Historie af Pastor Brasch I. S. 10—11.)
S. 429, L. 9. Paa Endegavlen af Smerup Kirke sees St. Laurentii Rist og flere Steder Mandshoveder, der menes at være Biskop Peder Jensen Lodehats Mærke eller Vaaben. Denne Biskop har nemlig ladet denne Kirke, ligesom ogsaa flere i Egnen (Storeheddinge, Lyderslev, Høierup), forstørre og forbedre.
S. 430, 440, 454, 457. I Anledning af Omdannelsen af Bregentved-Gisselfeld Birk (Kgl. Resol. 4de Marts 1857) henhører Frøslev Sogn nu under Stevns og Faxe Herreders Jurisdiction, hvorimod Kongsted, Tofsværd og Olstrup Sogne henhøre under det nævnte Birk.
S. 430, L. 13—14 f. n. Kammerherre Scavenius til Gjorslev har nu anlagt en Havn ved Rødvig, som kan rumme 20—25 mindre Skibe. Havnens Dybde er bestemt til 12 Fod dagligt Vande. Havnen er Udstibningssted for Storeheddinge, og exporteres herfra c. 30,000 Tdr. Korn aarlig. See forøvrigt Berlingske Tidende af 22de Febr. 1858.
S. 432, L. 22 f. n. I Faxe Sogn er Gd. **Godthaab** med 115 Tdr. Land A. og E. af 9 3/4 Td. Htk., samt Kalk- og Teglbrænderi.

S. 433, L. 10—12. „Faxes gamle Form er Faxa, deraf er Formen Faxæ, der senere er gaaet over til Faxe, en rigtig Afledning, hvorimod Formen Faxø, der har fortrængt denne, er en Forvanskning baade af Sproget og Betydningen. Ordet Faxe er ægte nordisk og forekommer som Sted- og Person-Navn i alle nordiske Lande. I de mythologiske Betegnelser Rimfaxe og Skinfaxe, der bruges for Nattens og Dagens Heste, betyder Faxe Hestens Man, og derefter kunde Benævnelsen vel figurlig overføres paa Kalkbjerget, der hæver sig som en Bjergkam, hvorfra det hele Herred kan overskues, og hvis Mærkelighed og Betydenhed baade har givet Herredet, Sognet og Byen sit Navn". (Vemmetoftes Historie af Pastor C. H. Brasch I. S. 9—10.)
S. 434, L. 25. Biskop Mynster havde sin første geistlige Ansættelse som Sognepræst i Spjellerup i Aarene 1801—11.
S. 435. Som første Eier af Vemmetofte nævnes Hr. Johan Offesen, der levede i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede; derefter følger som Eier Svigersønnen Johan Laurenfen, og efter ham Hr. Jens

Side 90
Andersen, der ogsaa synes ved Arv at have erhvervet Gaarden; han var en Søn af Anders Jensen og Fru Johanne Nielsdatter Brock. Jens Andersen optog Navnet Brock. Hr. Jens Andersens Fædrenegaard var Assendrup, senere Gammel-Estrup (see II. S. 502 flg.). Med hans Besiddelse af Vemmetofte begynder den Forening af Vemmetofte og Gammel-Estrup, hvorved disse to Gaarde ikke blot gjennem halv-tredie Aarhundrede bleve i den samme Familie, men med Undtagelse af et Mellemrum efter Hr. Jens Andersen ogsaa vare samlede under een og samme Eier. Da den sidste Mand af Slægten Hr. Eske Brock døde, deeltes hans Eiendomme mellem hans 3 Svigersønner. Jørgen Skeel fik Estrup, Frands Lykke Hevringholm, Rudtgaard og Nielstrup, og Thyge Brahe, der var gift med den yngste Datter Berete, Vemmetofte. Thyge Brahe stiftede en betydelig Gjæld, og efter hans Død 1640 blev Vemmetofte solgt af hans Creditorer og kjøbtes af Holger Rosenk rands til Demmestrup, der tillige eiede Glimminge, Langting, Skjoldemose, Brangstrup, Løigtved og Egholm, af ialt 4026 Tdr. Htk. Han kaldtes derfor ogsaa „rige Holger". Hans anden Hustru Fru Karen Krabbe, hvem han havde overdraget Halvparten af Vemmetofte, efterlod denne til Broderen Hr. Iver Krabbe til Jordberg, som tillige kjøbte den anden Halvpart af Hr. Niels Trolle til Trolholm, hvem denne Andeel var til-faldet som hans Hustru Hille Rosenkrands's Fædrenearv. Efter Iver Krabbe skrives hans Enke Fru Karen Marsviin til Vemmetofte. Døttrene Ane Sophie og Margrete arvede efter Fru Karens i Aaret 1680 indtrufne Død Vemmetofte. Ane Sophie blev 1663 gift med Christian Urne til Søbysøgaard († 1669), og Margrete giftedes 1656 med Bjørn Ulfeld til Raabelev († 1656) og 1666 med Erik Holgersen Rosenkrands til Rosenholm († 1681). 1694 solgte Fru Margrete Krabbe med Søster Vemmetofte Gaard og Gods, af 83 Tdr. Htk. under Hovedgaarden og 550 Tdr. Htk. Bøndergods, for 22,225 Rd. eller c. 35 Rd. pr. Td. Htk. Af Hovedgaardsbygningerne paa Vemmetofte synes den søndre Længe at være opført af Lauge Brock, den østre Længe af Eske Brock. Om Thyge Brahe og den fromme Fru Berete Brock bærer Vemmetofte Minde i Gaardens Capel og en skjøn Kamin, udført i den nederlandske Renaissance, som er anbragt i „Fruersalen", forhen Fruerstuen, og hvorpaa findes Brahernes og Brockernes forenede Vaabenskjolde, hvorunder staaer:

Thyge Brahe 1637. Berete Brock.

Ovenstaaende supplerende Meddelelser til Vemmetoftes Historie ere ud-dragne af det i indeværende Aar 1859 udkomne, med Hensyn til den danske Adels Historie høist interessante Skrift „Vemmetoftes Historie som Herregaard, Slot og Kloster af Chr. H. Brasch, Præst ved Vemmetofte Kloster. Første Deel. Vemmetoftes Historie som Herregaard tilligemed Høistrups og forrige Frøslevgaards Historie".
S. 438. I **Tureby Kirke** var tidligere en Altertavle med Aarstallet 1626 og Christian IV.'s Navnechiffer. Den var imidlertid saa forfalden, at den maatte nedtages, og i dens Sted blev paa Alteret

anbragt en Christus-Figur af Gips. Hans Excellence Grev Moltke til Bregentved har nu ladet den smukt restaurere og et nyt Maleri af Hunæus, forestillende Christus der velsigner Børnene, indsætte.

Side 91
S. 443, L. 15. Rønnede Kro har et Tilliggende af 147 Tdr. Land.
S. 445, L. 26 er, l. **bliver**.
S. 446, L. 5 f. n. Thyntæbiærg, l. **Thuthæbiærg**.
S. 447. Digteren **Chr. Winther** er født i Fensmark Præstegaard d. 29de Juli 1796.
S. 450, L. 10 f. n. Ved **Næsbyholm** er ingen Bro, men kun et Vadested, som er vanskeligt at passere.
S. 451 sidste Lin. II. S. 154—85, l. **III. S. 154—58**.
S. 453, L. 24. Muur, l. **Skub**; **L. 33.** Hammer, l. **Hæmmer**.
S. 454, L. 14 tilføies **Vindhøi 360 Fod**.
S. 457, L. 26. Frederik d. 5tes, l. **Frederik d. 2dens**.
S. 460. Paa **Gaunø** er den engang saa bekjendte Skuespildigter **Thomas Christopher Bruun** født 2den Novbr. 1750.
S. 461, L. 1. I **Lundby** er ingen Præstegaard.
S. 462, L. 1. 93, l. **220**.
S. 462, L. 19—20, er tilfaldet den nuværende Besidder, l. **tilfaldt denne Familie**.
S. 464, L. 20 f. n. Avlsgaarden **Oregaard** har 510 Tdr. Land A. og E., af Htk. 34 Tdr.
S. 466, L. 27. Kirkebyen, l. **Sognet**.
S. 467, L. 3. Hovedgaarden **Jungshovedgaard** har 290 Tdr. Land A. og E.
S. 469. Landsdommer Beckers Enke giftede sig ikke længe efter Mandens Død med Justits- og Krigsraad, Land- og Overkrigscommissair **Folsach**. Han solgte Gaarden 1741 for en Kjøbesum af 17,000 Rd. Courant til Cancelliraad og Kammeradvocat **Bredo Munthe**. Ifølge Skjødet hørte til **Bækkeskov** Gaard og Gods fri Hovedgaardstart 20 Tdr. Htk., Bøndergods 228 Tdr. I Aaret 1759 blev Bækkeskov af Bredo Munthes Enke overdraget til Sønnen, den senere Conferentsraad **Otto Christoffer Munthe af Morgenstjerne**, for en Sum af 30,000 Rd. To Aar efter tilkjøbte denne Everdrup Kirke med Tiende. Han solgte 1796 Gaard og Gods samt Everdrup og Baarse Kirker til Agent, senere Friherre **Charles Selby**, for 104,000 Rd. Denne afhændede 1808 det Hele til Cancellisecretair **P. B. Petersen** for 258,000 Rd. D. C. Af denne Eier blev **Bredeshave Gaard og Gods**, som var lagt under Bækkeskov, særskilt solgt tilligemed Baarse Kirke, og 1811 blev derpaa Bækkeskov med det øvrige Tilliggende afhændet til Justitsraad **M. L. Smith** for 280,000 Rd. D. C. Den nuværende Eier Kammerherre **Wind** kjøbte i Aaret 1843 Bækkeskov for 226,000 Rd.
S. 470, L. 31. Burnsæ, l. **Burusæ**.
S. 477, L. 20. Til **Iselingen** hører kun en Deel af **Barremose**.

Side 92
S. 477, L. 14 f. n. Masnedsøgaard har 226 Tdr. Land; den lille Ø **Kalvø**, 9 Tdr. Land.
S. 477. Helbredelsesanstalten for Sindssyge, paa Halvøen Oringe ved Vordingborg er indrettet i Henhold til Loven af 20de Aug. 1853 til at kunne optage et Antal af 120 Sindssyge, hjemmehørende i Sjællands Stift (dog med Undtagelse af Kjøbenhavn) samt i Fyens og Lollands- og Falsters Stifter. Det er ved samme Lov bestemt, at den i Tiden skal sættes i Forbindelse med en Pleiestiftelse for 240 uhelbredelige Sindssyge. Halvøen Oringe, der af det Offentlige dertil er indkjøbt, har et Areal af 100 Tdr. Land, af hvilket Anstalten foruden Byggegrunden har indtaget c. 21 Tdr., som benyttes deels til Haver og Parkanlæg, deels drives som Kjøkkenhave fornemmelig ved Patienternes Hjælp, foruden 23 Tdr. Land Eng. Beliggenheden er særdeles heldig, tilstrækkelig isoleret, Udsigten særdeles smuk til alle Sider og meget varieret.

Opførelsen af Bygningen begyndtes i Aug. 1855 og Arbeidet frem-skyndtes saa meget, at Anstalten kunde aabnes til Brug d. 3die April 1858. Den samlede Udgift til Indkjøbet af Jorderne, Bygningernes Opførelse, Inventariets Anskaffelse og al anden Udstyring androg 350,000 Rd., der reparteredes paa Østifternes Hartkorn og Kjøbstæder.
Anstalten bestaaer af en midterste Rectangel og to Sidefløie til begge Sider af denne. Rectangelen bestaaer af fem fra hinanden adskilte Bygninger, der indeholde Localer for Administrationen og Oeconomien, samt Kirke og Festsal. Sidefløiene — een for hvert Kjøn — bestaae af 4 Bygninger til hver Side, der ere indbyrdes forenede med hverandre og med Hovedbygningen, danne paa hver Side en i perpendiculair Retning to Gange brudt Linie, og, sammen med Hovedbygningen, en til begge Sider trappeformig Profil. Det er ved denne Anordning naaet, at Patienterne saavel ere fuldkomment sondrede fra Midterpartiet, som at den yderste Afdeling, Celleafdelingen, er den længst bortfjernede saavel fra Hovedbygningen som fra Anstaltens Indgang. Hver af de 8 Hospitalsbygninger danne for sig et selvstændigt Hele og Anstalten indeslutter saaledes for hvert Kjøn 4, fra hinanden fuldstændigt isolerede, Afdelinger, een for rolige Syge af første Klasse, een for rolige Syge af anden Klasse, og for urolige og ureenlige Syge og een for Cellepatienter. Hver Afdeling bestaaer af de fornødne Soveværelser, Enkeltværelser, Dagligstuer, Spisestue, Opvadslerkjøkken, Depot, Sygestue og for hver to Afdelinger fælleds Bedestue. Den har desuden sin egen Gaard og Have. Værelserne ere uden Undtagelse 5 Alen høie og beregnede paa at give 1400 Cubikfod for hvert Enkeltværelse, og 600—700 Cubikfod for hvert Individ paa et fælleds Soveværelse, 500 Cubikfod paa en fælleds Dagligstue og 200 Cubikfod paa en fælleds Spisestue.
Til Anstalten hører en Skov paa 8 Tdr. Land, der staaer i umiddelbar Forbindelse med Haverne og er benyttet til Parkanlæg. En Rodfrugt- og Kjøkkenhave paa 10 Tdr. Land drives ligeledes af Anstalten.
Ved Indretningen af sin Oeconomi har Anstalten bestræbt sig for at drage den størst mulige Nytte af de nyere techniske og mechaniske Hjælpemidler. Den har saaledes et vel udstyret Dampkjøkken, et

Side 93
Dampvadskeri, en Damptørrestue og en Dampmaskine til at besørge Vandforsyningen. Der er endelig sørget for, at dens Administrations- og Oeconomielocaler ere saaledes indrettede, at de uden Udvidelse eller væsentlig Forandring kunne være tilstrækkelige ogsaa til den paatænkte Pleiestiftelse, til hvilken saaledes kun de egentlige Hospitalsbygninger ville være at opføre.
Anstalten har et fuldstændigt Cloaksystem, der fører Spildevandet allevegnefra i glaserede Rør under Jorden hen til en ægformig muret Hovedcloak, der ender 350 Alen udenfor Anstalten og munder ud i Stranden. Anstaltens høie Beliggenhed og Terrainets gunstige Fald til begge Sider samt den faste, tørre Grund afgive yderligere Fordele i sanitair Henseende.
Anstalten er hovedsagelig indrettet for Patienter fra Østifterne, men optager dog ogsaa, saalænge Plads haves, Patienter saavel fra Kjøbenhavn og andre Dele af Riget, som fra Udlandet. Uformuende i Østifterne hjemmehørende Patienter modtages paa 3die Forpleiningsklasse imod en modereret Betaling af 20 Sk. daglig, og desuden, forsaavidt det godtgjøres, at Sygdommen ved deres Indlæggelse ikke har varet over 2 Maaneder, endog uden nogetsomhelst Vederlag i de første 3 Maaneder. I de 3 Forpleiningsklasser, som Anstalten har, er Betalingen for Patienter, hjemmehørende i Østifterne, saaledes:
1ste Klasse 1 Rd. daglig, 2den Klasse 72 Sk. daglig, 3die Klasse 52 Sk. daglig (eller 20 Sk. daglig). Patienter af 3die Klasse erholde foruden den øvrige Forpleining ogsaa Beklædningen. Saalænge Anstalten endnu kun bestaaer som Helbredelsesanstalt, kan i Regelen Ingen optages, der har været syg i mere end 2 Aar. Heller ikke kan i Regelen Nogen forblive i Anstalten længere end 2 Aar, naar ikke efter Overlægens Skjøn særdeles Omstændigheder tale for, at Helbredelse endnu er mulig.

Anstalten bestyres af en Direction bestaaende af Overlægen som Formand og 2 Mænd i Vordingborg eller nærmeste Omegn. I lægelig Henseende bestyres den af Overlægen alene, under Tilsyn og Control af det kongelige Sundhedscollegium.
Anstalten har siden Aabningsdagen 3die April 1858 til ultm. Octbr. 1859 modtaget ialt 154 Patienter; deraf ere udskrevne 48 helbredede, 2 bedrede, 2 uhelbredte, 1 som ikke sindssyg og 9 døde; tilbage i Anstalten 92.

- **S. 479, L. 14.** Svenborg, l. **Sverborg**.
- **S. 482, L. 17.** nordisk, l. **celtisk**.
- **S. 482, L. 13.** Paa Møen er nu en særegen Branddirecteur.
- **S. 485.** I Stege udgives "**Møens Avis**".
- **S. 489, L. 38.** Fikke Molteke med Hustru, l. **Fikke Moltekes Hustru**.

Bornholms Amt.

S. 497. I „Bidrag til Skildring af Danmarks geographiske Forhold i deres Afhængighed af Landets indre geognostiske Bygning“, Kjøbenhavn 1858, meddeler Conferentsraad Forchhammer S. 21—23

Side 94
Følgende henhørende til Beskrivelsen af Bornholms geognostiske Forhold og navnlig dets Kystdannelse: „Bornholms Hovedkyst løber fra Svannike til den nordligste Pynt af Hammeren fra Sydøst til Nordvest og er en Løsbrydningskyst for Granit-Gneusen, der løber parallel med de vigtigste Hævningslinier her i Landet. At den er saadan en Løsbrydningslinie, bliver vel beviist derved, at der er dybt Hav tæt udenfor Kysten og at alle de Klippedale, igjennem hvilke de smaa Aaer søge til Havet, staae lodrette paa Kystlinien og ere Tværevner, der næsten altid fremtræde, naar en fast Klippemasse bliver hævet. Skulde vi sammenligne saa smaa Forhold med store, da vilde jeg sige, at Bornholms bratte, skarptegnede, men lidet høie fra Nordvest til Sydøst strygende Kyst svarer til en Alpekjæde, Havet udenfor er en Længdedal, og Aaløbene med deres bratte Klippesider ere Tværdalene; det er i det mindste den samme Lov, der gjør sig gjeldende paa begge Steder. Den fra Svannike til Maltqværnen ved Nexø løbende Kyst er Granit-Gneus, dens Strygningslinie N. S. og de faa Aaløb, som udmunde paa denne Strækning af Kysten, staae nogenlunde lodrette paa den, saaledes, at ogsaa denne Kyst formodentlig vilde svare til en Hævningslinie, der stryger N. S., en Retning som ellers kun er meget lidt udviklet hos os. Ved Nexø begynder allerede Sandstenen, der ligger næsten horizontalt og danner hele Kysten fra Nexø til Dueodden. Sandstenen er haard, og paa disse to Egenskaber, dens næsten horizontale Leiring og dens Haardhed beroer det, at Havet udenfor denne Kyst kun langsomt tiltager i Dybden og Landet kun langsomt stiger i Høiden. Den sydlige Kyst paa Bornholm fra Dueodden indtil Arnager skylder sine Forhold til en ganske eiendommelig Struktur af Kystlinien selv. Den hele sydlige Deel af Bornholm bestaaer af Overgangsformationens Steenarter, der paa enkelte Puncter nær, saasom Rispelbjerget, helde under Vinkler af 1—5° imod Syd, og man har derfor Grund til at vente, at Steenmasserne med samme Vinkel vilde gaae ud i Havet og derved foranledige Dannelsen af en flad og lidet characteristisk Kyst. Dette er nu ikke Tilfældet; overalt, hvor man kommer Kysten nær, finder man, at Skiferlagene pludseligen faae stærke Heldninger imod de ældre Bjerge, der paa nogle faa Skridt kunne tiltage med 20—30° og have en meget forskjellig Strygningslinie, saaledes, at vi her i Kysten selv have Resultatet af en Mængde locale Sænkninger, der snart have truffen Overgangsskifterne, snart en Dannelse, som jeg henregner til Keuper, snart Juraformationens kulførende Lag. Gaae vi nu langs med Kysten, dannes denne snart af den ene, snart af den anden af disse Formationer, eftersom de ved Lagenes Stilling eller Beskaffenhed have budt Bølgeslaget en mere eller mindre stærk Modstand. Man kan sige at Kysten ligger netop her, fordi Sænkningsforholdene her have forstyrret Lagene og derved givet Vandet Leilighed til at angribe de blødere Lag.

Fra Arnager strækker sig et Rev i sydøstlig Retning og fremtræder som en Fortsættelse af den Kyst, der fra Arnager gaaer imod Nord, indtil forbi Stampeaaens Munding; denne skarpt tegnede høie Kyst, og udentvivl dens Fortsættelse som Rev, dannes af en meget seig Steen af Kridtformationen, der netop formedelst sin Seighed har gjort en stærk Modstand imod Vandets Angreb. Naar vi dernæst betragte Kysten

Side 95
fra Rønne til Hasle, finde vi her en sandet Kyst, dannet ved Bortskylning af Juraformationens Sandlag, og kun hvor denne indeholder fastere Lag, saasom Jernsteen eller hærdnet Leer, finde vi en større Modstand og en større Afvexling, hvilket især fremtræder omkring Byen Rønne. Paa denne Vestkyst og den sydlige Deel af Sydvestkysten findes som bekjendt Sandklitter, der skylde deres Oprindelse til Juraformationens Sand.
I det Indre af Landet træder en ny Hævningslinie frem i enkelte Puncter; den begynder paa den nordlige Deel af Vestkysten med Ringebjerg, gaaer over Ruthskirke Bakke, Clementskirke, Rytterknægten, Aakirkeby og Rispelbjerget, som alle ere Granit-Gneus Høider med Undtagelse af den sydligste og laveste, Rispelbjerget, der ligger i Overgangsskiferterrainet. Den stryger N. N. V. og S. S. Ø. Lagene i Rispelbjerget ere, saavidt man kan see, overordentlig forstyrrede og den Omstændighed, at de bornholmske Sagn henlægge de Underjordistes Bopæl til denne Bakke, der har en langt ringere Høide, end de andre Bakker i denne Hævningslinie, kunde føre til den Formodning, at der endnu i den Tid, da Landet har været beboet af Mennesker, har funden Jordbevægelser Sted.
S. 503. Efter en foreliggende Beretning er det neppe de smaa Master, som foranledige, at de svenske Fiskere fange flere Sild i deres Garn end de Bornholmske, men Svenskerne antages i Almindelighed at være dygtigere og mere dristige Fiskere end Bornholmerne.
S. 505. Robbefangsten drives nu med færre Skibe og har fremdeles kun givet et meget ringe Udbytte.
S. 506. Skibsbyggeriet paa Bornholm er betydelig aftaget. Sorthat Kulværk og Teglværk er fortiden ude af Drift.
S. 507. Uhrfabricationen i Rønne er betydelig aftagen. Bechs Dampmølle er nu nedlagt.
S. 509. Bornedegaardene antages ikke at være hjemfaldne til Kongen paa Grund af Skatterestancer, men ere blevne Kronens Eiendom for Størstedelen ved Magestifte med adeligt Gods paa Sjælland, Fyen og i Skaane, og tildeels ved Kjøb. Saaledes er alt Peder Oxes Gods, til hvilket flere af Bornholms bedre Gaarde, som Frændegaard (rettere Frægnegaard) i Ibsker Sogn, henhørte, ved Overdragelsesbrev af 5te September 1577 bleven afstaaet til Kongen som Vederlag for Thorsøgaard og Gods i Skaane. Som Beviis for at ogsaa endeel Gaarde ere erhvervede ved Kjøb, anføres en Skrivelse af 22de April 1581 fra Frederik II. til H. Brahe, hvori Kongen gjør Indvendinger imod Brahes Kjøb af Vallensgaard: „Da Du vedst Dig at erindre, at Vi med Flid have OS tilforhandlet hvis Gods nogle vore Undersaatter af Adelen, de Oxer og Andre derpaa Landet havt have“ o. s. v.

S. 509. De gamle bornholmske Bøndergaarde ere for Størstedelen alle byggede i Øst og Vest og naar man træder ind i Forstuen i en saadan Bygning har man paa den ene Side Døren til Storstuen, der paa en nogenlunde god Gaard i Almindelighed bestaaer af 3 Fag gjennem Bygningens hele Brede, og paa den modsatte Side af For-

Side 96
stuen fører en Dør ind til Mælsalen (Gjæsteværelset), hvilken ofte er deelt i to Værelser, og fra Mælsalen træder man ind i en 3—4 Fag stor Sal (Husid), hvis Vinduer ere anbragte i Gavlen. Paa den vestre Side af Bygningen og paa den anden Side af Storstuen findes Lillestuen eller Bondens Soveværelse og som oftest tillige Dagligstue, Kjøkken, Bryggers, Pigekammer og Meelhuns.

S. 514. I geistlig administrativ Henseende er **St. Ibs Sogn**, hvor Sognepræsten boer, Annex til Svaneke Kjøbstad og **Bodilsker Sogn** Annex til Nexø Kjøbstad.
S. 515, L. 22. „hospiteret“, l. **„deeltaget i Undervisningen“**.
S. 517. Noten.

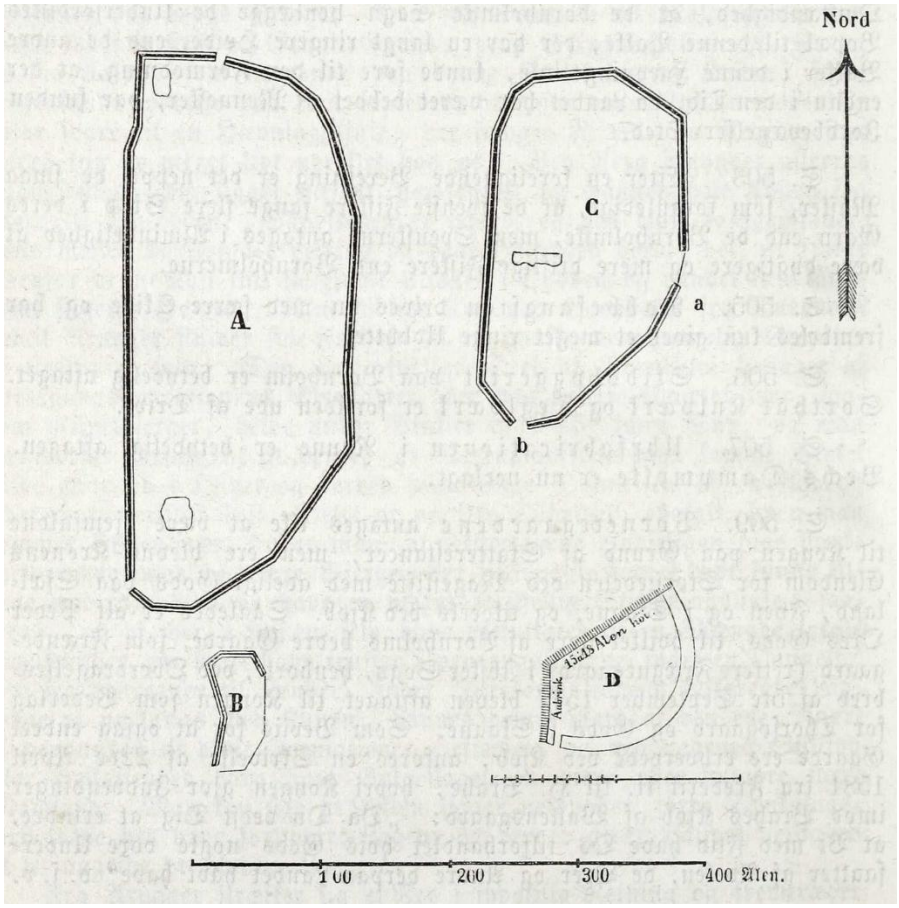

Fra en localkyndig Mand har Udgiveren modtaget et Kort over Borgene paa Bornholm, som her gjengives, tilligemed de dertil knyttede Bemærkninger:
A. (**Gamleborg** i den kongelige Almindingstov) er mod Nord udelukkende befæstet med mægtige Jordvolde; imod Øst og Syd med mindre, byggede paa tildeels verticale Klipper; mod Vest med Muur af raa Steen, saavel Granit- som Cementsteen, begge Dele lagte i Cement, paa tildeels vertical Klippe. Ved Foden har forhen for Størstedelen været utilgjængeligt Morads. Saavel den nordre som søndre Port er bygget af raa Steen, saavel Granit- som Cementsteen, lagte i Cement.

Side **97**
B. (**Storeborg** i Rø Sogn, i Spellingemose). En stærkt fremtrædende Klippeblok paa ellers fladt Terrain, befæstet mod Nord med tydelig, mod Vest med svagt fremtrædende Jordvold; mod Øst og Syd med verticale Klipper, fordum beskyttet af Sø, nu Spellingemosen kaldet.
C. (**Gamleborg** i Ibsker Sogn). En fremtrædende Klippeblok; Toppen befæstet med Jordvold, med Undtagelse af Stykket a, som begrændses af utilgjængelig Klippe. B er en Gjennemstjæring i Jordvolden.
D. Ringborg i Pedersker Sogn (Volden er 5 à 6 Alen høi).
S. 520. Byfogden i Rønne er nu tillige Byskriver sammesteds, medens der er ansat en egen Herredsfoged og Herredsskriver i Bornholms Vester-Herred.
S. 520. I Rønne udgives „**Bornholms Avis**“ og „**Bornholms Dagblad**“.

S. 531, L. 13 f. n. i Aakirkeby, l. **tæt ved Aakirkeby**.
S. 532, L. 6. Porcellainsjord findes intet andet Sted i Norden.
S. 534, L. 9. Htk. 12 Tdr., l. **c. 10 ¼ Td.**.
S. 534, L. 2. Sorthat Kul- og Teglværk med tilhørende Inventarier og Bygninger, der indtil 1ste April 1859 var assureret i Landets almindelige Brandforsittring for 70,760 Rd., solgtes i August Maaned f. A. for 7300 Rd.
S. 535, L. 3 f. n. Ordene „beliggende paa Sydgrændsen af Kirkegaarden", udgaaer.
S. 535, L. 15 n. Ringeby, 35 Sg., 12 ½ Td. Htk., l. **c. 10 Tdr. Htk.**.
S. 536, L. 21. sydøstlige, l. **sydvestlige**.
S. 538. Rutsker Sogn. Navnet Rutsker formenes ogsaa at komme af „rydde"; „ryd" er for øvrigt en meget almindelig dansk Endelse paa Stednavne, som Hillerød, Birkerød etc.
S. 543, L. 17 f. n. Staverhøi, l. **Stavehøl**.
S. 544. I Øster-Larsker Præstegaard er den berømte Lovkyndige Etatsraad Kofoed-Ancher født 14de Juni 1710.
S. 545, L. 5. Mælsted kaldes paa Bornholm Mælsta (stad).
S. 545. Postgangen til Christiansø er over Svaneke.
S. 545. Øster-Mariæ Kirke er bygget af utilhugne Kampesteen og har hvælvet Træloft.
S. 545, L. 13 f. n. Ølen kaldes paa Bornholm Ølana.
S. 546, L. 29. Helvedesbakkerne, l. **Helledesbakkerne** (af „Helled", o: Kjæmpe, Helt).
S. 547, L. 12. Frændegaard, l. **Frægnegaard** (af „frækne" o: rast, tapper).
S. 550, L. 12. Grødeby udgaaer, men tilføies: Gaardsamlingerne Kirkeby og Billegrav.

Side 98
S. 551, L. 25. 120, l. **95**; **L. 28. Kannikegaard** 107 Tdr. Land, l. **126 1/2 Td. Land**.
S. 554. Ved Lov af 21de Jan. 1859 er **Christiansø** i Henseende til Valgene til Rigsdagen henlagt under Svaneke Kjøbstad. Ved Lov af s. D. er Den, forsaavidt angaaer de sig der opholdende Personer, som ikke henhøre under militairt Værnething, saavel med Hensyn til den civile og criminelle Retspleie, som med Hensyn til alle under den almindelige Øvrighedsmyndighed henhørende Anliggender, henlagt under Herredsfogden i Bornholms Øster-Herred som Foged og Skriver og Amtmanden over Bornholm som Overøvrighed.

Den fyenske Øgruppe.

S. 559, L. 30. 17,372, l. **17,872**; **L. 32.** 175,042, l. **174,542**.
S. 559. Ved Lov af 15de Febr. 1857 er Regjeringen bemyndiget til at give Enerets-Bevilling til Anlæg af en **Jernbane gjennem Fyen** fra Nyborg over Odense til et Punct ved Lille-Belt, med eller uden Sidebaner.

Odense Amt.

S. 560, L. 6. 31,215, l. **31,277**; **L. 7.** 7000, l. **9000**; **L. 16.** 1856, l. **1855**.
S. 564, L. 32 tilføies: Siden Begyndelsen af Aaret 1856 ere særlige Realklasser oprettede i Cathedralskolen.
S. 564, L. 7 f. n. Pulbusch, l. **Putbusch**.
S. 566, L. 7 f. n. Om **Karen Brahes Bibliothek**, see H. C. Vogelsangs „Fortegnelse over Haandskrifterne i Karen Brahes Bibliothek" i Programmet for Odense Cathedralskole 1857.
S. 570, L. 18. Til „6 Jernstøberier og Maskinfabriker" tilføies: især mærkes Allerups.
S. 570. I Odense udgives „**Fyens Stifts privilegerede Adressecontoirs Efterretninger**" (Hempels Avis) og „**Fyens Avis**" (Milo).

S. 571, L. 27—30 rettes til: Odense har nu et Politicorps med 4 Officerer og 125 Mand (cfr. Rescr. af 20de April 1857), og et Brandcorps af 900—1000 Mand.
S. 572, L. 21 tilføies: I Odense garnisonerer siden Begyndelsen af Mai 1859 5te Linie-Infanteri-Bataillon.
S. 572, L. 33. Resico, l. **Risico**.
S. 575, L. 6. Til **Graabrødrekirkens** Bygning og Historie findes vigtige Bidrag i en Afhandling af Biskop Engelstoft i Nyt theol. Tidsskr. IX. S. 343—73. Den kgl. Resolution om Kirkens Nedbrydelse er af 19de Juli 1805, men den henstod som Ruin lige til 1817.

Side 99
S. 580. I **Kjerteminde** afholdes den første Onsdag i hver Maaned Torvedag for Handel med levende Kreaturer.
S. 580. I **Kjerteminde** udgives „**Kjerteminde Avis**“.
S. 581, L. 32. lærde Skole, l. **Cathedralskole**.
S. 582. I **Bogense** udgives „**Bogense Avis**“.
S. 585, L. 9 f. n. Fønsøre, l. **Fønssøre**.
S. 585. I **Middelfart** udgives „**Lille-Belts Tidende, Middelfarts Avis for Politik**“.
S. 585. I **Middelfart** er en privat Telegraphstation.
S. 587. Orgelet i **Assens Kirke** er efter Tegning af Bygningsinspecteur C. Møller i Odense.
S. 588. I **Assens** udgives „**Vestfyenske Avis**“.
S. 588. De i **Assens** d. 24de Juni og 28de Septbr. afholdte Markeder med Kramvarer ere bortfaldne, og i deres Sted afholdes aarlig paa de samme Dage tvende Markeder med Heste, Qvæg og Fødevarer.
S. 589. I **Assens** er en privat Telegraphstation.
S. 591, L. 8 f. n. De saakaldte **Eiby Gjeder** ere ikke Gjeder, men et Slags Skaller.
S. 592, L. 19. I **Skibhusene** er en Skole.
S. 593, L. 27. I en Meddelelse fra en anseet Embedsmand i Odense bemærkes, at „**Vieholm**“ formodentlig maa betyde Vidieholm, da Busken Vidie paa Fyensk kaldes Vie, og da der i Omgivelserne findes Vidier i Mængde.
S. 594, L. 10 f. n. Professor **Steenstrup** og Kammerraad **Herbst** have i Løbet af Juli Maaned 1859 foretaget Udgravninger i den paa Oldsager rige **Viemose** i Næsbyhoved-Broby Sogn, 1 Miil nordvest for Odense. Det har viist sig, at Mosen aldrig har staaet i Forbindelse med Havet, idet den kun indeholder Levninger af Ferskvandsdyr og Ferskvandsplanter. Fremdeles er det ved Undersøgelsen godtgjort, at der paa denne Mose eller Sø aldrig har staaet noget Slag; men at de talrige Vaaben og Vaabenstumper — af hvilke f. Ex. et overordentligt stort Antal er fundet paa en 8 Fod lang og 3—4 Fod bred Plet — ere gjemte i Mosen, formodentlig for ikke at falde i Fjendehaand. De fundne Gjenstande skrive sig fra det 3die eller 4de Aarhundrede. Paa et Sværd findes et Stempel med romerske Bogstaver. Fremdeles er der i samme Lag af Mosen fundet Levninger af en af en Egestamme udhulet Baad. Alle disse Oldsager ere bragte til Kjøbenhavn for nærmere at undersøges. — Til denne Fremstilling knytter „F. A.“ følgende Bemærkninger: Her have vi saaledes fra den graa Oldtid et Exempel paa, at Vaaben og andre Gjenstande ere nedsænkede i en Sø, og senere enten ikke fundne af deres Eier, eller at denne selv er omkommen i den Feide, som bevægede ham til at gjemme dem. Exempler herpaa gaae igjennem hele vor Sagntid og Historie. De mange Folke-

Side 1000
Sagn om Skatte, der ligge paa Søens Bund og ikke lade sig finde igjen uagtet al Søgen, og „uagtet der brænder et klart Lys over dem om Natten“, hidrøre vistnok tildeels fra saadanne Tilfælde.
S. 594, L. 5 f. n. 1/2 M., l. **1 1/2 M.**.
S. 595, L. 1. Landeveien fra Odense til Bogense, l. **Rugaards Landevei**.

S. 595. I **Ubberud Sogn** er **Blommenlyst Kro** med 20 Tdr. Land.
S. 596, L. 3 f. n. Schultz, l. **Schult**.
S. 597, L. 20 f. n. I **Ravnebjerg** er en Skole.
S. 597. Etatsraad, Professor **N. M. Petersen** er en Huusmandssøn fra Sanderum, født der d. 24de October 1791.
S. 599, L. 6. Nørre-Aaby, l. **Nørre-Søby**.
S. 600, L. 11. n. n. o., l. **o. n. o.**; **L. 6 f. n.** u. n. o., l. **o. n. o.**.
S. 601, L. 18. Baagegaard skrives ogsaa **Baagøgaard**.
S. 601, L. 14 f. n. n. n. o., l. **o. n. o.**.
S. 602. I **Vissenbjerg Sogn** er Gd. **Marcusholm**.
S. 602, L. 12 og 15 f. n. I **Skallebølle** og **Rold** ere Skoler.
S. 604, L. 3—4. Aarslev Sogn i Vinding Herred er nu annecteret **Sønder-Høirup Sogn** i samme Herred.
S. 610. Sønder-Næraa er nu et Sognekald for sig.
S. 611, L. 12. f. o., l. **f. v.**.
S. 611. Om Hovedgaarden **Bramstrup** er under 5te Mai 1857 modtaget følgende Meddelelser:
Over den ene Koladedør er indskaaren i en Egefjæl:
Den stald som her før denne stoed
En vældig storm kuldkaste,
Thi nødgwar (?) jeg bygge lod
Har en igjen med haste.
Bramstrup ERK — EKRK. 1670.

Over den anden Koladedør er ligeledes indskaaren i en Egefjæl:

Ebbe Rosenkrans lod mig tilberede
Ørne i mig at lade føre oc føde,
Gud lade dem trives udi Herrens Navn,
Baade for den der selger og Kjøbmanden til Gavn.
Aar 1670.

Paa en fornylig funden Steen, som har været indmuret i en nedreven Bygning, er indhugget:
Anno 1689 hafwer dend Hoiedelle og Welbaarne Fridrich Gerstorf, Herre til Bramstrup-Kjergaard og Lindweth, Kongell.

Side 101
Mayst. Welbestalter Obrister offuer det Regiment Mariner saasog Hans Welbaarne Frue, Frue Edel Margrethe Kragh til Kjergaardt ladet opbygge denne Gaardt Bramstrup.

Efter hvad der kan sees af Fæsteprotocollen har Bramstrup været eiet af Efterfølgende, der ere anførte med de Titler de havde, ved det første af dem udstedte Fæstebrev: 1698 af Generalmajor F. Gersdorf, 1724 af Oberst Johan Frederik Brockenhuus, 1762 af Kammerherreinde Wiveke Juul, Enke efter Kammerherre Brockenhuus, 1770 af Kammerherre H. A. v. Ahlefeldt, 1798 af Cancelliraad Søren Hillerup, 1807 af Justitsraad Hans Jørgen Hansen, 1828 af Kammerraad Hillerup og 1848 er Gaarden kjøbt af nuværende Eier, Justitsraad N. Langkilde. For Tiden har Bramstrup 44 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. 2 2/3 Alb. frit og 8 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2 1/2 Alb. ufrit Hartkorn samt 2 Skp. Skovskyld, c. 370 Tdr. Agerland gode leermuldede Jorder, 70 Tdr. Land Eng og Tørvemose, 30 Tdr. Land Skov, 17 Tdr. Land Have, Damme, Grave og Veie. Til Gaarden hører 12 Tdr. 4 Skp. 1 Fdk. 1 1/8 Alb. Hartkorn,

fordeelt paa 42 Huse, samt en bortarvefæstet Jordlod med 1 Td. 3 Skp. 3 Fdk. Htk. Nørre-Lyndelse Kirke og Kirketiende, staaende for Htk. 33 Tdr., der svarer aarlig 256 Tdr. 1 Skp. Korn, Steenløse Kongetiende, staaende for Htk. 24 Tdr. 1 Skp., der svarer aarlig 141 Tdr. 5 Skp. 2 7/12 Fdk. Korn, samt nogle Refusioner, der beløbe sig til 4 Tdr. 4 Skp. Byg. Tienden leveres deels med Korn, deels efter Capitelstarten. Gaard og Have ere omgivne af brede Grave. Alle Gaardens Bygninger ere af Bindingsværk.

S. 612, L. 7 f. n. „og 72de“ udgaaer.
S. 614, L. 21. I **Munkebo** er en Skole med 2 Lærere.
S. 615, L. 8. tvende Skoler, forandres til „en Skole med 2 Lærere“.
S. 615, L. 14 f. n. Christian Gyldenløve, l. **Ulrik Christian Gyldenløve**.
S. 619, L. 26. n. n. o., l. **o. n. o.**
S. 619 nederst. I Midten af det 15de Aarhundrede eiedes **Lundsgaard** af Hr. Peder Hogenschild.
S. 621. Stamhuset Hverringe er efter en Meddelelse til Fyens Stiftstidende oprettet d. 10de Juni 1768. Kammerherre Hans Rudolph Iuel (1773—1857) tiltraadte Stamhuset efter Onkelen Peder Iuel, og efterlod dette samt Stamhuset Iuelsberg ved sin Død til Sønnen Kammerherre Hans Iuel. Kammerherre H. R. Iuel er bisat i Viby Gravcapel.
S. 623, L. 34. 1358, l. **1359**.
S. 626, L. 3—4 f. n. Eskelund Vindmølle, l. **Hessum Vindmølle**.
S. 627, L. 15. I **Hjorslev** er en Skole, ikke i Otterup By.
S. 630, L. 1. Næsted, l. **Nisted**.
S. 631. I **Krogsbølle Sogn** er ingen Vandmølle.

Side 102
S. 635. I **Skamby Sogn** er Avlsgaarden **Mariendal** med 170 Tdr. Land A. og E., af 15 1/2 Td. Htk.
S. 637. Den 6te Juli 1859 afsløredes paa **Skovby Kirkegaard** en af Sognets Beboere sat Mindestøtte over de der jordede Krigere. Den 3 1/2 Alen høie Granitstøtte har følgende Inscription i indlagte Marmorplader: „Minde over 28 danske Krigere, døde paa Lazarethet paa Harritslevgaard 1848 og 49. De fulgte villigt Kongens Bud, De agted ringe Liv og Hjem, Men stoled’ trygt paa Velfærds Gud, Da Oprørsharen stormed frem“.
S. 639, L. 5. Avlsgaarden **Lundsgaard** har 140 Tdr. Land af Htk. 13 1/2 Td.
S. 645. Den hæderlige Olding Conferentsraad **Vedel-Simonsen** er d. 12te Juli 1858 afgaaet ved Døden, og har ved Testament overdraget **Elvedgaard** til Kammerherre, Overpostamtsdirecteur i Hamborg I. C. F. Wedel-Heinen.
S. 646, L. 11—12 f. n. Morud Mølle er baade Vand- og Vindmølle.
S. 648. Dallund forekommer alt i det 14de Aarhundrede.
S. 650. Paa **Fænø** er en Bitskole.
S. 654, L. 4. Skolen i **Nørslev Sogn** er i Blanke, ikke i Rørslev.
S. 655, L. 10. Bier holdes Mange, l. **Bier holdes af Mange**.
S. 656. I **Fjelsted Sogn** er Gd. **Fjellemosegaard**.
S. 659, L. 17 og 16 f. n. Skolen i **Indslev Sogn** er i Indslev By, ikke i Taarup.
S. 660, L. 12 f. n. Skolen i **Udby Sogn** er i Rolund, ikke i Rønæs.
S. 660. Af **Gamborg-Fjord** løbe flere Arme dybt ind i Landet, hvilke tildeels senere adstilles fra Havet ved Sanddrag. Besidderen af Grevskabet **Wedellsborg** har i Aaret 1858 ved Hjælp af en Dampmaskine paabegyndt et Inddigningsarbeide, hvorved et Areal af c. 200 Tdr. Land forventes indvundet.
S. 661, L. 12 f. n. Fonsøre, l. **Fønssøre**.

S. 666. Aar 1656 blev **Brahesborgs** Bygning fuldendt, saaledes som Indskriften over Døren paaviser. Det høiere oppe anbragte Aarstal 1756 samt Bogstaverne G. C. R. og E. H. P. erindre om, at et Hundredeaar senere er Kvistetagen bleven paasat af Grev Christian Rantzau og Eleonore Hedevig Plessen. Verset over Hoveddøren lyder saaledes:

Side 103

„Herr Jørgen Brahe mig af Grunden lod bygge
Saaledis som jeg nu staaer under Herrens Schygge
med sin kjære ædle Frue, Fru Anna Gyldenstierne;
jeg derfor Brahesborg altid kaldis saa gierne.
Dend Herre Zebaoth velsigne og længe spare
dem sambt ald deris Æt og naadelig bevare
mig fra Ulycke og Vaade, at uden Tvist og Sorrig,
jeg medens Verden staaer, maa blive en Brahesborg“.

S. 668. Til **Barløse Sogn** hører Den **Bastholm**, der ligger over imod den slesvigske Kyst. Sagnet fortæller, at en dansk Konge i en taaget Nat var nær ved at strande paa denne Ø, men en Maanestraale, som et Øieblik faldt paa Barløse Kirke, oplyste ham om Faren, hvorfor han befalede, at Den fremtidig skulde ligge til Barløse Sogn.
S. 668, L. 2 f. n. Fidshusene, l. **Filshusene**; **L. 24. Puge Vandmølle** ligger i Holevad Sogn.
S. 669. Holevad Sogn. Tilføies **Puge Vandmølle**.
S. 669, L. 15 f. n. Staurbjerg, l. **Stauerbjerg**.
S. 670. Kjerte Sogn. **Drelykke**, der findes paa Mansas Kort, existerer ikke mere som By; Nyfæste og Høigaard ere to forskjellige Gaarde; Drelykkegaard og Uglebjerggaard udgaae.
S. 674. I et Huus tæt ved Landsbyen **Gummerup** i Kjøng Sogn er Digteren **Ambrosius Stub** født i Mai 1705.
S. 674, L. 19 og 17 f. n. Ved **Søholm** er en Skole, ikke i Kjøng By.
S. 676, L. 19. VII., l. **I.**.
S. 678, L. 21 f. n. Niels Banner døde 1670; efter ham fulgte Sønnen Christian Banner som Eier af **Frederiksgave**; dennes Enke, Fru Mette von der Kuhla solgte 1707 Gaarden til Geheimeraad Dewitz.

Svendborg Amt.

S. 682. Noten. Romanen „**Kun en Spillemand**“ udkom 1837.
S. 685. I Svendborg udgives „**Svendborg Amtsavis**“.
S. 688, L. 15 f. n. Svendborg, l. **Sundborg**.
S. 688. Ved Allerhøieste Resol. 15de April 1859 er det bestemt, at Sognekaldet for **St. Nicolai Menighed i Svendborg** og for **Turø Menighed** deles, saaledes at St. Nicolai Menighed oprettes til et selvstændigt Sognekald, med Forpligtelse for Sognepræsten til at bestyre Præsteembedet for Turø Menighed, indtil dette kan oprettes til et selvstændigt Sognekald.
S. 691. I Nyborg udgives „**Nyborg Avis**“.
S. 692, L. 3. Nyborg borgerlige Realskole havde i Juli 1859 76 Disciple, fordeelte i 4 Klasser

Side 104

S. 692, L. 8. Under 29de Marts 1857 er approberet et nyt Reglement for Borgervæbningen i **Nyborg**, hvorefter dette er organiseret som et Infantericorps med en Styrke af c. 120 Mand, foruden en Capitain som Compagnichef og 3 Lieutenanter.
S. 695, L. 14. (1857) indtil iaar, l. **indtil iaar (1857)**.

S. 696. Faaborg Kirke har faaet en ny Altertavle, et udmærket Kunstværk, malet af Professor Marstrand.
S. 698. I **Faaborg** udgives „**Faaborg Avis, Salling Herreds Tidende**“.
S. 699. I **Faaborg** er en privat Telegraphstation.
S. 700, L. 9—10 og S. 715, L. 18. Aarslev Sogn i Vinding Herred er nu Annex til **Sønder-Høirup Sogn** i samme Herred.
S. 713, L. 19. 1675, l. **1688**.
S. 714, L. 5 f. n. Aarslev, l. **Annexet Aarslev**.
S. 715. I Aaret 1820 gjordes der ved **Aarslev** et rigt Fund af Oldsager, bestaaende af en Guldfibula, 7 drevne Guldbeslag, et Guldspænde m. m., Alt besat med Carneoler og Granater.
S. 726. Ved **Broholm** gjordes i 1832 et stort Fund af Oldsager, Guldsmykker og Bracteater, ialt 49 Stk., der tilsammen veiede 8 Pund og 9 Lod og vurderedes til 1120 Ducater.
S. 727. I Midten af det 16de Aarhundrede tilhørte **Mullerup** Johan Friis, Danmarks Riges Raad og Kongens Cantsler. Han døde 1570, og efter ham synes hans Broder Henrik Friis at have eiet Gaarden; thi den næste bekjendte Eier er hans Svigersøn Jacob Hvitfeldt til Lillø og Beritzgaard, Lehnsmand i Trondhjem († 1583). Hans Enke Fru Elisabeth Friis eiede Mullerup langt hen i det 17de Aarhundrede. Henimod Midten af samme Aarhundrede forekommer Hr. Mogens Sehested som Eier. Siden 1815 har Gaarden ikke været beboet af nogen Eier eller Besidder.
S. 732. Om **St. Jørgens** haves nu en historisk Beskrivelse af Biskop Engelstoft. See Samlinger til Fyens Historie og Topographi, udgivne af Fyens Stifts literære Selskab, 1ste Hefte.
S. 735, L. 15. Egebjerg, l. **Egebjerg**.
S. 739—40. I Historisk Tidsskrift 3die Række, 1ste Bind, 2det Hefte, S. 330—426 (1859) har Biskop Dr. C. T. Engelstoft givet en historisk-statistisk Beskrivelse af Den **Turø**. Forfatteren angiver Turøs Areal til 1516 Tdr. Land og fremhæver, at Den er et af de tættest befolkede Landsogne i Danmark.
S. 740. I det oldnordiske Museum findes den berømte Altertavle fra **Turø**, der formodes at have staaet i Dalum Klosterkirke og af Fru Ellen Marsviin derfra at være ført til Turø. Den fremstiller i Billedskjærerarbeide den sørgende Jomfru Marie med Christi døde Legeme paa Skjødet. Hvad der gjør denne Altertavle saa mærkelig er, at der paa

Side 105
Fløidørene findes samtidige Portraiter af Donatererne, den danske Konge og Dronning, med det danske og det brandenborgske Vaaben derunder. Heraf sees, at Portraiterne forestille Dronning Dorothea og hendes Mand Christian I., og herved opdagedes den besynderlige Forverling, som lige til den nyeste Tid har fundet Sted med Hensyn til Portraiterne af Kongerne Christian I. og Hans. Kirkens nuværende Altertavle, med Billedskjærer-Arbeide, hidrører fra den smukke i 1828 nedbrudte Graabrødre-Kirke i Svendborg.
S. 761. Den 31te August 1859 afsløredes ved **Brobygaard** den Mindestøtte som Grevskabets Bønder havde sat for den afdøde Lehnsgreve, Kammerherre A. C. Schaffalitzky de Muckadell. Paa Forsiden af Mindestøtten læses følgende Inscription: „Kammerherre, Lehnsgreve Albrecht Christoffer Schaffalitzky de Muckadell, født paa Arreskov d. 24de Marts 1800, død paa Brobygaard d. 16de April 1858, sattes dette Minde af Grevskabet Muckadells Fæstere og Andre, som med Høiagtelse og Taknemlighed mindes den Afdøde.“ Paa Bagsiden staaer:

„Ei blot paa dette Sted vi reiste ham et Minde,
I Hjertets Kjærlighed et større er at finde.“

S. 765, L. 9 f. n. Dortealund, l. **Dorthealund**.

S. 765, L. 7—9. Om Kong Hans's Forkjærlighed for **Edel** eller **Edele Jernskjæg**, senere gift med Hr. Torben Bille til Sandholt, har den svenske Riimkrønike bevaret Mindet, idet den indfører Kongen selv talende saaledes:

„Min Drotning Christine fulgte og daa,
Jomfru Edele gjorde og saa.
Altid skulde hun age med mig i Slæde,
Det gjorde jeg for Lyst og Glade.
Hun kunde vel kjæmte med sine Ord,
Og Tærning kaste over Tavelbord".

Foruden Vordingborg fik Torben Bille ogsaa Abrahamstrup i Forlehning, rimeligviis ikke længe efter sit Bryllup. Fru Edele levede her i Kongens Nærhed, og endeel Breve fra ham ere endnu tilovers som Vidnesbyrd om, hvor gjerne han søgte hendes Selskab baade paa Abrahamstrup og paa Sandholt. Kongens Yndest for denne Dame maa ogsaa have vakt Opmærksomhed. Det fortælles, at den snilde Biskop Jens Andersen Beldenak skal paa en egen Maade have forstaaet at advare Kongen uden at udsætte sig selv. Han benyttede hertil en skikkelig Normand ved Navn Asmund Qvant. Han sagde nemlig til denne: „Kongen er meget vred paa Dig, fordi Du har yttret, at han ikke er den eneste, der nyder Fru Edeles Gunst, men at Otto Rud, som var med ved Jagten paa Vordingborg, deler den med ham." Da nu Asmund forsikkrede, at han aldrig havde sagt saadant, svarede Bispen: „Ja saa vil jeg raade Dig, at Du selv gaaer til Kongen og giver ham denne Forsikkring". Asmund faldt let i den lagte Snare: han fulgte Bispens Raad. Forundret

side 106
spurgte Kongen ham, hvo der da falskelig havde paadigtet ham denne Brøde, og han kunde nu ikke nævne nogen anden Hjemmelsmand end Jens Beldenak. Men da Kongen hørte dennes Navn, forstod han godt Sagens Sammenhæng og svarede blot: „Guds Død! Bispen er en Skalk". Baade Torben Bille og Fru Edele døde før Kong Hans, begge sandsynligviis i Aaret 1512. Kongen synes at have været ved hendes Dødsleie paa Abrahamstrup, og det fortælles, at han ved Synet af den Døde eller Døende skal have udbrudt: „Edel var Du i Livet, ædel est Du i Døden". (Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard i den ældre og nyere Tid, af C. F. Wegener, i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1855. S. 42–50).

S. 769. Aarstallet paa **Horne Kirketaarn** er 1742.

S. 769. Den 19de August 1858 afsløredes paa Herresædet **Hvedholm** den Støtte, som Grevskabet Brahesmindes Beboere havde sat til Minde om deres d. 21de Septbr. 1857 afdøde Velgjører, Grev Preben Bille-Brahe. Støtten, der er 8 Alen høi og af Granit, med Grevens Buste af Bronce, modelleret af Prof. Bissen, har følgende Inscription:

For
PREBEN
Greve af BILLE-BRAHE,
til Grevskabet Brahesminde,
den ædle Olding,
Bondens trofaste Velgjører og Ven,
reistes dette Minde
af Grevskabets
taknemmelige og hengivne Beboere.
Paa venstre Side:
Han bøiede sit Øre til den Fattige,

han svarede ham venligen og med Blidhed.
Høire Side:
At vore Efterkommere ikke skulle glemme,
Hvo der har lagt Grunden til deres Fædres Huse.
Bagsiden:
9. Mai 1798 — 9. Mai 1858.

S. 776. I **Rudkjøbing** udgives „**Langelands Avis**“ og „**Ærøes Avis**“.
S. 782, L. 3. Gd. **Skebjerggaard** skrives ogsaa **Skebjergsøgaard**; den har 83 Tdr. Land.
S. 789, L. 8 f. n. I 1859 er ved **Bagnkop** anlagt en Havn af 8 Fods Dybde, der i det paafølgende Aar ventes bragt til en Dybde af 9 Fod.

Side 107

Maribo Amt.

S. 791, L. 10. Enehøi, l. **Enehøie**.
S. 792, L. 6—10. Af Falsters Birk er nu ifølge Resolution af 7de October 1858 i jurisdictionel Henseende dannet 3 Herreder: Nykjøbing Herred, Stubbekjøbing Herred og Falsters vestre Herred (see Tilføiningen til S. 880—89 nedenfor).
S. 792, L. 11. Maribo Amt hører til 3die Udskrivningsdistrict, ikke til 4de.
S. 792. I 1859 er paabegyndt en Uddybning af Guldborgsunds sydlige Løb indtil 9 Fod. Omkostningerne ere fordeelte paa Staten med 7000 Rd., paa Nykjøbing Havnekasse med 12,000 Rd., paa Nysted med 3000 Rd. og paa Amtet med 8000 Rd., medens der af Private tilskydes 3000 Rd.
S. 793, L. 17. Den spidsbladede Piil fortrænges dog mere og mere af den almindelige Poppel, deels fordi Poppelen voxer hurtigere og deels fordi Jordbunden ei længer er fugtig nok til den spidsbladede Piil formedelst Vandets Afgravning.
S. 793. Oreby-Aa kaldes paa Stedet Orby-Aa; den udspringer ikke fra Vesterborg-Sø. Huus-Aa, l. **Huns-Aa**. Saxkjøbing-Aa opstaaer i Nærheden af Hardenberg ved Foreningen af flere Aaløb, af hvilke rigtignok eet, men et mindre betydeligt, kommer fra Hanemosen; to større Løb komme fra det bakkede Terrain nord for Nysted i Kjættinge og Døllefjelde Sogne.
S. 794, L. 2. Al-Sø, Rogebølle- eller Ulriksdals-Sø, l. **Al-Sø eller Rogebølle-Sø, ogsaa kaldet Ulriksdals Sø**.
S. 794, L. 4—5 læs: Hovedlandeveislidie fra Sundby Færge til Nysted og over Saxkjøbing og Maribo til Nakskov samt fra Guldborg Færge til Saxkjøbing.
S. 794, L. 20 paa selve Øen, l. i Øens Midte.
S. 795, L. 14 f. n. forrige, l. **dette**.
S. 798, L. 7. Maribo Avis, l. **Lollandsposten**.
S. 799, L. 5 tilføies: For Befordringsvæsenet er der en særegen Bestyrer.
S. 800, L. 14. Ved Bognsted tilføies som Forklaring: (Baabensted).
S. 800. Professor Henrik Nicolai Clausen er født i Maribo 22de April 1793.
S. 802. Blandt de offentlige Bygninger i Nakskov vil ogsaa Halsted Amts Sygehuus være at nævne.
S. 803, L. 11—12. Dampskibet Lolland hører ikke længere til Nakskovs Handelsflaade.

Side 108
S. 805, L. 11. Sætningen „hvortil høre Lollands Nørre- og Sønder-Herreder“ udgaaer.
S. 807, L. 5. Saxkjøbings Afstand fra Nykjøbing regnes til 2 1/4 M.; **L. 13—14** „Exerceerplads“ udgaaer; **L. 8—9 f. n. Durebygaards Hospital** er flyttet til Nørbæk.

S. 809, L. 8. Landsbyen Nørbæk, l. **Landsbyerne Reersø og Nørbæk**; **L. 4 f. n.** læs: **i dette Aarhundrede**.
S. 810. Et nyt **Raadhuns** er i 1856 opført i **Rødby**.
S. 811, L. 3—6 f. n. Her mærkes nu Lov af 24de Febr. 1858 angaaende Overdragelse af Rødby Kirkesskoles Bygninger til **Rødby Commune**.
S. 816, L. 6. Som alt foran anført udspringer **Orby-Aa** ikke fra Vesterborg-Sø.
S. 816, L. 8 f. n. Sangsø, l. **Saunsø**.
S. 817, L. 15 f. n. Paa **Bogø** er i 1858 og 1859 udført et større Inddigningsarbeide, idet Eieren, da Høivandet i Vintren 1857—58 havde overskyllet omtrent 46 Tdr. Land af den c. 100 Tdr. Land store Ø, for at forebygge en slig Hjemsøgelse for Fremtiden, lod opføre en Dæmning, der var høi nok naar Vandet, som tidligere er skeet, steg 2 1/2 Alen, og stærk nok til at modstaae Bølgernes Bryden. I Marts Maaned 1858 begyndte Arbeidet, som ventedes færdigt i November 1859. Dæmningen er 1300 Favne lang, fra 2 1/2 til 5 Alen høi og i Bunden fra 5 til 11 Alen bred.
S. 817, L. 9 f. n. Hovedgaarden **Gottesgabe** har et samlet Areal af 476 Tdr. Land.
S. 821, L. 5. Christiansfeld, l. **Christinefeld**; **L. 8.** Ordene: „ligesom og Skovene“ udgaae.
S. 825, L. 7. Bestenskov, l. **Vesterborg**; **L. 1 og 26 f. n.** Orebygaard, l. **Ørbygaard**.
S. 826, L. 5. Oreby, l. **Ørby**; **L. 14.** Enehøi, l. **Enehøie**; **L. 17 f. n.** Krogholm, l. **Kruseholm**.
S. 828, L. 21 f. n. Baroniet **Christiansdal** ophævedes 1804.
S. 834, L. 7. I Berlingske Tidende 1859 Nr. 76 findes ommeldt, at **Sæbyholms Capel** for et Par Aar siden er underkastet en Hovedreparation. Jfr. dog en Artikel om dette Capel i samme Blad 1859 Nr. 92.
S. 834, L. 14. Den her ommeldte hellige Kilde vises endnu vest for Juellinge henimod Sæbyholm. Endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev den besøgt St. Hans Aften, og for ikke mange Aar tilbage stod endnu Fattigblokken der.
S. 834, L. 10 f. n. Orebygaard, l. **Ørbygaard**.
S. 836. Pederstrup. 1354 skjødede Prioren i Halsted sit Gods i Pederstrup til Kong Valdemar Atterdag. Efterhaanden opstod af

Side 109
Landsbyen Pederstrup Hovedgaarden af samme Navn, og denne findes Aar 1576 ved et Magestifte af Kong Frederik II. at være overdraget Lave Venstermand. (L. 7 maa derfor staae „16de“ Aarhundrede.) Den nuværende Besidder af Grevskabet Christianssæde har i indeværende Aar (1859) overdraget Architect Meldahl Opførelsen af en ny anseelig Hovedbygning paa Pederstrup.
S. 840, L. 4 f. n. Eris, l. **Erik**.
S. 842, L. 18 f. n. 3 Taarne, l. **eet Taarn og to Spiir**; **L. 12 f. n.** Absalon, l. **Axel**; **L. 8—9 f. n.** „formodentlig til sin Død 1617“ udgaaer; **L. 8. f. n.** Umiddelbart foran Otto Povisk indsættes i Rækken over Eierne: Laurids Brockenhuus til Egeskov, en Svoger af Henning Gøye, og hans Enke Fru Karen Skram; Otto Povisk var disses Svigersøn.
S. 845, L. 18 og 21. Nørreby og Nørregaard, l. **Nørreby og Norregaard**.
S. 847. Christianssæde. Efter Axel Brahe, som døde 1487, fulgte hans 2 Sønner Thyge Brahe og Ove Brahe. Det var kun Sidstnævntes Andeel af Gaarden at Beate Brahe bragte sin Mand. Thyge Brahes Efterkommere vedbleve længe at være Medeiere af Thostrup. Geheime-Statsminister Grev C. D. F. Reventlow var en Søn af Geheimeraad Grev C. D. Reventlow, og Kammerherre Grev C. D. Reventlow atter en Søn af Førstnævnte.
S. 851, L. 8 f. n. Hunse-Aa, l. **Huns-Aa**.
S. 853, L. 23. Avlsgaarden **Aggerup** har 33 Tdr. Htk. og 304 Tdr. Land.

S. 854. Til **Engestofte Sogn** hører **Borgø** i Maribo-Sø. Hovedbygningen til Engestofte, 2 Etager med Frontespice, er opført i dette Aarhundredes Begyndelse; den har en skjøn Beliggenhed ved Maribo-Sø.
S. 855, L. 17. Blandt Byerne i Saxkjøbing Landsogn tilføies **Reersø**. I **Nørbæk** er et Jernstøberi; Hospitalet i Nørbæk kaldes **Durebygaards eller Christoffer Gøyes Hospital**, stiftet 1581 af denne og Hustru Birte Bølle.
S. 856, L. 4 f. n. Ved **Taars** ere 2 faste Fyr af 6te Orden med Speilapparat; Lysvide 2 1/4 og 1 1/2 Miil.
S. 856, L. 12. Vigsnæs Kirkes Ombygning er nær forestaaende.
S. 858, L. 12. Durupgaard, l. **Durebygaard**.
S. 859, L. 21. et Teglbrænderi og et Kalkbrænderi, l. **et Tegl- og Kalkbrænderi**; **L. 12 f. n.** Otto Rosenkrands, l. **Palle Rosenkrands**.
S. 860, L. 18. Fyrst, l. **Grev**; **L. 16 f. n.** Timmerholt, l. **Tømmerholt**.
S. 862, L. 8. Rosenlund er oprettet som Herregaard af en afbrudt Bondeby Gjeltlofte; **L. 22 f. n.** Erimetagen, l. **Eremitagen**.
S. 863 nederst. Den første bekjendte Eier af **Bramslykke** var

Side 110
Anders Pedersen, der havde den 1439, da han som Rigsraad underskrev Opsigelsesbrevet til Kong Erik af Pommern; 1449 tilhørte den Henning von Haffn; i Slutningen af det 15de Aarhundrede var Klavs Reberg dens Eier; Erik Mogensen Normand, der nævnes til Bramslykke 1525, har maaskee faaet den ved at ægte Klavs Rebergs Datter. Bramslykkes Hovedbygning er i 2 Etager, opført i Midten af forrige Aarhundrede.
S. 864, L. 1—2 f. n. Det om Hovedbygningen paa Ulriksdal Anførte udgaaer, da det ved en Forvexling er anført om denne Gaard istedetfor om Engestofte; **L. 17.** Gd. **Lovisenhøi** har 110 Tdr. Land af 12 1/4 Td. Htk.
S. 864 nederst. Borgholm, l. **Borgø**.
S. 865, L. 10 f. n. Vind- og Dampmølle, l. **Vindmølle**.
S. 873, L. 15. Der tilføies: Den Kirkegaard, som nu afbenyttes, ligger udenfor Byen mod Syd.
S. 875, L. 12. Borgermester- og Byfoged- samt By- og Raadstue-skriver-Embedet i **Nykjøbing** er nu forenet med Embedet som Herredsfoged og Herredsskriver i Nykjøbing Herred.
S. 877. Stubbekjøbing Kirke har i 1857 modtaget nogle Forandringer, som have forskjønnet den betydeligt, idet en Masse af smagløse Pulpiturer ere fjernede, som baade formørkede Kirken og skjulte et overordentlig mærkeligt Parti af samme. I denne Kirkes søndre Muur og Sidegang findes nemlig et af de mærkeligste og ældste Stykker af Architectur her i Landet. Ved en opmærksom Iagttagelse bliver det indlysende, at Kirken oprindelig er bygget som en Basilika i reen Rundbuestiil med et Midterskib, der altid har havt fladt Loft, og tvende hvælvede Sideskibe. Men allerede i Begyndelsen af Spidsbuealderen har man bygget Choret om og langt senere har man revet det hele nordre Sideskib ned og bygget en ny Ydermuur længere imod Nord, uden at tage Hensyn til, at Chorbunnen derved kom til at sidde skjævt for Hovedgangen, og at hele Kirkens Anordning derved blev forstyrret. Den gamle søndre Side af Langhuset staaer altsaa endnu tilbage med sine runde Bueaabninger, sine Halvsøiler med det samme Capitæl som i Ringsted, og forunderlige, smaa, rundbuede Vinduer under Loftet. Alt viser her hen til den første Halvdeel af det 12te Aarhundrede og har været et for sin Tid anseeligt Bygningsværk (B. T. af 19de Aug. 1859).
S. 879, L. 10. Byfogden og Byskriveren i **Stubbekjøbing** er nu tillige Herredsfoged og Herredsskriver i Stubbekjøbing Herred.
S. 880—899. Ved Kongl. Resolution af 7de October 1858 er det forhenværende **Falsters Birk** deelt i 3 Jurisdictioner, nemlig:

a) **Stubbekjøbing Herred** med Sognene Aastrup, Maglebrænde, Lillebrænde, Torkildstrup, Gundslev, Horbelev, Falkerslev, Nørre-Vedby og Nørre-Alslev;
b) **Nykjøbing Herred** med Sognene Idestrup, Væggerløse, Skjelby, Gjedesby og Nykjøbing Landsogn;
c) **Falsters vestre Herred** med Sognene Sønder-Kirkeby,

Side 111
Systofte, Sønder-Alslev, Karleby, Horreby, Nørre-Ørslev, Onslev, Eskildstrup, Tingsted, Stadager, Nørre-Kirkeby, Kippinge, Brarup og Vaalse.
S. 882, L. 7 f. n. Vedby og Vester, l. **Vedby-Vester**; **L. 8 f. n.** 250, l. **256**.
S. 883. I **Nørre-Vedby Sogn** ligger en Embedsbolig for den kongelige Forstassistent (forrige Hvededals Skovridergaard); **L. 9. Gaabense Færgegaard** har 108 Tdr. Land A. og E. og 15 Tdr. Land Skov; **L. 12. Elysiumgaard** har 140 Tdr. Land, hvoraf 5 Tdr. Land Skov.
S. 884, L. 17 f. n. De der nævnte tvende Gaarde **Boderupgaard** og **Ludvigslund** ere ikke forenede med Valnæsgaard under samme Eier. **Valnæsgaard** har Bindingsværks Bygning.
S. 885, L. 34. Ordet: „saaledes“ udgaaer.
S. 898, L. 21 f. n. Henrik Gøye til Skjørringe døde ikke i Udlandet, men paa Vordingborg.

112

Speciel Deel II.

Nørre-Jylland.

S. 1, L. 2. Danmark, l. **Danmarks**.
S. 3. Længden af **Guden-Aa** indtil Randers sættes rettere til 18 1/2 M.
S. 4, L. 17 f. n. Seilsflod-Aa, l. **Seglsflod-Aa**.
S. 5, L. 17 f. n. Fusing-Sø, l. **Fussing-Sø**.
S. 5, L. 18. „Den nordligste Sø i Danmark“ udgaaer.
S. 6. Efterat Regjeringen ved Lov af 4de Marts 1857 var bleven bemyndiget til at meddele Bevilling til Anlæg af en **Jernbane** fra Aarhus over Viborg til et Punkt ved Venø-Bugten eller Holstebro med en Forbindelsesbane til Randers bleve Localbesigtigelser foretagne og er der derefter under 21de Octbr. 1859 udfærdiget allerhøieste Concession til Anlæg og Drift af bemeldte Jernbane.

Hjørring Amt.

S. 10, jfr. S. 49, S. 81, S. 86, S. 97, S. 98. De to Provstier for Børglum og Dronninglund Herreder samt for Hvetbo, Øster- og Vester-Han Herreder ere ved kgl. Resol. af 30te Octbr. 1858 omordnede til tre, nemlig for Dronninglund Herred, for Børglum og Hvetbo Herreder og for Øster- og Vester-Han Herreder.
S. 13. Som industrielle Anlæg i **Hjørring** maae tilføies: et Bogtrykkeri, hvorfra udgives „**Hjørring Amts-Tidende**“, og en stor Tobaksfabrik.
S. 14. Hjørring har Discontobank og Telegraphstation.
S. 19, L. 10 f. n. 6 Borgerrepræsentanter, l. **5 Borgerrepræsentanter**.
S. 19. En ny **Toldkammerbygning** er opført i **Frederikshavn** i 1859.
S. 19. I **Frederikshavn** udgives „**Frederikshavns Avis**“.

S. 20, L. 10—11. Ifølge Kongl. Resol. 29. Jan. 1859 er Embedet som ordineret Catechet i Frederikshavn nedlagt.

Side 113
S. 23, L. 30 tilføies: D. 10de Novbr. 1507 udstedte Kong Hans en Stadsret for Skagen.
S. 24. Skagens nye Fyr er nu tændt; dets Beliggenhed er 57° 44' 9" n. B.
S. 24, L. 6 f. n. S. 355, l. **1ste Bind S. 355**; **L. 3 f. n.** Histb., l. **Hist.**
S. 25, L. 10. Sognet, l. **Herredet**.
S. 25, L. 14. f. n. Ved **Aalbæk** ere 2 faste Fyr af 6te Orden med Speil-Apparat; Lysvide 1 1/2 Miil.
S. 25, L. 28. Til **Raabjerg- og Trold-Søer** tilføies de nordligste Indsøer i Danmark.
S. 27, L. 10. Torp, l. **Terp**.
S. 27, L. 1 f. n. I **Nørre-Bindslev** er en Skole.
S. 28, L. 11 f. n. Gaarden **Bjørnager** har en lille Skov, som om Sommeren er Forlystelsessted for Omegnens Beboere.
S. 28. I **Bindslev Sogn** er Gd. **Nørgaard** af 4 1/2 Td. Htk.
S. 29, L. 24. f. n. Gd. **Møien** har 177 Tdr. Land af Htk. 7 Tdr.
S. 29, L. 21 f. n. Mailund, l. **Malund**.
S. 29. I **Hørmested Sogn** er Gd. **Sønder-Maalund**.
S. 29 nederst. Hovedgaarden **Høgholt**, hvis Hovedbygning bestaaer af 2 Etager med et rundt Taarn paa Midten, er omgiven af Grave. Den har tilhørt Familierne Ulfstand og Bilde. En af Eierne af førstnævnte Familie blev dræbt af sine misfornøiede Bønder, da han igjennem den i Gaardens Navn betegnede Skov vilde ride til Kirke. Efter et i Egnen verserende Sagn har Tordenskjold ofte opholdt sig paa Gaarden og der underholdt sig ved at skyde tilmaals efter Spiret. Gaarden, hvis Areal angives til 500 Tdr. Land, solgtes i 1856 med Besætning, men uden Møllen, for 110,000 Rd.; 12 Aar tidligere kjøbtes den med Mølle og Besætning for 32,000 Rd.
S. 30. I **Elling Sogn** er Gd. **Vester-Sortkjær**.
S. 31, L. 11 f. n. Bellund, l. **Rollund**.
S. 32. I **Aasted Sogn** ere Gdne **Lindet** med c. 500 Tdr. Land af Htk. c. 12 Tdr. og **Nederskoven** med c. 200 Tdr. Land af Htk. 6 1/4 Td.
S. 33. Flade Sogn har 144 Tdr. Land **Fredskov** (see Rettelser til Bergsøes Statistik).
S. 33. I **Skjærum Sogn** er Gd. **Slustrup** af 5 1/2 Td. Htk.
S. 35. Ved Marineministeriets Foranstaltning vil der blive anlagt en **Baadehavn paa Hirtsholmen**. Manglen af en saadan Baadehavn gjør det nemlig meget hyppigt, især om Efteraaret og Vinteren, umuligt at komme ud til Skibe, der ville have Lods. Baadehavnen 8

Side 114
skal anlægges paa Hirtsholmens sydvestlige Side og dannes ved 2 Havnedæmninger. Omkostningerne ere anslaaede til 9000 Rd.
S. 36, L. 15. f. n. Hovedgaarden **Aastrup** har 522 Tdr. Land, hvoraf 90 Tdr. Land Eng; **L. 12 f. n. Aastrup Vandmølle** har 79 Tdr. Land af Htk. 5 1/2 Td.
S. 38, L. 3 f. n. Gd. **Ulstedbo**, hvortil hører en Aalegaard, har 355 Tdr. Land af Htk. 11 3/4 Td.
S. 38, L. 15, jfr. S. 63—64. Jilbjerge Huse ligge tildeels i Taars Sogn.
S. 38. Ved Kongl. Resol. 21. Septbr. 1859 er det bestemt, at ved indtrædende Vacance i Præstekaldet for Ugilt og Taars Menigheder skal der ansættes en Capellan pro loco.
S. 38, L. 5 f. n. Christiansgave, l. **Christianshede**.
S. 38, L. 3 f. n. Det samlede Skovareal til **Baggesvogn** udgjør 300 Tdr. Land; den nuværende Eier har anlagt betydelige Granplantninger.
S. 39, L. 7. f. n. Gd. **Bøgeholt** har c. 200 Td. Land af Htk. 4 Tdr.

S. 39, L. 6 f. n. Mølgaarde er kun een Gaard.
S. 40, L. 19 f. n. (4 H.), l. **(2 G. og flere Huse)**.
S. 41, L. 12—15. Skidarn, l. **Skeen**, Gjøggaard, l. **Gjødgaard**, Haven, l. **Hoven**.
S. 45. Skallerup Kirke tilhører nu Eieren af Breilevkloster.
S. 47, L. 33—34. Bemærkningen om de to engelske Linieskibes Stranding beroer vistnok paa en Forverling. Jfr. S. 729 nederst.
S. 49. I **Harridslev Sogn** er Gd. **Nygaard**.
S. 49, S. 66—69. Ved Resol. af 22de Novbr. 1857 er det bestemt, at der af Sognekaldene Børglum, Veiby og Fureby samt Harridslev, Seilstrup og Rakkehy skulle, naar Annexgaarden i Veiby, der er bestemt til at indrettes til Præstegaard, bliver fæsteledig, oprettes 3 Præsteembeder, nemlig: 1) Børglum og Fureby; 2) Harridslev og Rakkehy; 3) Veiby og Seilstrup.
S. 49, L. 9 f. n. Torsted, l. **Torslev**.
S. 51. Volstrup Sogn har 166 Tdr. Land Fredskov (see Rettelser til Bergsøes Statistik).
S. 52, L. 3. f. n. Gd. **Snedkergaarden** har 116 Tdr. Land.
S. 53. I **Torslev Sogn** er Gd. **Ørslev**.
S. 54, L. 19 f. n. Baase, l. **Baas**.
S. 56. I **Voer Sogn** ligger en isoleret Skole (**Vestergaardens Skole**) tæt ved Flauenstjold Kro.
S. 56, L. 13 f. n. Biskopshale, l. **Bøgeskovshale**.

Side 115
S. 58. I **Hellevad Sogn** ere Gdne **Trørup-Østergaard** med c. 85 Tdr. Land Ager, 10 Tdr. Land Kjær, 20 Tdr. Land Hede og en Eng, og **Bastrupdal** med c. 200 Tdr. Land.
S. 59, L. 8 f. n. Nakkebjerg, l. **Nokkebjerg**.
S. 59. I **Ørum Sogn** er Gd. **Kragballegaard** med 170 Tdr. Land.
S. 59 og 73. Hellum Sogn er nu Annex til **Jerslev Sogn** i Børglum Herred.
S. 60, L. 7. Hollinsted, l. **Hollensted**.
S. 60, L. 1 f. n. Ved **Asaa** er Udstibningssted.
S. 61, L. 8. Løgholt, l. **Løgtholt**; **L. 18.** Ørenholt, l. **Oven-holt**; **L. 24.** Smørholt, l. **Snørholt**.
S. 61, L. 9. Gd. **Store-Langheden** har 111 Tdr. Land Ager, 45 Tdr. Land Eng, 53 Tdr. Land Skov og 84 Tdr. Land Hede samt Vindmølle og et Fæstehuus; **L. 24.** Gd. **Nordkjær** har 300 Tdr. Land Ager og Eng og 150 Tdr. Land Græsgang og Mose samt en Vindmølle.
S. 61. Ved kongl. Resol. 21de Septbr. 1859 er det bestemt, at ved indtrædende Vacance i **Dronninglund Præstekald** skal oprettes et residerende Capellani for Dronninglund Menighed.
S. 64, L. 1. Boller Mølle har 100 Tdr. Land.
S. 64. I **Taars Sogn** er Gd. **Vester-Stagsted** med 133 Tdr. Land.
S. 65. I Beskrivelsen af **Breilevkloster** siges der, at Kirken danner den tredie Fløi af Klosterbygningen. Dette er imidlertid ikke Tilfældet, thi Kirken ligger parallel med den nordre af Klosterbygningens tvende Længder. Den er adskilt fra denne ved Haven og en Deel af Kirkegaarden. Kirken, der var i sin Tid helliget St. Nicolai, bestaaer af et Hovedskib og et Sideskib mod Nord. I tvende Gravcapeller hvile, foruden flere af Familien Iuel, Oberst v. Hobe til Breilevkloster, Rønnovsholm og Kornumgaard, Cancelliraad Ermandinger, Gehemeraad Gabel og Generalmajor Møsting.
S. 66, L. 9. Hovedgaarden **Hæstrupgaard** har et Areal af 490 Tdr. Land; i Forening med Gaarden drives Bondegaarden **Lundegaard** af 147 Tdr. Land, og til samme hører endvidere 33 Fæstehuse samt Halvdelen af Rakkeby og Lyngby Sognes Konge- og Kirke-Korntiende med Kirke-Kvægtiende (hvorefter bliver at rette det om Eieren af Rakkeby og Lyngby Kirker S. 66 og 69 Anførte).
S. 66, L. 9. Debet, l. **Debel**; **L. 16.** Hestrupgaard, l. **Hæstrupgaard**.
S. 67, L. 29. Tidselbækhuse, l. **Tidselbakhuse**.

S. 69. I **Fureby Sogn** er et Dampbrænderi, og en Vandmølle, der benævnes Lykkenstjær.
Skal jeg hjælpe dig med at transskribere den næste side?

Side 116
S. 73, L. 21. f. n. Gd. **Sønderhave** har 100 Tdr. Land og et Teglværk; i Serridslev Sogn er Gd. **Østergaard** af 4 Tdr. Htk.
S. 73—74. Vester-Brønderslev Sogn er nu Annex til Serridslev Sogn, hvorimod Hellum Sogn i Dronninglund Herred nu er Annex til Jerslev Sogn.
S. 74, L. 5. I Byen **Jerslev** er en Kro.
S. 75. I **Øster-Brønderslev Sogn** ere Gdne **Linderupgaard** i Linderup By med 260 Tdr. Land af Htk. 8 Tdr., og **Birkholt** med 116 Tdr. Land Ager og 14 Tdr. Land Eng og Tørvemose.
S. 76, L. 6—7 f. n. Ordene: „Paa Mansas Kort findes ansat over 60 Vindmøller paa Læssø, da næsten hver Gaard har sin egen lille Mølle“ udgaae.
S. 81, L. 18 f. n. Avlsgaarden **Kjetterupgaard** har c. 800 Tdr. Land af 10 3/4 Tdr. Htk. (4 1/2 Td. Htk. Fæstegods).
S. 81—82. Ved Kongl. Resol. 21. Septbr. 1859 er det bestemt, at der ved indtrædende Vacance i Præstekaldet fra Ingstrup, Hjermitslev og Alstrup, skal ansættes en Capellan pro loco.
S. 82. Ved **Ingstrup** findes en Borgplads.
S. 83. I **Saltum** er nu et Apotheek. I **Hune Kirkegaardsdige** findes en Runesteen.
S. 84. I **Jetsmark Sogn** ere Gdne **Bundgaard** med 250 Tdr. Land, hvoraf 110 Tdr. Ager, 25 Tdr. Eng og 115 Tdr. Mose, af Htk. 8 Tdr., og **Lundgaard**.
S. 84. Ved **Toftegaard** i Jetsmark Sogn findes en Saltbrønd, der i forrige Decennium i nogle Aar blev benyttet til Saltproduction. I Vaabenhuset i Jetsmark Kirke findes en Runesteen.
S. 88, L. 11. Gd. **Søgaards Areal**, 250 Tdr. Land, hvoraf 100 Tdr. Eng, er oprindelig inddæmmet fra Nør-Øre Sø.
S. 88. Bratskov har en gammel Hovedbygning i 2 Etager, opført af Oberst Frants Rantzau i Midten af det 17de Aarhundrede. Grave omgive endnu Gaarden.
S. 89. I **Torslev Sogn** ere Gdne **Ørslev**, af 10 Tdr. Htk., og **Hammersholt**.
S. 89—90. Altertavlen i **Torslev Kirke** er 1654 skjænket af den i Egnens Spøgelseshistorier ofte forekommende Karen Galde, som var gift med Byrge Rosenkrands til Kokkedal; 1684 eiedes Kokkedal af Gudde Parsbjerg, der var gift med Karen Krag, og som har skjænket et smukt Sølvstob til Kirken; senere eiedes Kokkedal af Admiral Reedtz, der blev gift med nævnte Karen Krag. Derpaa eiedes Gaarden af Peter Enevold Braes, siden af Justitsraad Diderik Christian Braes, der i Torslev By byggede „Styvelet“, og indsatte 3000 Rd. mod 1ste Prioritet i Gaard og Gods, hvoraf Fattige i Sognet skulle nyde Renten (5 pCt. p. A.) Hans eneste Datter blev gift med Andreas Kjærulff til Holmegaard, Viölgaard, Bjørnsholm og Kokkedal. Han blev

Side 117
adlet af Frederik d. 4de og et smukt Epithaphium er opreist over ham i Torslev Kirkes Begravelses-Capel, hvor tillige et mindre Epithaphium findes over Diederik Chr. Braes's Frue Ingeborg Seefeldt. Næste Eier af Kokkedal var Justitsraad Lars Johan Jelstrup, tidligere Præst i Skyum i Thy, hvis Enke Christiane Birgitte Obelitz giftede sig med Christen Hvid, der saaledes blev Kokkedals Eier. Han døde 1812, hvorpaa Gaarden noget efter overdroges til Major Fischer-Benzon.

Thisted Amt.

S. 98. Indledningen til Beskrivelsen af Vester-Han Herred. Klitbæltet naaer intetsteds mere end 3/4 M. ind i Landet. Det benægtes i en foreliggende Beretning, at der gaaer bratte Brinker ned til

Fjorden. I samme Beretning yttres den Formening, at Hovedmassen af Agerjorderne i det nævnte Herred i det Hele maa kaldes god; om der endog er meget Sand i Overlaget, er Underlaget i det Hele godt.

S. 104. Bulbjerg. I førnævnte Beretning udtales den Formening, at Bulbjerg langtfra naaer den efter Mansas Kort angivne Høide af 350 Fod. Der tilføies: „Den eenlige Kalkklippe **Skarreklit** er ikke stor i Omfang, maaskee 40—50 Alen, men Foden, den staaer paa, er, idetmindste ved Havfladen, endnu meget tyndere. Overfladen er ikke ganske blottet for Plantevæxt, men det er heller ikke mere end at den er at mærke. Selve Bulbjerg er bedækket af Flyvesand, som dog er sammengroet i Lyng og Græs. Under Flyvesandet kommer den gamle Muldjord, som kun er tynd, derunder et tykt Lag Rødleer, under dette et Lag løse Kalk- og Flintesteen, og nederst den egentlige Kalksteensmasse, der i Dybden gaaer under Havet. Denne Kalksteen er temmelig blød at arbeide i; den lader sig hugge, sauge og høvle med almindelige Redskaber, og bliver brugt deels til deraf at brænde Kalk, deels til Muursteen, af hvilke man i hine Egne seer en Mængde Huse opførte. Af dette Slags Kalksteen findes der meget paa forskjellige Steder i Vester-Han Herred som nederste Lag i Bakken.

S. 106. Indledningen til Beskrivelsen af Thy. Af den førnævnte Beretning gives her følgende Uddrag: „Naar det i Indledningen til Thy hedder, at paa den nordøstlige Grændse mod Vester-Han Herred findes en Række af Sandklitter, der indtager næsten hele Breden fra Vesterhavet til Liimfjorden, omtrent 1 1/2 Miil — da kan jeg ikke indrømme Rigtigheden af denne Beskrivelse; thi man maa af den slutte, at en omtrent sammenhængende Klitrække bedækker Landet næsten i hele dets Brede mellem Hav og Fjord; men dette er ikke Tilfældet. Ganske vist er bemeldte Landstrækning i sin Tid bleven overfyget af Flyvesand mere og mindre; men den viser sig fortiden saaledes, at den egentlige, blot nogenlunde sammenhængende Klitrække ikke naaer længere ind fra Havet end omtrent 1/2 Miil. Indenfor denne Grændse er Landet nu en sammenhængende Slette, bevoxet med Lyng, Pors, Græs o. s. v., hvor der hist og her findes Gaarde og Huse med opdyrkede Strækninger. Længere ind mod Fjorden er der vel nogle

Side 118

Klitter, men det er kun en enkelt Række tildeels adspredte Sandhøie, der ikke staae i Forbindelse med Havklitterne. Denne store Slette eller Hede mellem Høilandet i Thy med Byerne Vigsø, Korsø, Klæstrup og Østerild i den vestlige Grændse og Høilandet i Tommerby og Lild Sogne med Øst indeholder efter al Sandsynlighed store Masser af Tørvejord: i hvor stor Udstrækning, er vanskeligt at sige; men i den Deel af Sletten, som ligger i Tommerby og Lild Sogne, er forefundet Tørvejord paa mangfoldige forskjellige Steder og i ikke ringe Omfang paa flere af disse, og da den er opdaget paa Steder, hvor den nuværende Slægt mindst har anet at forefinde saadant, nemlig under Flyvesandheder med 1—3 Alen Sand ovenpaa, ja ogsaa under Flyvesands Agerjord, som har været dyrket i umindelig Tid, saa er der al Sandsynlighed for, at der findes Tørvejord paa mange andre Steder i denne store Slette, som endnu ikke ere undersøgte.

S. 109. Blandt de industrielle Anlæg i **Thisted** maa tilføies et Skibsbyggeri, der har bestaaet siden 1853.

S. 109. I **Thisted** udgives „**Thisted Avis**“.

S. 110, L. 16—17. Ved Thisted Communes 2 Skoler er ansat 6 Lærere; Realskolen har foruden en Rector 3 Lærere.

S. 110, L. 17. Thisted Realskole har under 4. Juli 1859 af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet erholdt Bemyndigelse, for et Tidsrum af 5 Aar, at afholde dem ved Bekjendtgjørelse af 28. Mai 1859 anordnede Afgangsexamen for Realdisciple, der svarer til og med hvilken er forbunden samme Retsvirkning som den ved Kjøbenhavns Universitet anordnede almindelige Forberedelsesexamens lavere Grad.

S. 110, L. 11. f. n. Thisted er Amtets 97de Lægd.

S. 110, L. 8 f. n. Postmesteren i Thisted har ikke Tilsyn med Befordringsvæsenet, hvilket er overdraget til en Borger i Byen.
S. 110. I **Thisted** er en Laane- og Disconto-Bank. I en den 10. Aug. 1859 afholdt Generalforsamling fremlagdes Regnskabet for det forløbne Aar, hvorefter Nettoindtægten beløb 6722 Rdl. og Reservesondet 8887 Rdl. Actiecapitalen udgjorde 107,788 Rdl. og Deposita 22,861 Rdl.
S. 112, L. 11—13. Grunden til det ommeldte Lystanlæg blev kjøbt 1821 for Statens Regning. Anlæget blev derefter under Kong Christian VIII.'s Regjering stjænket til Thisted Amt, samt givet Navnet **Christiansgave**.
S. 117, L. 7—8. Der gives 2 **Kanstrupgaarde** og 2 **Jensbygaarde**; ved Jensby er ingen Kalkovn.
S. 117—118. Vilhelmgaards Tilliggende ligger vel for Størstedelen i Sennels Sogn, men Gaardens Bygninger skulle, efter hvad der fra Stedet selv til Rettelse er opgivet, ligge i Hillerslev Sogn.
S. 122. Den paabegyndte **Canal fra Sjørring** antages at ville blive af betydelig Vigtighed for de til denne Sø stødende Grund-

Side 119
eiere. For at udtømme alt Vand og gjøre Søen til Eng har Telegraphbestyrer, Capitain v. Jagd, faaet oprettet et Actieselskab, der ifølge „Nykjøbing Avis" repræsenterer en Capital af 100,000 Rd., hvilket er et større Beløb end der sandsynligviis vil medgaae til hele Foretagendet. Canalens, som er lidt over 2000 Alen lang, 40 Alen bred foroven og fra 8—12 Alen dyb med et 8 Alens Løb i Bunden, er gravet fra Sjørring Søes sydlige Udløb til Faddersbøl Mølle og skal Udløbet skee igjennem Aaen i Syd. Naar Canalen i Efteraaret 1859 er færdig, begynder strax eller i Foraaret 1860 Opmuddringen i selve Søen, der har forskjellig Dybde, og forventes Arbeidet fuldført i sidstnævnte Aar. Skjøndt dette Anlæg væsentlig er af practisk Natur, savner det ikke sin romantiske Side; thi hvad der især skal spænde Thyboernes Opmærksomhed er det store Guldskriin, som „efter paalidelige Kilder" ligger paa Bunden af denne Sø, og som Fiskerne „flere Gange have havt fat i".
S. 125, L. 2 f. n. Som Følge af Sjørring Sø Udtørring er **Faddersbøl Vandmølle** nedlagt og en Vindmølle opført istedet.
S. 135, L. 13. f. n. Ved **Vestervig** er en Befordringsstation; her er ogsaa et Arresthuus.
S. 136, L. 25. Om Ildebranden, som fortærede **Vestervigkloster**, og sammes Aarsag, see Bircherods Dagb. S. 436, hvor denne Herregaard kaldes „den allerprægtigste Bygning i Landet" (Jylland).
S. 136. I Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840—1841 findes S. 96—102 en meget interessant Meddelelse af Prof. N. L. Høyen om de ældste Partier af **Vestervig Klosterkirke**, hvoraf her meddeles følgende Uddrag: Vestervig Kirke indtager en mærkelig Plads blandt vore Bygningsmonumenter fra det 12te Aarhundrede, endskjøndt Udvidelsr, Forandringer og Ildebrand have deels skæmmet, deels omdannet dens Udseende. Taarnet og Choret ere i deres nuværende Skikkelse nyere Tilbygninger i den seneste germaniske Stiil. Kirken har været opført i Korsform, men Tværskibet existerer ikke længer. Fløiene have mistet den øverste Deel af deres Mure, der maae have givet Bygningernes Ydre langt mere Anseelse, og de ere nu kun en Fortsættelse af de lave, smalle Sidegange. Midten er ved tvende Kampesteens Mure, som hvile paa Spidsbuer, bragt i Linie med Hovedskibets Sider, men det Indre er derved bleven sammenknebet og trykket. Sidestibene have, efter hvad enkelte gamle Spor synes at udvise, omtrent beholdt deres oprindelige Udstrækning, men de nuværende Kampesteens Mure have ingen Sokkel og hele deres Udseende røbe en senere Tid; deres smaa spidsbuede Vinduer med Muursteens Karme skjules af de endnu sildigere Hvælvinger. Alle disse Forandringer have ikke alene forstyrret Bygningens Eiendommelighed, men de have tillige ved den Skjødesløshed, hvormed de for en stor Deel ere udførte, paatrykket den et Stempel af Raahed og Ufuldendthed, som ikke findes i de Partier, der ere tilbage fra Kirkens ældste Tid. Til denne høre endnu begge Hovedstibets Sidemure. De ere opførte af Kampesteens Quadre og bæres hver paa fem halvrunde Buer, hvis Spiler ere afvexlende runde eller siirkantede. (Det S. 136, L. 20—21 Anførte,

maa herefter rettes). Mod Vesten støtter den yderste Bue sig op til den nyere Taarnbygning, mod Østen

Side 120
hviler den paa en fiirkantet Halvsøile, der slutter sig til Korsets høie Hjørnepille. Efter Professor Høyens Mening findes der næppe noget andet Exempel her i Landet paa et Skib, hvis Mure hvile alene paa Søiler, uden at gjennemgaaende Muurpiller komme dem til Hjælp. „Det er et bekjendt Mønster, som ligger til Grund for dette Anlæg, et Mønster, som prægtigst er udtalt i de christelig romerske Basiliker og som overhovedet er Grundtypus for Kirkebygninger i det vestlige Europa, men som i det 11te og 12te Aarhundrede alt havde undergaaet mange Forandringer, modtaget mange Tilsætninger, saaledes som Kirkerne i Lund, Roeskilde, Sorø og Ribe kunne vise os det. Ogsaa uden for Norden er det ikke hyppigt, i Kirker fra denne Periode at finde den ældre Basilica efterlignet i dens architectoniske Simpelhed. Her skader rigtignok Savnet af rankere Søiler og lettere Mure, man føler formeget til Materialets Tyngde, men Kampestenen er ogsaa i vor Tid ikke let at komme tilrette med; deroppe var det vel ikke engang muligt at erholde dem i passende Størrelser, og Midlerne kunde heller ikke være tilstrækkelig til at overvinde alle disse Vanskeligheder. Hvad der er udrettet er allerede forbausende“.
S. 137, L. 11—12. Det her anførte Citat rettes saaledes: „1167 Burisius captus est et effossis oculis castratus“, Chron. Erici i Scr. rer. Dan. I. pag. 163.
S. 137, L. 15 f. n. Jochum Irgens, oprindelig Jürgens, var ingen Hollænder, men en født Nordfriser.
S. 138, L. 19. Redningsstationen er Syd for **Øster-Agger**.
S. 140, L. 8 f. n. Boddumbisgaard har 250 Tdr. Land Ager.
S. 144. I **Odby Sogn** er **Ottesund Færgegaard**.
S. 148. I **Nykjøbing** udgives „**Morsø Avis**“.
S. 148, L. 9 f. n. I **Nykjøbing** holdes hvert Aars 1ste August et Marked med Heste og Qvæg.
S. 149, L. 26. Nykjøbing er Amtets 98de Lægd.
S. 150, L. 17 f. n. Jorsby, l. **Jordsby**.
S. 151, L. 6. Gd. **Feggeklit** har 200 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Eng, et Teglværk med 12 Tdr. Land, 3 Huse med 11 Tdr. Land, en Tørvemose paa 7 Tdr. Land og et Cementbrud.
S. 155. Øst for **Dragstrup By** i det saakaldte **Kobberkjær** ligger en Borgplads, **Kobbervold** kaldet; den er 47 Skridt fra Syd til Nord og 50 Skridt fra Øst til Vest.
S. 156. I **Tødse Sogn** er en Vindmølle.
S. 157. I **Erslev Sogn** er syd for Erslev 3 samlede Gaarde under Navn af **Sandal**; Syd for Landeveien, vest for Erslev paa Erslev Mark findes et Skrivekridtsbrud, som benyttes, og et andet nord for Landeveien, som dog for Tiden ikke drives.
S. 157, L. 12 f. n. Lørslev, l. **Liørslev**.

Side 121
S. 157. I **Lødderup Sogn** er Gd. **Kjældgaard** af 5 Tdr. Htk.
S. 158, L. 20. Elsø Kirke har tidligere havt Taarn; det nedstyrtede en Nat i Mai 1704 og ødelagde i sit Fald Kirken (Bircherods Dagb. S. 445).
S. 158, L. 16 f. n. Frøslev Vindmølle er nedbrudt.
S. 162. I **Veierslev Sogn** er Gd. **Krogsgaard**.
S. 163. Hovedgaarden **Høiriis** er blevet betydeligt forskjønnet, idet Besidderen, Justitsraad Gjedde, har ladet bygge en toetages Sidefløi med Kjelder og tillige ladet opføre et 50 Alen høit Taarn i smagsfuld gothisk Stiil.
S. 166. I **Vester-Assels Sogn** er Gd. **Skibdal** med 80 Tdr. Land Ager, 4 Tdr. Land Eng, en Tørvemose og en Hedelod.

Aalborg Amt.

S. 175. Ved Allerhøieste Rescript af 10de Juli 1858 er **Aalborg Borgervæbnings Styrke** bestemt til 100 tjenstgjørende Menige, foruden en Capitain som Commandeur, 3 Lieutenanter og det fornødne Antal Underofficerer m. Fl.
S. 177 nederste Note. Indskrifterne paa de to ommeldte Stene ere:

1. **O rex glorie Christe veni cum pace.**
2. **Anno XVCXXI. Jhesus. Maria. Anna.**

S. 179, L. 5. Paa den nuværende Kirkegaard udenfor Byens Vesterport findes endnu Levninger af det ommeldte **St. Jørgens Capel** i en lille Bygning, hvis ene Halvdeel benyttes til at hensætte Lig og den anden Halvdeel til Materialkammer. I den Deel af Bygningen, der benyttes til Ligstue, henstaaer en gammel Prædikestol af daarligt Træskjærerarbeide, det eneste Minde om Bygningens fordums Bestemmelse. Efter en foreliggende Beretning meddeles, at Capellet i forrige Aarhundrede blev overladt de fra Latinskolen dimitterede Disciple til at prædike i, for paa denne Maade at samle sig lidt til Reisepenge til Kjøbenhavn; efter endt Prædiken gik Klingbeutelen om blandt Tilhørerne, og „de rige Kjøbmandsdøttre offrede saa gjerne en heel eller halv Krone til de fattige Prædikanter".
S. 179, L. 38. unddrage, l. **unddroge**.
S. 180 næstsidste Linie. Esenbek, l. **Essenbek**.
S. 183, L. 1 f. n. Gd. **Baarbjerggaard** har 250 Tdr. Land.
S. 184. I **Nørre-Sundby** udgives „**Nørre-Sundby Avis**". Under 17de Octbr. 1858 er af Indenrigsministeriet udfærdiget en Bekjendtgjørelse, indeholdende Regulativ, hvorved den i Lov af 16. Febr. 1856 om Nørre-Sundbys Næringsforhold, § 1, ommeldte Grændse for bemeldte By fastsættes og Byens Communalvæsen m. m. i Henhold til samme Lovs § 3 ordnes (jfr. Dep. Tid. for 1858 S. 901—908).

Side 122
S. 185, L. 28. Avlsgaarden **Bjørumgaard** har 470 Tdr. Land, hvoraf 70 Tdr. Land Skov.
S. 186. I **Aaby Sogn** ere Gdne **Vesterhouen** af 4 3/4 Td. Htk. og **Aabybro** med 65 Tdr. Land af 3 1/2 Td. Htk..
S. 187, L. 2. Capellet er ikke bygget til Taarnet, men ligger frit i den yderste Kant af Kirkegaarden.
S. 187—88. Om **Vildmosen** see Skriftet „Plan og Princip for en Udtørring af den store Vildmose", af F. H. Holstein, Kammerjunker og Capitain, Frederikshavn 1859.
S. 188, L. 19. Biersted er maaskee en rettere Skrivemaade end Bjergsted.
S. 189. I **Sulsted Sogn** er Gd. **Vestergaard** med 75 Tdr. Land.
S. 190, L. 5. Avlsgaarden **Ny-Braa** har c. 300 Tdr. Land af 10 1/2 Td. Htk.; Gd. **Miilbakken** (Milebakken) har 353 Tdr. Land af 12 5/8 Td. Htk..
S. 193, L. 2. Gd. **Vester-Neisig** har 240 Tdr. Land A. og E..
S. 193, L. 15. v. n. v., l. **o. n. v.**.
S. 193, L. 29. Gd. **Krabbesbro** har c. 200 Tdr. Land af 7 Tdr. Htk..
S. 196, L. 1. Ferdinandinedals Jorder ere senere opgivne at være 470 Tdr. Land Ager, 100 Tdr. Land Eng og 10 Tdr. Land Mose, ialt 580 Tdr..
S. 196. I **Nørre-Tranders Sogn** er Teglværket **Godthaab**; i **Sønder-Tranders Sogn** er Gd. **Postgaarden**.
S. 198. Paa **Gunderup Kirkegaard** findes tvende Runestene (F. M.); paa den ene af disse, den saakaldte Fjeldrad Steen, læste man tidligere urigtigt Navnet Balder.
S. 199. I **Nøvling Sogn** er Gd. **Pederstrup** med 193 Tdr. Land.
S. 205. Paa **Sønderholm Mark** findes en stor Langdysse (F. M.).

S. 209, 210, 253, 254. Ifølge Kongl. Resol. af 28de August 1859 skal ved indtrædende Vacance i Sognekaldene for Aarestrup, Buderup og Gravlev Menigheder og for Brorstrup, Ravnkilde og Haverslev Menigheder oprettes 3 Sognekald, nemlig 1) for Buderup og Gravlev, 2) for Brorstrup og Ravnkilde og 3) for Aarestrup og Haverslev.
S. 211. Sørup Sø (ogsaa kaldet Juulstrup Sø), øst for Sørup By i Buderup Sogn, er ikke udtørret, hvorimod den mindre Sø inde i Sørup By i de senere Aar er udtørret, hvilket har givet Anledning til Forvexlingen.
S. 217. Af Skovene i **Solbjerg Sogn** er 246 Tdr. Land fredet Skov. Med Hensyn til Viffertsholms Skove bemærkes i en foreliggende Beretning, at paa den Tid, da Matriculeringen af 1688 fandt ---

Side 123
Sted, udgjorde disse Skove en samlet Strækning af 2 Mile, fra Korup-huse til det saakaldte Trepælehuus, med en Brede af 1/2—3/4 M.
S. 218, L. 5. Under **Porsgaard** drives kun 300 Tdr. Land; det øvrige Areal er udstykket. **L. 10.** Ved Korup-Skovhuse findes nu intet Teglværk.
S. 220. Ved **Lyngby Kirke** findes en Runesteen (F. M.). I Lyngby Sogn er Gd. **Annestrup** med 100 Tdr. Land, hvoraf 80 Tdr. Land Ager og 20 Tdr. Land Eng, af Htk. 6 1/2 Td.
S. 225, L. 1. Efter en Meddelelse fra Skovrideren for det **Buderupholmske Skovriderdistrict** bestaaer dette af 2739 Tdr. Land Skov, beliggende i Skjørping og Storarden Sogne, 253 Tdr. Land Embeds- og Tjenestejorder, 270 Tdr. Land Fæste- og Leiejorder, Andeel i Ør-Sø 50 Tdr. Land, ialt 3312 Tdr. Land; Skovene have forhen hørt under Buderupholm, Lundbæk og Restrup Godser.
S. 227, L. 7. Haslevgaards Mølle har 309 Tdr. Land, af Htk. 11 Tdr.
S. 229, L. 21. Gd. **Thygeslund** har 150 Tdr. Land, foruden Engene, og c. 100 Tdr. Land Skov.
S. 229. I **Vive Sogn** er Gd. **Marienhøi** med 350 Tdr. Land, hvoraf 60 Tdr. uopdyrket.
S. 234, L. 22. Mylenberg Ladegaard heed forhen Taaruphedegaard; **L. 23.** Gd. **Fogedgaard** har c. 200 Tdr. Land.
S. 237—39. Løgstør Byes Legater og Stiftelser. Af Herredsskriver i Løgstør Peter Christensen Thorup er ved Gavebrev af 8de Februar 1768 stiftet et Legat til Løgstør Byes Fattige og hans udenbyes trængende Beslægtede. Legatets oprindelige Capital, 21,325 Rd., er ved mindre god Bestyrelse og uheldige Pengeforhold betydelig formindsket, saa at den nu ikkun udgjør 6250 Rd., der indestaae blandt Viborg Stifts offentlige Midler, og Værdien af 64 Tdr. 4 Skp. Rug, 35 Tdr. 2 1/2 Skp. Byg og 42 Tdr. Havre, som udgjør Kongetienden af Hellevad Sogn i Vendsyssel, hvilken blev indkjøbt af Legatets Rest-Capital. Saavel det aarlige Rente- som Tiende-Provenue tilfalder Løgstør Byes Fattigkasse, med Undtagelse af 82 Rd. 5 Mk., som forlods udbetales til Testators udenbyes Beslægtede. Didrik Iversens og Hustrues Legat, stjænket til Løgstør Byes Fattig- og Skolevæsen ved Gavebrev af 20de Juli 1850, og hvis Capital indestaaer i den Hovedgaarden Sødal tilhørende Fuurlands Kongetiende. Af den aarlige Rente 40 Rd. tilfalder 20 Rd. Fattigkassen og 20 Rd. Skolevæsenet. I Aaret 1856 er af Enkemadame Elisa Fischer af Løgstør opført et Huus, med 3 hyggelige Beboelsesleiligheder for ligesaamange trængende Enker af de forskjellige Samfundsklasser. Ingen Fundats eller Gavebrev er endnu udstedt og confirmeret; men denne Stiftelse, som kaldes Christen Fischers Minde, vil blive siffret sin fremtidige Bestaaen ved de fornødne Dotationer. Communens Udgifter. Til Fattigvæsenets Behov blev i Aaret 1858 Intet paalignet Communen, da det Opsparede ved de tidligere.

Side 124
Aars høie Kornpriser befandtes tilstrækkeligt; men i indeværende Aar har Communen udredet til Fattigvæsenet 700 Rd., og, dersom ikke Kornpriserne hæve sig, vil Byens Bidrag sandsynligviis Aar for Aar stige, eftersom Folkemængden, der ved sidste Folketælling udgjorde 1038, i de senere Aar

betydelig er tiltagen og nu er mellem 1400 og 1500. De Fattiges Antal er nu steget til 58 Personer, og, paa Grund af tilfældige Omstændigheder, maa dette Antal antages endmere at ville forøges.
Til Skolevæsenet er aarlig paalignet c. 700 Rd., men da en heel ny Skoleindretning ligesom i Kjøbstæderne, med forøget Lærerkraft og Lønning, samt en fuldstændig ny Skolebygning, er vedtaget, antages de aarlige Udgifter i den nærmeste Fremtid ikke at ville blive under 2000 Rd.
Til Bedehuset, som er blevet forsynet med en Altertavle, malet og stjenket af Fru Ingemann, og som til Juul vil faae et Physharmonikum til Kirkesangens Ledelse, udredes aarlig imellem 200 og 300 Rd.
Som offentlige Bygninger i Løgstør maa nævnes Thing- og Arresthuset og en ny opført smuk Toldbodbygning.
S. 238. Canalen ved Løgstør ventes at kunne tages i Brug for Skibsfarten i Slutningen af Aaret 1860.
S. 239, L. 24. Løgsted Skole udgaaer.
S. 240, L. 16 f. n. Gd. **Kjærgaarde** har 275 Tdr. Land.
S. 242. Paa **Bjørnsholms** forrige Gods findes paa **Mallebakken** ved Malle Kirke 4 store Gravhøie, ligesom ogsaa ved Ranum tvende Gravhøie, hvilke alle ere af Staten fredede Mindesmærker.
S. 245, L. 7 f. n. Hovedgaarden **Baar** har 900 Tdr. Land, hvoraf 600 Tdr. Land Ager, 180 Tdr. Land Eng, 80 Tdr. Land Skov og 40 Tdr. Land Mose, foruden 26 Huse og 1 Teglværk.
S. 248, L. 23. Hovedgaarden **Kyø** har 450 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Land Ager, 55 Tdr. Land Eng og Resten Kjær og Hede.
S. 248. I **Aistrup Sogn** er Gd. **Nanettendal** med 70 Tdr. Land Ager, 5 Tdr. Eng og endeel Hede, samt et betydeligt Teglværk; Afbyggerstedet **Florasminde** med 35 Tdr. Land Ager, 15 Tdr. Eng og et Teglværk; og Gd. **Aistrupgaard** med 46 Tdr. Land.
S. 250. I **Fleisborg Kirke** findes en Runesteen.
S. 253, L. 12 f. n. Avlsgaarden **Brorstrupgaard** har 160 Tdr. Land Ager, c. 50 Tdr. Land Eng og c. 200 Tdr. Land Hede og Kjær.
S. 260, L. 12 f. n. Testrup Sogn er ikke længere Annex til Gislum Sogn, hvorimod det er annecteret Østerbølle og Vesterbølle Sogn i Rinds Herred, Viborg Amt.

Side 125

Viborg Amt.

S. 266, L. 1. Viborg Amtsraad har nu 9 valgte Medlemmer.
S. 276. I Viborg udgives: „**Viborg Samler eller Stiftstidende og Jyllands Adresseavis**“.
S. 283, L. 4. Cantoren), l. **Cantoren)***); **L. 10. St. Hans-Kloster***), l. **St. Hans-Kloster****).
S. 285, L. 1. Clemens, l. **Clement**.
S. 285, L. 19. I Bircherods Dagbøger meldes under 2den April 1704: „Viborg Snapsting, som fordum holdtes midt i Januar, men senere paa en 32 Aars Tid d. 11te Marts, bliver nu efter kgl. Majestæts anordnede Forflyttelse holdt d. 2den April, som herefter skulde være samme Snapstings aarlige Termin“.
S. 291, L. 29. Sjælemessen, l. **Sjælemesser**; **L. 30—31**, er Morgengudstjeneste: l. **en Morgengudstjeneste**.
S. 294. I Skive udgives „**Skive Avis**“.
S. 295. I Skive er en **Disconto-, Laane- og Sparebank**, oprettet 1ste Januar 1858. Ved Udgangen af det første Regnskabsaar til ultm. Decbr. 1858 indestod paa Contantactie-Conto 37,600 Rd., paa Indskudsactie-Conto 6975 Rd. samt i Indlaan 13,513 Rd. 50 Sk.
S. 301. Ved **Hvidbjerg Kirke** findes en Runesteen (F. M.).
S. 305. I **Grinderslev Sogn** ere 2 Skoler: **Grinderslev og Grinderslev østre Skole**.

S. 305, L. 17. Gd. **Bihøigaard** (Vidhøigaard) har 140 Tdr. Land, hvoraf 94 Tdr. Ager, 14 Tdr. Eng og Mose og 18 Tdr. Hede, Resten Have og Planteskole, af 10 1/4 Td. Htk.
S. 305. I **Grinderslev Sogn** er Gd. **Breumsod** med 130 Tdr. Land.
S. 308, L. 5 f. n. Om **Sallingholm** meddeles i en foreliggende Beretning: „I det store Kjær, som tilhører Aasted By, omtrent 300 Skridt udi samme, paa østre Side af den Aa, der kommer fra Nissum By og løber i Liimfjorden ved Gaarden Torp under Navn af Torp-Aa, ligge tvende ophøiede Pladse, der nu næsten ere hensjuntne i den moradsige Grund. Herpaa skal det gamle Sallingholm have ligget. Den vestlige Holm eller Plads er 41 Skridt lang og 30 Skridt bred. Den østlige, der har været adskilt fra den førstnævnte ved en tilsyneladende 16 Skridt bred Grav, er 52 Skridt lang og 32 Skridt bred. Begge Pladse have øiensynlig været omgivne af brede, nu eftergroede Grave, som erholdt Vandet fra Aaen. 26 Skridt til Nordøst fra den sidstnævnte Borgtomte begynder en opdæmmet, nu næsten hensunken Vei, der løber i østlig Retning mod det faste Land; dens Længde er 176 Skridt. Denne Bei eller Dæmning har formeentlig dannet Forbindelsen mellem Borgen og en mindre Befæstning paa Fastlandet, af hvilken der findes tydelige Levninger. Disse vise en indvendig Befæstning, 106 Skridt i Omkreds, derom igjen dobbelte Bolde og Grave. Det for-

Side 126
tælles, at der af Omegnens Bønder ved disse Befæstninger og Veien mellem samme er opgravet mange Egepæle“.
S. 317, L. 11 f. n. Kreiberggaard, l. **Kreibjerggaard**.
S. 324, L. 9—10. Med Præstekaldet er foregaaet den Forandring, at 98 Tdr. Land med 4 1/4 Td. Htk. ere frasolgte mod en aarlig Afgift pr. Td. Land af 2 Skp. Byg, som betales efter Capitelstart, og 6500 Rd. Penge, hvoraf Embedet oppebærer Renten.
S. 325. Vestlig i **Dommerby Sogn** ligge 3 Gaarde kaldet **Holmegaarde**; i **Lundø Sogn** er en Vindmølle.
S. 327, L. 22 f. n. Dront Vandmølle er nedlagt, hvorimod der er en Vindmølle ved Strandet.
S. 328, L. 31, „og 92de“ udgaaer.
S. 331, L. 15. Gd. **Grønkjær** er af 6 1/4 Td. Htk.; **L. 18. f. n.** Ved Hovedgaarden **Lundgaard** er et Teglværk.
S. 332, L. 20. Engevad, l. **Engedal**.
S. 334. I **Fly Sogn** er Gd. **Kjærgaard**.
S. 335. I **Resen Sogn** er Gd. **Mølgaard**.
S. 335, L. 19 f. n. „37te og“ udgaaer.
S. 339. Testrup Sogn er nu Annex til Østerbølle og Vesterbølle Sogn i Rinds Herred.
S. 339, L. 13. Gd. **Vesterriis** har c. 700 Tdr. Land, hvoraf 200 Tdr. Ager, 18 Tdr. Fælleds-Kjær, 20 Tdr. Eng, 328 Tdr. Hede, og 134 Tdr. Land, hvoraf endeel opdyrket, henlagte til Leiehuse.
S. 340, L. 10. Tæt østlig for **Simested** ligger **Simested Kro**.
S. 348 og 351. Nørre- eller Skjern-Aa kommer ikke fra Viborg-Sø, men derimod fra Hald-Sø i Dollerup Sogn, løber forbi Non Mølle gjennem Ved-Sø, forbi Skaber-Mølle i Rind Sogn, Middelsom Herred, gjennem Over-Bredning-Sø, og optager nedenfor Bruunshaab Fabrik den kun igjennem Asmild Sogn løbende og fra Viborg-Sø kommende saakaldte Sønder-Mølleaa eller Mølleaa.
S. 352. Ruinen af det **gamle Hald** med tilhørende Voldsted og de foran samme liggende Skandser ere af Staten fredede Mindesmærker.
S. 354. Ifølge Resol. af 27de Octbr. 1857 maa der fra **Vorde, Fiskbæk og Romlund Præstekald** bortsælges en fraliggende Jordlod af 37 Tdr. Land.
S. 355, L. 4. Ørregaard (Ørredgaard) er af 5 1/2 Td. Htk. og har et Teglværk.
S. 359, L. 23. Hovedgaarden **Tjele** (Thiele) har c. 700 Tdr. Ager, 125 Tdr. Eng og 500 Tdr. Hede.
S. 361, L. 8. Hovedgaarden **Vingegaard** har c. 300 Tdr.

Side 127
Land Ager, 30 Tdr. Eng og 134 Tdr. Hede; L. 13 tilføies: Amtets 102det Lægd.
S. 362, L. 14. Gd. **Torsager** (Thorsager) har 273 Tdr. Land, hvoraf 70 Tdr. Ager, 20 Tdr. Eng, 20 Tdr. Mose, 60 Tdr. Skov og Resten Hede.
S. 362. Viskums ældste Navn er Viskumø. I Prospecter af danske Herregaarde gives følgende fuldstændigere Liste over Lehnsmændene paa Viskumgaard: Jens Mogensen Kaas 1546, Niels Lykke 1553, Landsdommer Peder Kruse 1558, hans Enke Fru Dorethe Maltesdatter Sehested 1562, Fru Ermegaard Bille, Hr. Jørgen Podebuskes Enke, 1563, Landsdommer Palle Juel til Strandet.
S. 363. I **Vorning Sogn** er **Vorninggaard**; **L. 23.** Holme er 4 Gaarde; **L. 4 f. n.** I **Kvorning Sogn** er et Teglværk.
S. 365. Sønderbæk Sogn er Amtets 108de Lægd; i **Læsten Sogn** er en stor Vindmølle.
S. 366, L. 22 f. n. Hovedgaarden **Fussingø** har 544 Tdr. Land, hvoraf 344 Tdr. Ager og 200 Tdr. Eng og Kjær.
S. 368. Hornbæk Sogn hører, skjøndt det er Annex til Kristrup Sogn i Aarhus Stift, i geistlig Henseende ikke under dette sidste.
S. 375. I **Øster-Velling Sogn** paa **Velling Mark** er i 1859 opført en Vindmølle.
S. 376. I **Grensteen Sogn** er Avlsgaarden **Ledsager**, og i **Langaa Sogn** Avlsgaarden **Johannesberg**.
S. 379. I **Bium Sogn** er Afbyggergaarden **Ny-Nipgaard**.
S. 381, L. 23. tilføies: Han (Ridder Jens Nielsen Løvenbalk) dræbte 1404 Jens Jensen Brok til Clausholm, hvorfor han det næste Aar maatte indgaae et mærkeligt Sone med den Dræbtes Fader og Sønner (see Clausholm), var Landsdommer i Jylland og levede endnu 1434.
S. 383, L. 1, 2 og 4 f. n. De Markeder, der hidtil have været holdte paa **Braarup Hede**, holdes nu ved **Ands Kro**.
S. 383, L. 5. f. n. Ved **Grønbæk** tilføies: med Skole.
S. 385, L. 27. Gd. **Frausinggaard** har 506 Tdr. Land, hvoraf 250 Tdr. Ager, 26 Tdr. Eng og Mose, Resten Skov og Hede; til Gaarden hører et Teglværk.
S. 391. Karup Mølle c. 4 1/4 Td. Htk. (3 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. A. og E., 1 Td. 1 Skp. 2 1/2 Fdk. Msk.), 170 Tdr. Land, hvoraf 50 Tdr. Ager, 25 Tdr. Eng og Resten uopdyrket Hede.
S. 393, L. 19 f. n. Gd. **Borupholm** har 190 Tdr. Land Ager, Eng, Skov og Mose.
S. 395, L. 10 f. n. Gd. **Sinding-Østergaard** har 150 Tdr. Land Ager og Eng og 20 Tdr. Land Skov.
S. 397, L. 2. Gd. **Meslund** (Moeslund) har et Tilliggende af

´Side 128
1400 Tdr. Land, hvoraf 4—500 Tdr. Land god Kjærjord; Htk. 3 Tdr. 6 Skp. 1 Fdk. 1 Alb.
S. 397, L. 2 f. n. Gd. **Bredholt**, 230 Tdr. Land, solgt 1856 for 29,500 Rd. (B. T. 1856 Nr. 17.)
S. 399, L. 23. Stærkjærgaarden i Gjerning Sogn har 133 Tdr. Land, hvoraf 119 Tdr. Ager, Resten Eng og Tørvemose, af 7 Tdr. Htk.; til Gaarden hører et Teglværk; i Sognet er Gd. **Bonitselund**.
S. 399, L. 3 f. n. Aabrohuus Kro ligger ikke ved nogen Landevei, men ved en Sognevei.
S. 402, L. 26. Garver Vandmølle er nedlagt.
S. 403, L. 32. Haurum Kro er nedlagt.
S. 404, L. 17 f. n. I **Skjød** er en Skole.

Randers Amt.

S. 421, L. 2. Embedet som Byfoged, Politimester og Raadmand i Randers er nu forenet med By- og Raadstuestriver-Embedet sammesteds.
S. 440. Mariager-Fjords Middeldybde er 5—8 Favne. Dens Brede ved Mariager er 4600 Alen og ikke, som ved en Trykfeil anført, 1600 Alen.

S. 442, L. 12. Den saakaldte **Diurs-Aa** har været Udløbet for Kolindsund; men Diurs-Aa er ikke den nuværende Gren-Aa, derimod den Aa, som forbi Buskehuset falder i Kolindsund i Forbindelse med den Bæk, som nu løber forbi Beggerslev sydom Benzons Skov og ud i Kattegattet.
S. 443. I **Grenaa** er en Vandmølle og et Uldspinderi, som drives ved Vandkraft og ved Vind.
S. 444. I **Grenaa** er et Spare-, Laane- og Disconto-Institut for Grenaa og Omegn.
S. 445, L. 13 f. n. Søgaarde hedder nu **Hesselsdal**.
S. 447. I **Ebeltoft** udgives „**Ebeltoft Avis**".
S. 448. Ebeltoft Landdistrict hører med Byisognets Annex Draaby til Amtets 18de Lægd.
S. 448 og S. 552. Randers Amts 18de Lægd, der hidtil har omfattet Øster-Draaby, Vester-Draaby og Ebeltoft Landsogn, er ifølge Justitsministeriets Resolution af 12te Juni 1858 deelt i 3 Lægder, hvis Grændser ere de samme som Sognefogeddistricterne og betegnes Nr. 18 a, Nr. 18 b og Nr. 18 c.
S. 449. Arealet til **Mariagerkloster** er angivet altfor ringe; til Gaarden høre de ikke ubetydelige Skove **Hov-Krat**, **Skrøstrup Skov** og **Himmelkold**.

Side 129
S. 449, L. 17 f. n. efter „Teglværk;" tilføies: Gd. **Bjerregaard**, see Anmærkningen forneden sidste Linie, hvor denne findes anført.
S. 458. I **Udbyneder Sogn** er Avlsgaarden **Vellinggaard**.
S. 458, L. 11—12 f. n. Gaarden **Charlottendal** hører ikke under det Arenstorffske Fideicommis. Gaarden, der er dannet af 6 Bøndergaarde, som afgangne Kammerherre Arenstorff til Overgaard erholdt Tilladelse til at sammenlægge, har et Areal af 870 Tdr. Land med 33 1/3 Tdr. Htk. Gaardens Bygninger ere af Nyt opførte i Aarene 1850—55.
S. 461, L. 10. Ved Hovedgaarden **Trudsholm** er et Teglværk.
S. 462. Selve **Sødring By** og Midten af Sognet indtages af en isoleret meget høi Bakke, og derved bliver Kirken Sømerke.
S. 463, L. 9 f. n. I Byen **Raaby** er et Teglværk.
S. 464, L. 18 f. n. Tørring Mølle er nedlagt; i Øster-Tørslev Sogn er Avlsgaarden **Aagaard**.
S. 465, L. 6. Nøragergaard er nu deelt i 2 Gaarde.
S. 466 nederst. Præstegaardens Htk. er kun 5 Tdr.
S. 467, L. 20. Purhuset Kro ligger i Faarup Sogn.
S. 468, L. 17. Gd. **Bindingholm** har 6 Tdr. Htk.
S. 468. I **Spentrup Sogn** er Avlsgaarden **Birkemose**.
S. 469. I **Gassum Sogn** er **Hvidsteen Kro** ved den mindre Landevei fra Randers til Mariager.
S. 469, L. 11 f. n. Hald Kro er nedlagt og flyttet indenfor Gjerlev Skjæl; paa selve Landeveien nordlig for Hald er en indhegnet righoldig Kilde.
S. 470, L. 19. Glenstrup Skole er nu nedlagt.
S. 471, L. 15. Veien fra **Mellerup Færgested** til **Udbyhøi** er ingen Landevei.
S. 472 øverst. Gjessinggaard er omgiven med Grave. Den grundmurede eenetages Hovedbygning i Rococo-Stiil er bygget 1747 af Etatsraad Hans Folsach. Haven er i gammel Stiil med Terrasser og Hækker.
S. 481, L. 26 f. n. Ny Olstvad Kro ligger i Galten Sogn.
S. 482. I **Værum Sogn** er Avlsgaarden **Langeslund**.
S. 484. I **Laurbjerg Sogn** er Avlsgaarden **Gerhardslyst**.
S. 484. H. C. Øckenholt solgte Frisenvold til Hein, denne til Lundby og først Lundby til den nuværende Eier.
S. 485. I **Galten Sogn** er **Ny Olstvad Kro**.

S. 489, L. 10. Taastrup har ingen Bindmølle, hvorimod Vandmøllen ligger i Skjællet mellem Taastrup og Selling; L. 13. **Haraldsmark** har 314 Tdr. Land, hvoraf 270 Tdr. Land Ager, Resten Eng og Skov, foruden et Eng- og Tørveskifte af 10 Tdr. Land.

Side 130
S. 493. I **Udby Sogn** er Avlsgaarden **Udbygaard**.
S. 494. I **Estruplund Sogn** er **Hevring Bindmølle**.
S. 495, L. 9. I **Ørsted** er en **Bindmølle**.
S. 498. I **Kristrup Sogn** ere Avlsgaardene **Bækholm** og **Holmsgaard**.
S. 499, L. 14 f. n. I **Lang-Kastrup** er en **Bindmølle**; L. 12 f. n. **Larsminde** eller **Slyngborg Kro** er nedlagt og en anden Kro opført ved den nye Landevei.
S. 501. Den **Karholm**, som er anført under Holbæk Sogn S. 491, hører ogsaa til Fausing Sogn.
S. 502, L. 40. Ridder **Jens Andersen** døde 22de Mai 1408 (Ser. rer. Dan. I. p. 320).
S. 504. I **Estrup-Skov** i Auning Sogn er en **Skovridergaard**.
S. 505, L. 6 f. n. Hevring Bindmølle ligger i Estruplund Sogn (see foran); i Vivild Sogn er Handelsetablissementet **Bindingsminde** ved Kattegattet.
S. 508, L. 21. Syd for **Sorvad** (ikke Sørvad) er en **Bindmølle**.
S. 510. Ved **Nørager Sogn** tilføies **Steenbergholt Skole**.
S. 511, L. 24. Margretenlund med c. 335 Tdr. Land, tilføies: hvoraf 200 Tdr. Land ere opdyrkede, 35 Tdr. Land Eng og Resten Hede og Mose.
S. 511. Stadsborg med 480 Tdr. Land, tilføies: hvoraf 100 Tdr. Skov, 100 Tdr. opdyrket Jord og Resten Hede, Kjær og Mose.
S. 512. Gd. **Frederikslund** har 209 Tdr. Land Ager, 31 Tdr. Eng, 3 Tdr. Mose og 14 Tdr. Skov og Krat.
S. 514, L. 21 f. n. Øst for **Hørning** ved den nye Landevei er en **Bindmølle**; L. 8 f. n. **Hørring**, l. **Hørning**.
S. 516, L. 13—14. sydlige og østlige, l. **nordøstlige**.
S. 518, L. 3 f. n. I **Skjørring** er en **Bindmølle**.
S. 521. Hammelev Kirke er ikke, saaledes som anført, heel af Muursteen. Skibet og Choret ere opførte af Kalksteensblokke; Taarn, Baabenhuus og Hvælvinger ere senere tilføiede af Muursteen. Paa begge Sider af kirken findes under Taget Halvsøiler med Bladværk forenede ved Rundbuer. Rækken af disse er aldeles heel paa den nordre Side, men fordærvet ved Overkalkning; paa den søndre Side ere de fleste afbrudte, formodentlig ved Vindnuernes Forandring, da Hvælvingerne bleve indsatte; men over Baabenhusets Loft findes et Parti af Buerne og Søilerne aldeles ubestadiget. Arbeidet er, med Undtagelse af Bladværket paa Søilerne, aldeles ligt Nødager Kirkes Prydelser. Choret fiirkantet med Pilastre paa Hjørnerne, forenede med mindre Rundbuer. Inde i Kirken findes paa den nordre Væg en Steentavle med Inscription, og over Chorbunnen en Fortegnelse over Præsterne siden Reformationen, hvorved er den Mærkelighed, at ingen

Side 131
af disse har fraslyttet Kaldet, uagtet dette ikke er stort. Hammelev Sogn eier et Legat af 1000 Rd., stiftet af afdøde Grosserer Munch i Kjøbenhavn. Kirken eies af Størstedelen af Sognets Hartkornseiere.
S. 522, L. 4—9. Debildhede er ikke solgt fra Benzon directe til den nuværende Eier eller af ham først bebygget; L. 24. Kalkværket i Karlby Sogn er nedlagt.
S. 522, L. 8 f. n. I Voldby er en Vindmølle; L. 6 f. n. Sølyst og Myregaard er en og samme Gaard, og benævnes Sølyst.

S. 522. Paa Thorsø Mark tæt ved Skjællet mod Villersø Sogn, hvor Terrainet hæver sig betydeligt, ligge meget tæt ved hinanden omtrent en halv Snees Kjæmpehøie. Det er et af Herredets høieste Punkter med en viid Udsigt.
S. 523, L. 4. Af de tvende her nævnte Capeller findes det ene endnu.
S. 523, L. 5. Ved Vegerslev tilføies: eller Beggerslev. Saavel for dette Sogn som for Annexet Villersø er Hesteopdræt anført som ikke ubetydeligt Erhverv. Hertil er bemærket af en med de locale Forhold i Nørre Herred særlig kyndig Embedsmand, at disse tvende Sogne langt mindre egne sig til at fremhæves i denne Henseende end de trende frugtbare Sogne Voldby, Karlby og Gjerrild.
S. 524, L. 6. Stokkebro er en Fortsættelse af Gjerrild. Gjerrild og Stokkebro udmærke sig ved Træplantning; en Allee fører igjennem den 3/8 M. lange Gade; L. 10. „et Kalkværk i Karlby Sogn“ udgaaer.
S. 525, L. 10 f. n. Hemmed Kirke er uden Taarn. Hemmed Sogn er det ufrugtbareste Sogn i Nørre Herred, ligesaa bart og sterilt, som Hovedsognet er smukt couperet og frugtbart. Det er Benzon Skovs vestlige Side, som gjør denne bratte Overgang.
S. 526 øverst. Rimsø Sogn kan ikke betragtes som „bakket“; derimod hæver det sig fra de 3 Sider, Syd, Øst og Nord, jævnt op til den betydelige Høide, hvorpaa Rimsø By er beliggende. Dette Punkt kan imidlertid neppe bestemt betegnes som det høieste i Herredet, da Glæsborg By og Kirke i denne Henseende rivaliserer med Rimsø. Jorderne i Rimsø Sogn ere vel Sandjorder, men neppe kunne de betegnes som for Størstedelen magre.
S. 526—27. Fjellerup Sogn. Hegedal har et Teglbrænderi og et Kalkbrænderi. Løgholmen er nu lagt ind under Østergaard, hvis Htk. er 22 Tdr. A. og E., 4 1/2 Td. Skst. Langholt er forlængst nedlagt. A. E. Penz kjøbte baade Meilgaard og Østergaard af Palle Krag, og Kruse kjøbte Aaret efter Østergaard af Penz; Kruses Enke E. M. Penz solgte den til Beghorst. Ikke Barfoed, men hans Kone, døde 1770, og først 1773 solgte Barfoed Østergaard.
S. 527, L. 3. Løgholmen og Langholt er nu Huse; L. 11 f. n. Mellem Glæsborg og Hedegaard findes Flyvesand.
S. 527 nederst. Tulstrup, l. Tuustrup. Der gives 2 Tuustrupgaarde.

Side 132
S. 528, L. 21. Der er nu kun een Klokke i Glæsborg Kirke.
S. 529, L. 20. Efter Penz nævnes hans Svoger Justitsraad Henrik Bille som Eier af Meilgaard. Billes Enke giftede sig med Kjeld Krag Sehested, og først efter denne kan Rosenørn have faaet Gaarden.
S. 529, L. 6 f. n. 2 1/2, l. 2.
S. 530, L. 5, ved en Bro. l. ved en Aa, over hvilken er en Bro.
S. 530. I Ørum Sogn er Dystrup Kro og Ramten Stampemølle.
S. 531. Hovedgaarden Skjærvad med 42 Tdr. Htk., hvoraf 36 Tdr. under selve Gaarden, har endeel Huse i Kastbjerg og Mastrup. Paa Marken findes 2 Afbyggergaarde. Arealet er omtrent fordeelt saaledes: 1000 Tdr. Ager, 100 Tdr. Eng, hvoriblandt endeel Bandingseng, 115 Tdr. Land med for flere Aar siden paabegyndt Plantning, der nu atter kraftig fortsættes. Ved Gaarden er en sjelden smuk og stor Have paa 7 Tdr. Land, hvori den gamle Borgplads, omgivet med Grave, som ere tilgroede med Rør. Skjærvad er solgt 1856 til den daværende Forpagter Carøe for 120,000 Rd.
S. 531, L. 16. Ordet „stor“ udgaaer.
S. 531, L. 3 f. n. Kolstrupgaard har c. 300 Tdr. Land, hvoraf 200 Tdr. Ager og Resten Eng, Hede og Mose.
S. 532, L. 13. „Sønderhald Herred og“ udgaaer.
S. 532, L. 12 f. n. Kløsterne, l. Tofterne.
S. 533, L. 14. Anholt udgjør nu et eget Lægedistrict.

S. 533, L. 11 f. n. I en Meddelelse til Udgiveren fra en anseet Embedsmand bemærkes: „Der er vistnok neppe foregaaet nogen synderlig Forandring med den Deel af Anholt, der ligger øst for Byen, siden Bynch udgav sin Beskrivelse; idetmindste passer denne fuldkommen paa en Strækning af over 1/2 Miil, som jeg i denne Retning passerede forrige Aar (1857). Det er nok ogsaa kun den Deel af Flyvesandet, som kan udsætte Byens Jorder for Fare, der beplantes med Marehalm. Saavidt jeg veed, er den øvrige Deel af Øen overladt til sig selv“.
S. 535, L. 27. Gl. Danske Mag., l. Nye Danske Mag.
S. 537, L. 3, jfr. L. 21 f. n. Paa Baronesse Hille Trolles Kiste staaer følgende Indskrift:

„farvel Du ædle Sjæl, hvis høitskatteerte Dyder
Dit Navns Berømmelse i Alles Minde pryder,
I Stilhed var Dit Haab, i Haabet daglig Bøn,
Thi er nu Salighed Din himmelnaaede Løn.“

I den Skildring, som Hr. Pastor C. F. K. Reiersen i Artiklen: „En Herremand og en Herremands Frue“ i Hist. Tidsskr. 3die Række 1. B. S. 429—42 giver af denne Herremandsfrue, anføres det som en Fortælling om hende, at naar hun fra sine Vinduer saae nogen af sine Folk i en ny Kofte eller Trøie, lod hun dem kalde op til sig og tog

Side 133
de nye Klædningsstykker fra dem, idet hun forestillede dem, at de ikke behøvede saa gode Klæder. Det bemærkes derfor ogsaa med Rette at dette og et andet Sagn, der lader hende blive taget af Djævelen, staaer i skjærende Modsætning til ovenstaaende Indskrift.
S. 538, L. 7. Lanng-Wedel, l. **Lanng, Wedel**.
S. 540, L. 16. Pis Vandmølle er nedlagt.
S. 540—41. Lyngby Sogn. Benævnelsen „Mellemgaarde“, der findes paa Mansas Kort, kjendes nu ikke. Det antages, at denne Benævnelse har været anvendt paa 2 Bøndergaarde fra Trustrup, Petersborg, i ældre Tid Bopæl for en Birkedommer, og Skovhuset; men disse Gaarde henregnes almindelig under Trustrup. Lyngby Kirke tilhører Eieren af Fæveile kun for 1/3, medens de 2/3 tilhøre forskjellige Hartkornsbrugere i Sognet. Af Fæveiles Eiere nævnes Knud Høyer († 1821), P. J. Møller og nuværende Eier P. M. Mønsted; men hverken Achton eller andre Mønsteder have eiet Fæveile. Af Lykkesholms senere Eiere nævnes O. Mønsted med flere af denne Familie og Achton († 1835). Elevernes Antal paa Seminariet er nu omtrent 50. 2 Beboelsesleiligheder, l. **1 Beboelsesleilighed**.
S. 541, L. 2—3 f. n. „hvoraf endeel af Rugaards Skove, der dog ikke er Fredskov“, l. **hvoriblandt nogle mindre adspredte Skovpartier**.
S. 544, L. 22 f. n. I **Tirstrup** er en Vindmølle; L. 17 f. n. **Oxenmølle Vandmølle** er nu frasolgt Høgholm.
S. 550, L. 22. Ved **Maarup** er en Vindmølle.
S. 552, L. 4. Elmandsbjerg l. **Ellemandsbjerg**.
S. 560, L. 10. Paa Gaarden **Hvitvedgaard** er et Brændeviinsbrænderi.
S. 561 nederst. See den S. 649 yttrede Formening, at „Calue“ er **Kalvø** i Skanderborg-Sø.
S. 563. Ved Dagstrup er **Skasføgaard Vindmølle**.
S. 563. I **Mørke Sogn** er Gd. **Trellegaard**, see Bemærkningen i næstsidste Linie for Sognet.
S. 563, L. 19—20. Mørke Sogn havde i Efteraaret 1857 74 Gaarde og 125 Huse, hvoraf 33 Gaarde og 46 Huse udenfor Byerne.
S. 563, L. 28. Præstekaldets interimistiske Reguleringssum er **1266 Rd**.
S. 566, L. 12—13. Ordene „og hvor der hver Søndag holdes Gudstjeneste“ udgaae. Capellet bruges nu kun til enkelte ministerielle Forretninger.

S. 566 nederst. I en Mose ved **Skjødstrup** er fundet en Mængde Oldsager.
S. 568, L. 18. Egaa-Runestenen er flyttet til Runde-Taarn. Ifølge ældre endnu levende Folks Vidnesbyrd skal der i Altergulvet til Egaa

Side 134
Kirke endnu findes en hvælvet Begravelse, forskjellig fra den i D. Atl. omtalte.
S. 569. I **Meilby Sogn** er Gd. **Bygballegaard** med 113 Tdr. Land, hvoraf 90 Tdr. Ager, Resten Eng og Skov, af Htk. 10 1/4 Td.

Aarhus Amt.

S. 572. Aarhus Amt har nu 3 Branddirectorater, 1) for Hads Herred, 2) for Hasle, Vester-Lisbjerg, Framlev og Ning samt endeel af Sabro Herred, 3) for Resten af Sabro Herred, hvormed er forenet endeel af Gjern Herred i Skanderborg Amt og endeel af Houlbjerg Herred i Viborg Amt.
S. 575, L. 5. Ole Worm, l. **Jens Worm**.
S. 575. Den ældre Raadstuebygning i Aarhus er nu nedbrudt.
S. 587, L. 10. Efter „4 characteristiske Spidsgavle paa hver Side“ tilføies: Ifølge de nyeste Undersøgelser er det aldeles utvivlsomt, at der langs begge Sideskibene og paa Sidekapellerne ved Korsfløiene har existeret en Række Spidsgavle, omtrent saaledes som St. Friis har paaviist ved Roeskilde Domkirke (jfr. Roeskilde Domkirke beskreven af St. Friis). Disse Spidsgavle ere dog allerede for Sideskibenes Vedkommende borttagne i en tidlig Tid; thi de findes ikke paa Resens Tegning. Paa det nordre Sidekapel have de existeret til henimod Slutningen af forrige Aarhundrede.
S. 587, L. 4 f. n. Quilinua hørte ikke til en italiensk men til en hollandsk Familie, han boede i Lybek.
S. 590, L. 6. Granitsøiler, l. **Træpiller**.
S. 591. Jorderne i **Aaby Sogn** ere særdeles gode Muldjorder. Jorderne i **Veilby Sogn** ere gode Muldjorder, tildeels noget lerede, med Undtagelse af en ufrugtbar Sandslette ved Havet.
S. 594. Sindssygeanstalten ved Aarhus udvides nu til at optage 430 Patienter. Grundstenen til den nye Bygning blev lagt 8de Juni 1859.
S. 594, L. 19 f. n. Helbredelsesanstalten, l. **Pleieanstalten**. Under 5te August 1858 har Justitsministeriet resolveret en Modification i den oprindelige Plan, hvorefter Adskillelsen mellem de Helbredelige og Uhelbredelige ikke vil komme til at fremtræde saaledes som man efter Loven maatte antage; L. 17 f. n. „Grunden vil koste 12,000 Rd.“, l. Den Grund (13 Tdr. Land), hvormed Arealet blev udvidet for at kunne opføre de nye Bygninger, har kostet 12,275 Rd., alle Biudgifter medregnede.
S. 594, L. 12 f. n. Hasle Sogns Jorder ere leermuldede.
S. 595, L. 24. Ordene „for en Deel tilgroede“ udgaae.
S. 595, L. 28. Præstegaarden ligger i **Braband** og ikke i True.

Side 135
L. 38. Taarn, l. **Spiir**; L. 35. Yderup er i geistlig Henseende lagt til Lyngby Sogn.
S. 595, L. 4 f. n. Kasted Sogns Jorder ere gode Muld- og Leerjorder.
S. 596. Kjærbygaard. Familien Secher, der er saa udbredt i Jylland, har især fra denne Gaard udbredt sig. Den var længe i denne Families Besiddelse, derpaa i Søndergaards, nu i Hansens Eie.
S. 597. Lyngbygaard. Efter Fru Althalt eiedes Gaarden af hendes Søn Overkrigscommissair Althalt, efter hvem den solgtes med Gods og Tiender i Aarene 1823—30 til nuværende Eier Ritmester Friis for c. 40,000 Rd.
S. 598, L. 2. Haraldslund er bleven noget mindre derved, at Parceller og en mindre Afbyggergaard Haraldsmark er solgt fra den. Eierne: Schwedler & Musmann, Kastrup, Ree, Walther, Krarup, hvis separerede Hustru nu har solgt den, saavidt vides, til en Mackeprang.

S. 598, L. 6. Det Avlsgaarden **Sandballegaard** underliggende Dampbrænderi har i Aaret 1859 produceret 96,000 Potter Brændeviin.
S. 601, 606, 611, 619. Efter Folketællingen i 1855 var Indvaanerantallet i Sabro Herred 3830, i Framlev Herred 5335, i Ning Herred 8073 og i Hads Herred 10,797.
S. 602, L. 28. Altertavle, l. **Altermaleri**.
S. 604, L. 9. I Haldum er en større Gaard, **Haldumgaard**.
S. 607. I Sjelle Kirkes Vaabenhuus findes endnu den allerede af Vedel omtalte Runesteen, hvilken han antog for en Ligsteen over Svend Feldings Slægt. See S. Grundtvig Danm. gamle Folkeviser I. 398, hvor ogsaa Prof. Thorsens Læsning af samme er opgiven.
S. 608, L. 22 f. n. Gd. **Christinedal** har 228 Tdr. Land, hvoraf 170 Tdr. Ager, 30 Tdr. Skov, 25 Tdr. Eng og Mose og 3 Tdr. Have.
S. 609. Harlevholm. Om Gjenet Kragengelt og hendes Ægtefælle Lovenbalk, see Allens Breve til Christian II. og Frederik I. Hist. I. S. 368.
S. 612, L. 14—15. En Skov er solgt fra Marselisborg, saa at der nu til Gaarden kun er c. 580 Tdr. Land; Jægergaarden hører ei længere under Marselisborg.
S. 613, L. 2. Den hellige Kilde i Viby Sogn besøges endnu meget stærkt St. Hans Aften.
S. 613, L. 13—14. Raunholt skrives ogsaa Ravnholt; Battrup udtales og skrives Baattrup; Tanned udtales og skrives Tander.
S. 614. Efter Fædder-Carisius solgtes **Constantinsborg** til Møller, som endnu er Eier.
S. 615, L. 16 f. n. Hovedfiguren i den ikke umærkelige katholske

The following diplomatic transcription is for page **136 (628)** from the provided supplement to Trap's description of Denmark. This page continues the updates for **Aarhus Amt** and **Skanderborg Amt**.

Supplement til Speciel Deel II. 136
Altertavle i Tranbjerg Kirke er ikke Jomfru Marie, men den hellige Ursula med Børnene; L. 6 f. n. Høiret, l. **Hørret**.
S. 617, L. 2 f. n. Malling Kirke har en stor og ret mærkelig Altertavle fra den katholske Tid, med store udskaarne Figurer, forestillende Gud Fader med Sønnen, Johannes den Døber og St. Nicolaus.
S. 618, L. 6. Astø, l. **Ask**; i Ask er en Vindmølle; L. 7. Vandmøllen i Løienkjær er en ubetydelig Stampemølle; derimod er her en Vindmølle. — Astrup Kirke er stor og smuk, men Hvælvingerne vanzires af Tværbjælker. Et nyt smukt Alter med et godt Maleri og en ny Prædikestol blev anskaffet 1857. Den store i gammeldags Stiil anlagte, og endnu i det Væsentlige saaledes vedligeholdte Præstegaards Have staaer udførligt omtalt og beskrevet i Molbechs „Fragmenter af en Dagbog paa en Reise 1813“ S. 221 f., hvor ogsaa de ældgamle Steensfigurer ved Kirkens Indgangsdør beskrives.
S. 618, L. 23. Hinnerup, l. **Hinnedrup**. I Tulstrup Kirke findes en stor Ligsteen over Jost Ulfeld til Østergaard († 1563) med hans og Frues Billeder.
S. 619, L. 12. Tunø er nu henlagt fra Aarhus til Samsø Lægedistrict. L. 13. Paa Øen er en Skolelærer og Præsten er ikke tillige Skolelærer.
S. 620. Den Kirke, der har staaet paa Kysing Mark, skal have havt til Navn **Meden Kirke** og af denne staaer en temmelig stor Ruin. Kirkegaarden er først i de sidste 2 Aar bleven dyrket, og i den sidste Krig havde Tydskerne her en liden Jordopkastning, hvorunder de dækkede sig og beherskede Omegnen. Ved Indløbet til Norsminde tæt ved Ruinen, dog paa den anden Side af Løbet, er en Skandse og endelig nogle Skibssætninger, saa at man her paa nogle hundrede Alen har Minder om de forskjelligste Tider.

S. 621. Rodsteenseie har c. 600 Tdr. Land, eller foruden 506 Tdr. Land under Hovedgaarden c. 100 Tdr. Land, der væsentligst benyttes af Huusmænd.
S. 623, L. 19 f. n. Ousted, l. **Onsted**; Hovedgaarden **Ranzausgave** har 600 Tdr. Land Ager, Eng og Skov; L. 17 f. n. **Lettenborggaards** Bygninger ligge i Hylke Sogn og dens Jorder hidrører fra den tidligere, nu nedrevne Gaard Røjgaard; L. 11 f. n. De efter D. Atl. opgivne Navne og Dødsaar af 2de tidligere Eiere af Kanne (Ranzausgave) er urigtigt. Ifølge Ligstenene, der endnu findes, ere de Mikkel Pedersen (hans Dødsaar er ulæseligt; 1616 er hans Kones Dødsaar) og Jacob Jensen † 1661. De senere Eiere af Ranzausgave ere Secher, dennes Enke, Engelsted og nu Neergaard, der ogsaa eier Aakjær og Dybvad, som han kjøbte af Cohen, der havde kjøbt disse 2 Gaarde af Grev Rewentlow, Faderen til Rewentlow-Farve.
S. 625, L. 27. Gd. Lundhof har 200 Tdr. Land Ager og 100 Tdr. Land Skov.
S. 626. Over Indgangsdøren til **Gosmer Kirke** findes en

Side 137
mærkelig Fremstilling i Granit, nemlig en qvindelig Figur, der dies af tvende phantastiske Dyrestikkelser.
S. 627. Ved **Gylling Kirke** er en Runesteen (F. M.).
S. 628, L. 4 f. n. Etymologien af **Alrø** (jfr. Danske Atlas IV. S. 258) af en Dronning Alrune er uden Hjemmel.

Skanderborg Amt.

S. 640, L. 5 f. n. Horsens har nu en borgerlig Raadmand (Kongl. Resol. 4de Juni 1859).
S. 641. I **Horsens** er paabegyndt Anlægget af et Gasværk.
S. 644. Sagnet om Christian IV.'s Seilads paa **Skanderborg-Sø** betvivles i Olufsens Collectanea S. 129, jfr. Nyt historisk Tidsskrift III. S. 261.
S. 650, L. 13. Gd. **Leegaardslyst** har 170 Tdr. Land, hvoraf 150 Tdr. Ager, 15 Tdr. Eng og 5 Tdr. Skov, af Htk. 5 1/2 Td.; **Østergaard** har 120 Tdr. Land, hvoraf 110 Tdr. Ager og 10 Tdr. Eng og Tørvemose; i Skanderup Sogn er endvidere Gd. **Sølund** med 262 Tdr. Land, hvoraf 122 Tdr. Skov, Resten Ager og Eng samt Tørvemose, af Htk. 5 Tdr..
S. 652, L. 20. (nu Herschendsgave), l. **(nu Sophienlund)**.
S. 652. I **Fruering Præstegaard** er Peter Oluf Brøndsted født d. 17de Novbr. 1780.
S. 653. I **Hørning Kirkes Vaabenhuus** er en Runesteen (F. M.).
S. 654. I **Adslev Sogn** er **Jerexhavgaard** med 120 Tdr. Land, af Htk. 7 Tdr..
S. 661. Voldby Kirke er smukt restaureret. Den gamle Altertavle fra den katholske Tid, der nu er ombyttet med en nyere, er smukt opmalet og ophængt paa Væggen; den indeholder med en Mængde Figurer en høist mærkelig og interessant Fremstilling af christelige Martyrers gruelige Pinsler og forsmædelige Dødsmaade. Paa den ene Fløi findes Antichristen efter 2 Thessal. 2. i Skikkelse af en Biskop; paa den anden Fløi den babyloniske Skjøge, Aabenb. 17, 4.
S. 663. I **Tvilum Sogn** er Gd. **Hornskovgaard**.
S. 669, L. 2. Assurancesummen for **Silkeborg** var i 1859 835,940 Rd..
S. 670. I **Silkeborg** udgives „**Silkeborg Avis**".
S. 675, L. 12—13. I Illustreret Almanak for 1860 S. 68—71 har A. Fabricius givet en Beskrivelse af det i Juul-Sø ligeoverfor Himmelbjerg beliggende **Dynæs** og den paa Næsset liggende Voldplads **Dynæsvold** eller **Thynersvold**, der synes at være det samme Sted som Laven Slot. Voldpladsens Omkreds angives til 200 Skridt. Tydelige.

Side 138

Spor af Grave sees saavel paa den sydlige som paa den nordlige Side fra den ene Søbred til den anden. Udenfor den nordlige Grav er Spor af en Ydervold og atter udenfor denne en Grav.
S. 679. Ved **Sønder-Vissing Kirke** findes endnu en Runesteen (F. M.).
S. 680, L. 14. Gd. **Vedelsbo** har c. 300 Tdr. Land Ager, Kjær, Mose og Eng, og c. 230 Tdr. Land Skov.
S. 681, L. 20. I **Halle** er en Skole.
S. 681. Efter Nedergaarde i Grædstrup Sogn har den udbredte adelige Slægt Neergaard sit Navn. Thomas Madsen, Oldefader til Cancelliraad Johan Thomas Neergaard og til Landsdommer Etatsraad Jens Bruun Neergaard, der begge bleve adlede 1780, var den første, der antog Navnet efter fornævnte sin første Eiendom, som dengang formodentlig have dannet een Gaard under Navn Nedergaard.
S. 686. I **Tem Sogn** ere Gdne **Bøgeballe** og **Sønderlund** samt et Teglværk.
S. 689. I **Klovborg By** afholdes hvert Aars 28de April et Kreaturmarked.
S. 694. Altertavlen i **Østbirk Kirke** er fra Ring Kloster (Daugaard Klosterhist. S. 422).
S. 695, L. 18. Gd. **Eiergaard** har 206 Tdr. Land, hvoraf 162 Tdr. Ager, 5 Tdr. Eng og Mose og 39 Tdr. Skov.
S. 697. Vedslet Kirke har Taarn. Kun Choret er hvælvet; Skibet og Taarnet have Loft.
S. 697, L. 2 f. n. Gd. **Testrup** (Thestrup) har 270 Tdr. Land.
S. 700, L. 11. Gd. **Kjærsgaard** er af 9 Tdr. Htk..
S. 702, L. 16 f. n. Gd. **Nebelgaard** har 130 Tdr. Land, af Htk. 11 Tdr..
S. 706, L. 18. Gd. **Bolund** er af 8 Tdr. Htk.

Ringkjøbing Amt.

S. 713. I **Ringkjøbing** udgives „**Ringkjøbing Amts-Tidende**“.
S. 718. I **Holstebro** udgives „**Holstebro Avis**“.
S. 722, L. 13. Lemvig Borgerskole har 4 Lærere.
S. 722. Paa Kortet over Lemvig er en Gade anført med Navnet Kirkebommen istedetfor Svirrebommen.
S. 723, L. 10. 23 Tdr. Msk., l. **43 Tdr. Msk.**.
S. 727. Romb Sogn. **Bjerregaard** har 11 Tdr. Htk. med 130 Tdr. Land. **Sodborg** er en stor, med smukke Bygninger forsynet Avlsgaard af Htk. 10 1/2 Td..

Side 139
S. 729, L. 11 f. n. 1804, l. **1824**.
S. 730, L. 20—21. Krogsgaard er en Avlsgaard paa 8 Tdr. Htk., og har som Ladegaard hørt under Holmgaard, men er ingen Parcel deraf.
S. 731. I **Møborg Sogn** er Gd. **Søndergaard**.
S. 732, L. 30. Østergaard skal have været en større Gaard, eiet og beboet af Adel.
S. 735, L. 14. Sønderskov er en større Avlsgaard med 7 3/8 Td. Htk.
S. 738, L. 14. Gd. **Ellemose** har 70 Tdr. Land af Htk. 5 Tdr.
S. 741, L. 3 f. n. Bolder er en større Avlsgaard med c. 11 Tdr. Htk. og anseelige Bygninger.
S. 744. I **Maabjerg Sogn** er Gd. **Bjerregaard**.
S. 744, L. 31. At en Gade ved Nørrevold skulde have faaet Navn efter Mikkel Vibe, beroer uden Tvivl paa en Misforstaaelse.
S. 745. Hessel i Borbjerg Sogn skal have været en Herregaard.
S. 745, L. 3. Store-Steensgaard er af 5 1/2 Td. Htk.; L. 9 f. n. Gd. **Haislund** har 130 Tdr. Land.

S. 752 nederst. Lindtorp har endnu et stort Jordtilliggende, 729 Tdr. Land med 12 1/2 Td. Htk.; ogsaa staaer endnu en Deel af de gamle Hovedgaardsbygninger.
S. 754. Naar **Vem Sogn** kaldes bakket, er det ikke rigtigt.
S. 754 nederst. I **Bur Sogn** ligger **Burgaard**, en Avlsgaard paa 9 Tdr. Htk. Paa Stedet fortælles, at her har ligget et Munkekloster, stiftet tilligemed Tviskloster af Prinds Buris. Hverken Daugaard eller Pontoppidan omtaler imidlertid dette Kloster; det har i hvert Fald været en Filial af Tviskloster. Ved Gaarden ligger et Krat, en Sjeldenhed i denne Egn. Den hører under Nørre-Vosborg, ligesom hele Sognet med Undtagelse af een Gaard.
S. 761. Haderup Sogn er ikke Danmarks største Landsogn, hvorimod dette gjælder, som anført S. 60 om Dronninglund Sogn i Hjørring Amt.
S. 763. I **Vording Sogn** fandtes, da Danske Atlas udkom, Rudera af en Kirke.
S. 763, L. 14. Ved **Christianshede** tilføies: med Skole.
S. 764, L. 18 f. n. Lauralyst er en Parcel af Tviskloster. Den maa, skjøndt med mindre Hartkorn, ansees som en større Avlsgaard.
S. 766, L. 25. Eisingkjær er en betydelig Avlsgaard, 10 Tdr. Htk.
S. 767. Nøvling Sogn er Amtets 126de Lægd.
S. 768, L. 25. Etatsraad **Fjelstrup** er død den 5te September 1859.

Side 140
S. 769. Bjødstrup og **Lindberggaard** i Gjellerup Sogn ere betydelige Avlsgaarde, som i de senere Aar have indtaget store Arealer af Hede og Mose.
S. 770. Sunds Sogn har c. 3/4 Td. Msk.
S. 771. Ikast Sogn. **Baadde** eller **Baade** og **Ur** skulle have været Herregaarde; **Remmegaard** og **Nygaard** ere betydelige Avlsgaarde.
S. 772, L. 9. I **Fjederholt** ligger en større Avlsgaard.
S. 773, L. 9 f. n. Hovedgaarden **Herningsholm** har 376 Tdr. Land, hvoraf 278 Tdr. Ager og 98 Tdr. Eng.
S. 775, L. 13 f. n. Hovedgaarden **Ørnhovedgaard** har 340 Tdr. Land, hvoraf 175 Tdr. Ager, 15 Tdr. Eng og 150 Tdr. Hede og Mose.
S. 777, L. 22. Gaarden **Nørre-Karstoft** har et Tilliggende af 1600 Tdr. Land med 10 1/2 Td. Htk. og anseelige Bygninger.
S. 779. I **Husby Sogn** er Gd. **Svolling**.
S. 783—84. Ulfborg Sogn. Blandt de nævnte Bøndergaarde have flere, navnlig de, der have godt Engtillæg, betydelig Bedrift, saaledes Nor-Tang, Vester-Tang, Ventesgaard (en af Rytterupgaardene), Østergaard, Ebbensgaard, Vester-Damgaard, Kjærgaard m. fl.
S. 785. Paa **Nørre-Vosborg** er Hovedbygningen fra 1640 af Bindingsværk, de 3 andre Bygninger af Grundmuur. Det gamle Voldsted, der er let kjendeligt, ligger i Engen i en Afstand af et Par Bøsseskud vest for Gaarden.
S. 787, L. 17. Hestbjerg er en større Gaard.
S. 789, L. 3 f. n. Trøstrup er en stor Avlsgaard med anseelige Bygninger. Betydelige Hedeopdyrkninger ere i de senere Aar foretagne.
S. 792. I **Velling Sogn** er Gd. **Elkjær** af 4 Tdr. Htk.
S. 794. I **Nørre-Omme Sogn** er Gd. **Store-Sindkjær** af 4 Tdr. Htk.
S. 795, L. 1. Torsted l. **Thorsted**; L. 4—5. Flere Steder findes Underlag af Leer; Aarbjerg, l. **Arbjerg**; L. 9 f. n. Annex- l. **Præste-**.
S. 799. Den Deel af **Ringkjøbing-Fjord**, som ligger mellem Holmsland og Klitterne, kaldes Sandene. Den er ofte ved Lavvande aldeles lav og kan med Lethed inddiges, hvilket ogsaa er projecteret. Man vilde derved vinde c. 800 Tdr. Land, for Størstedelen god Marskeng.

S. 801, L. 10—11 f. n. „Lokkemanden driver sine Gjeder“ er vist det samme som „Lokes Havresæd“ (Himmerland, Elbek) o: Varmebølgerne hen over Jorden.
S. 803. I **Vorgod Sogn** findes Spor af 2 Kirker, den ene i Vester-Herborg, den anden i Fjelstedvang.

Side 141
S. 804. I **Breining Sogn** er en Kro, opført af Grundmuur i 1858 ved den nye Hovedlandevei.
S. 805. Paa **Breininggaard** findes en Steen, som har siddet over en Dør eller en Port med Langernes Vaaben og Aarstallet 1665.
S. 805. Lemb Sogn. Sønder-Holmgaard er, som anført S. 806 øverst, deelt i 2 Gaarde; af disse er kun den større nævnt, den mindre Gaard er dog ogsaa en betydelig Eiendom med 8 Tdr. Htk.
S. 806. Leervanggaard i Ølstrup Sogn samt **Kjærgaard** (6 Tdr. Htk.) og **Store-Skindbjerg** (8 Tdr. Htk.) i Deibjerg Sogn ere betydelige Avlsgaarde.
S. 806. I **Deibjerg Sogn** er **Rabjerg-Krogaard**.
S. 810. J. W. v. Bülow byggede en grundmuret Bygning paa **Lundenæs**. Hovedbygningen paa **Vester-Lundenæs** er maaskee endnu en Deel heraf.
S. 812. I **Dalager By** i Borris Sogn er en stor velbygget Gaard med Brænderi, Gjæstgiveri og Handelsret. Blandt de nævnte enkelte Gaarde findes nogle større, saasom **Alergaard** og **Aagaard**.
S. 813, L. 14. I det forhenværende Trykkeri i Borris er, foruden de anførte Skrifter, trykt Etatsraad Fjelstrups „Veiledning til et godt Jordbrug for den danske Bonde.“
S. 820. Gd. Østergaard antages efter en foreliggende Meddelelse ikke at være fra 1468, men er opstaaet senere. 1583 fik Adelsmanden Mads Nielsen 2 Gaarde af Byen Nærild i Mageskifte af Kongen; efter denne Tid skrev han sig „til Nerrild.“

Veile Amt.

S. 834, L. 2—6. Det anførte Vers skal ifølge en Udgiveren tilsendt Berigtigelse ikke være forfattet af Lunding.
S. 835, L. 14 f. n. Et nyt **Raadhus i Fredericia** efter Tegning af Prof. Meldahl blev indviet 6te Juli 1860. Amtmand Orla Lehmanns Tale ved denne Leilighed, der indeholder vigtige Bidrag til Byens nyeste Historie, indeholdes i Extranummer til Fredericia Avis af 9de Juli 1860.
S. 867, L. 23 f. n. I **Ørnsvig** er en Bislole.
S. 873, L. 19 f. n. I **Ølsted Sogn** er en Skole.
S. 876, L. 18. I **Daugaard** er en Skole.
S. 877. I **Engom Sogn** er **Saterode** Bislole.
S. 879. Efter Kammerjunker Jakob Benzon eiedes **Tirsbæk** af et Interessentskab, som bortsolgte Tienderne og det øvrige Bøndergods paa endeel Huse nær og derefter Gaarden selv i Aaret 1810 for 185,000 Rd. D. C. og 200 Ducater til Hofagent Becker i Altona, der igjen 1812 afhændede den for 36,000 Rd. Species og 200 Ducater til Sønnen Generalkrigscommissair Becker, gift med Enken efter General-

Side 142
major Frederik v. Blücher, født de Thygeson. Deres Søn Professor T. Becker har givet interessante Skildringer af denne sin Fødegaard og den nærmest liggende Egn samt af Stamhuset Mattrup, hvorfra hans Moder stammede, i det af ham i Aarene 1839—1851 redigerede Tidsskrift „Orion“, ligesom han ogsaa har beskrevet Gaarden i det af ham i en Række af Aar udgivne fortjenstfulde Skrift „Danske Herregaarde“. Becker solgte 1840 Gaarden for 71,200 Rd. til Kammerraad, Birkedommer Christensen, og denne Aaret efter for 89,000 Rd. til nuværende Eier. Det Taarn, der sees paa

Afbildningen af Gaarden, er dog nok ikke nyt, men det ældre Taarn, af hvilket man har taget det tilspidsede Tag og omgivet det med en takket Muur.
S. 883, L. 14 f. n. I **Langeskov** er en Skole.
S. 898. Ved **Randbøl Sogn** tilføies: **Almstok-Bindeballe Skole**.
S. 908 nederst. Ydom, l. **Yding**.

Ribe Amt.

S. 925, L. 8. Ribe Provsti bestaaer af Ribe Kjøbstad med Landdistrict og Manø, hvorimod Sem Sogn hører under Tørning-Lehns Provsti.
S. 927, L. 4. Træloft, l. **gibset Træloft**; L. 5. medtagen, l. **undtagen**.
S. 927. St. Catharinæ Kirke. Efter Restaurationen i 1837—38 af Kirkens Indre bortskaffedes de løse Malerier, som tidligere fandtes ophængte paa Pillerne og Væggene omkring i Kirken. Senere er Kirken bleven prydet med et stort Oliemaleri, der er anbragt paa en Pille ligeoverfor Prædikestolen, og indeholder Christus med Korset, segnende under dette paa hans Gang til Golgatha, af Roed, med følgende Inscription underneden:

„Lyset skinnede i Mørket,
Men Mørket begreb det ikke“.

Præsteenke Mad. Bang, som boer i Ribe, har stjænket Kirken dette Maleri, og denne kostbare Gave har Mad. Bang af christelig Iver forøget Tid efter anden med nogle mindre Trætavler, der ere blevne ophængte i Kirken, alle indeholdende udvalgte Sprog af den hellige Skrift. Det i Domkirken værende Oliemaleri, Christus paa Korset, er af den samme Giverinde.
En Forskjønnelse af Kirken fandt Sted i 1853: Stolene eller Sæderne i det nordre Sideskib bleve da borttagne; det samme skete i 1837—38 i det søndre Sideskib og i dette bleve nogle indelukkede Stole indrettede, medens Pladsen i hiint blev holdt aaben, og Gulvet der, som overalt i Kirken, belagt med Fliser. Til Præsteembedet ved St. Catharinæ Kirke hører en Embedsbolig og nogle Jorder.
S. 929, L. 25. 2 Etager, l. **3 Etager**.
S. 939 nederst. Saavel i Danckwerths Atlas som i Terpagers

143 Supplement til Speciel Deel II.
Ripæ Cimbricæ findes Miniatur-Afbildninger af Riberhuus, men der er al Grund til at antage, at ingen af disse indeholde nøiagtige Detailler af Slottet. Efter en Plan, der i Aaret 1835 er meddeelt af Adjunct ved Ribe Cathedralskole Hansen og nu findes i antiquarisk-topographisk Archiv, danner Slotspladsen en næsten fuldkommen Fiirkant, Sidernes udvendige Længde omtrent 120 Alen. Hovedbygningen, af c. 50 Alens Længde, har ligget langs med Voldens sydvestlige Side. En mindre Bygning har havt Plads henimod det nordlige Hjørne. Et stor rundt Taarn eller en muret Runddeel har fra Slotsbanken løbet ud i Slotsgraven mod Syd. Ogsaa i det østlige Hjørne findes Spor af en Port eller et Taarn, dog ikke udløbende i Graven. Slotsbankens nederste Omkreds har været beklædt med en svær Kvadersteens Muur.
Sluttelig bemærkes til Beskrivelsen af Slottet, at dets Ruiner have været indbefattede under en Foræring af Ladegaarden til Stiftamtmand Calnein efter 1740. Omtrent ved den Tid stillede den daværende Sognepræst for Jerne og Skads Menigheder sine Midler til Stiftamtmandens og Biskoppens Administration, Hofmans Fund. 4de Tome Pag. 586 o. fl. St.; den af Administrationen afgivne Declaration, dat. 25de October 1755, viser, at det saaledes oprettede Legat var den Sum 19,900 Rd., „hvoraf Renterne aarlig skulle uddeles blandt fattige Enker og andre Trængende af geistlig og civil Stand i Ribe Stift.“ I samme Tidsrum blev Ladegaarden, dog uden andre Jorder end

2 Tofter, samt Slottets Rudera og Jorder, som Alt var overgaaet fra Stiftamtmand Calneins Bo og Arvinger til Stiftsbefalingsmand over Sjællands Stift og Amtmand over Roeskilde Amt Holger Scheel, afkjøbt denne 1751 for 5000 Rd. af Stiftamtmanden og Biskoppen over Ribe Stift, som Directeurer for sal. Maturin Castensens Legatum til Fattige, og paa den Maade er Riberhuus Slots Rester, nemlig: Byggestedet, de omliggende og andre Jorder samt Fiskeri-Rettighed i Aaen fra Ribe ud til Vesterhavet, og ligeledes den senere afbrændte Ladegaards Underliggende, indgaaet i og nu henhørende under Maturins Legat. Dette staaer, som foran berørt, under Stiftsøvrighedens Bestyrelse, og eier, medens Grundfondet var 19,900 Rd., med Indbefattelse af Kjøbesummen for Ladegaarden og Slotsdelene, nu i udestaaende Kapitaler 20,700 Rd., altsaa til en aarlig Rente af 830 Rd, og har i Indtægter af Jorder m. m. aarlig c. 500 Rd., alt til Anvendelse saaledes, som oprindelig bestemt for dette Legat.
S. 951. St. Nicolai Kirke afbrændte ikke i den Ildebrand, der overgik Varde i Aaret 1551. See „Historisk-topographiske Efterretninger, især om Vestjylland, i Vestjydsk Avis Nr. 176 for Aaret 1859. Her angives Aaret for Kirkens Nedbrydelse at være 1809.
S. 958, L. 29. 1587, l. **1ste Febr. 1611**; **L. 30. 1611**, l. **1638**.
S. 968, L. 25. Ovre, l. **Orwre**.
S. 969, L. 15 f. n. Tomp Vandmølle er nedlagt.
S. 969. Det er i Nummer 170 og Nummer 173 for 1859 af Vestjydsk Avis, at **Endrupholm** omhandles. Efter Christian eller Christen Teilman fik Sønnen Tøger Reenberg Teilman Gaarden. Han

Side144
var opkaldet efter sin Farfader Digteren Tøger Reenberg. Denne sidste har forfattet følgende Vers, der tidligere stod over Endrupholms Port:

„Lyksalig den, som i sin Hytte
Ukjendt af Verden lever hen,
Fornøiet med sin Skjæbnes Bytte
Kun sees af sin bekjendte Ven.“

T. R. Teilman, der døde 1788 som Etatsraad, blev med sine 2 Brødre Andreas Carl (eller Charles) Teilman til Nørholm og Morten Teilman til Skrumsager adlet 31te Mai 1751. Aar 1769 udgav T. R. Teilman Bedstefaderen Tøger Reenbergs poetiske Skrifter. Han efterlod mange Samlinger i statistisk og naturvidenskabelig Retning. Efter ham eiede hans Enke Gaarden og efter hende Sønnen Tøger de Teilmann, der bortsolgte en Deel af Godset. Han døde 1827 og efterlod Endrupholm til sin Søn Tøger Reenberg de Teilman. Denne afhændede 1833 Gaarden til den nuværende Eier efter forinden at have bortsolgt det Øvrige af Godset. Endrupholms nuværende Hovedbygning er opført 1805.
S. 973, L. 17. Ollufgaard er ikke Orloffgaard, som laae i det nordlige Jylland, men er oprettet af Byen Delowff, som Niels Glambek 1583 fik i Mageskifte af Frederik II.
S. 977, L. 1. udgjør, l. **hører til**.
S. 978, L. 4 f. n. Aalborg, l. **Svendborg**.
S. 985, L. 25. 1663, l. **1670**.
S. 989, L. 4 f. n. Herregaarden **Estrup** har efter en foreliggende Meddelelse ikke nogensinde været en Meierigaard under Hundsbæk.
S. 1002, Overskriften. Hjarnø l. **Hjarup**.
S. 1003. Vamdrupgaard maa vel adskilles fra Branderupgaard i Sest Sogn, hvilken sidste Frederik II. 1580 fik i Mageskifte for Skodborg.
S. 1005, L. 2 i Noten. forede, l. **forenede**.

S. 1006, L. 3. Ribe Domkirkes Landsogn 100, l. **169**; Totalsummen af Indvaaner-Antallet for Riberhuus Birk bliver saaledes **3902** istedetfor 3833.
S. 1007 rettes Summerne af Indvaaner-Antallet for Riberhuus Birk, af Anst Herreds Jurisdiction m. m., 12,805, til **12,874**; samme Side nederst Summen 15,616 til **15,685**.
S. 1008, L. 16 f. n. Indvaanere: 169, hvoraf kongerigske 100 og slesvigske 69, l. **208, hvoraf kongerigske 169 og slesvigske 39**; L. 17 f. n. Øster-Vedsted 6 G., l. **5 G.**
S. 1008, L. 12. 3833, l. **3902**.
S. 1008, L. 4 f. n. har sit eget Fattigvæsen, l. **har Fattigvæsen fælleds med den kongerigske Deel**.
S. 1009, L. 13 f. n. Skolen paa Manø er ikke i Præstegaarden, men i en særskilt Bygning i Nærheden af Præstegaarden.

Side 145
S. 1010, L. 6 f. n. Lundsgaard, l. **Lundgaard**.
S. 1011, L. 30. Ordene „Annex til Ribe Domkirke“ udgaae.
S. 1028. Møgeltønder Sogn. Til de saakaldte Aagaarde eller Gaardene ved Aaen høre, foruden de anførte 6 Gaarde, Gaardene Sydfeldt, Supskog og Emmerlykke samt Pokkenbølgaard og Marskhedegaard (de 2 sidste kaldes Vesteraaen eller de vestre Aagaarde). Gd. **Kjærgaard** (der altid benævnes Kjærgaardshof) har c. 19 Tdr. Htk., og **Vester-Anflod** c. 31 Tdr. Htk.; Aagaardene ligge alle paa opkastede Værfter (Værer).
S. 1029, L. 12. 1185 Rd., l. **1158 Rd.**; **L. 17.** 63 Rd., l. **64 Rd.**
S. 1030, L. 30. 4 Mile, l. **c. 5 1/2 Miil**.
S. 1032, L. 5. Efter den af Præsten Briem i Gundslev i „Dansk Maanedsskrift“ 7de Bind meddeelte Forklaring af Indskrifterne paa Guldhornene fortolkes samme saaledes: „Den evigherlige Gud helligede Heltesfyrster dette Bægerhorn.“
S. 1033. Hans Majestæt Kongen har nu efter de foreliggende Tegninger ladet begge Guldhornene eftergjøre i Sølv med stærk Forgyldning og stjænket disse tvende fortræffelig udførte Stykker til Musæet for Oldsager.
S. 1034, L. 16. Der er ingen residerende Capellan i Embedet.
S. 1039, L. 16. Kohe, l. **Kohl**.

Supplement II.
Almindelig Deel.

S. 4 og 5. Ved en Revision af Arealangivelserne har det viist sig, at enkelte af de til Kongeriget henhørende Dele af Sønderjylland, omtrent 9/10 ☐ M., ogsaa vare optagne under det angivne Areal for Hertugdømmet Slesvig, ved at drage denne Størrelse fra dette Hertugdømmes Areal og lægge 2/10 ☐ M. til Øen Als, med hvilket Areal denne var angivet for lille, bliver Arealangivelsen at forandre derhen:

Hovedlandets Fladeindhold er 1036 3/10 g. ☐ M. Heraf udgjør:

Halvøen (med Øerne i Liimfjorden) . . .	779 7/10 g. ☐ M.
Øerne	256 6/10 - —
I alt	1036 3/10 g. ☐ M.

Hertugdømmet Slesvig: Fastlandet . . . . . 151 4/10 g. ☐ M.
Øerne øst derfor: Als (5 7/10 ☐ M.), Ærø (1 1/2 ☐ M.),
Femern (3 ☐ M.) . . . . . 10 2/10 - —

Øerne i Vesterhavet	4 7/10 - —
Hertugdømmet Slesvig ialt	166 3/10 g. ☐ M.

S. 30, L. 10 f. n. 46° 9', l. **64° 9'**.
S. 32, L. 5. Magnetnaalens vestlige Afvigning i Kjøbenhavn er angivet til 18°, hvilken Størrelse den ikke har havt siden 1820, hvorimod den nu er omtrent 15°.
S. 110. Telegraphvæsenet. I Februar 1854 aabnedes det

Side 146
første Anlæg, bestaaende af en Linie fra Helsingør gjennem Sjælland, Fyen og derfra over Fredericia gjennem Slesvig og Holsteen til Hamborg. De dertil henhørende Stationer vare Helsingør, Kjøbenhavn, Korsør, Nyborg, Fredericia, Flensborg, Rendsborg, Altona og Hamborg. En særlig Ledning mellem Korsør og Nyborg med Stationer paa Halvskov, Sprogø og Knudshoved stilledes samtidigt til Postvæsenets Disposition, navnlig til Brug under Istransporten. I Slutningen af samme Aar anlagdes en Telegraphforbindelse mellem Helsingør og Helsingborg med en dansk Telegraphstation i sidstnævnte By, som nedlagdes i 1858. I Aaret 1856 anlagdes en Linie fra Fredericia langs Jyllands Østkyst med Stationer i Veile, Horsens, Aarhus, Randers, Hobro, Aalborg, Hjørring og Frederikshavn. Der oprettedes endvidere Stationer i Frederiksberg, Odense, Kolding, Haderslev, Aabenraa, Slesvig og Kiel. I Aaret 1859 anlagdes en directe Telegraphforbindelse mellem Danmark og England. Landingspunktet paa dansk Kyst er ved Vesterhavet i Landskabet Eiderstedt og i England ved Cromer. I samme Aar oprettedes Stationer i Skodsborg og Glücksborg, der kun holdes aabne under Hans Majestæts derværende Ophold.
Foruden Statstelegraphstationerne ere følgende private Linier og Stationer aabnede til offentlig Afbenyttelse. Paa Sjælland: Jernbanestationen i Slagelse. I Fyen: Den private Telegraphlinie mellem Nyborg, Svendborg og Faaborg med Stationer i de 2 sidstnævnte Byer. Den private Linie mellem Assens, Middelfart og Fredericia med Stationer i de to førstnævnte Byer. I Jylland: Den private Linie mellem Aarhus og Silkeborg med Station i sidstnævnte By. Den private Linie mellem Hobro, Viborg, Skive, Nykjøbing paa Mors og Thisted med Stationer i de 4 sidstnævnte Byer. I Slesvig: Jernbanestationerne i Skovkro, Egebæk, Øster-Ørsted, Büttel (Frederiksstad), Holm, Klosterkro, Owschlag. I Holsteen: Jernbanestationerne i Neumünster, Elmshorn, Glückstadt og Itzehoe.
I Aaret 1860 nedlagdes nye Søtouge mellem Sjælland og Fyen, Fyen og Als samt Sjælland, Møen, Falster og Lolland. Endvidere paabegyndtes nye Linieanlæg, i Forbindelse med hvilke der i Løbet af Finantsperioden 1860–62 vil blive oprettet Stationer i følgende Byer: Kjøge, Nestved, Vordingborg, Stege, Stubbekjøbing, Nykjøbing paa Falster, Maribo, Saxkjøbing, Nakskov, Skanderborg, Ribe, Varde, Ringkjøbing, Holstebro, Lemvig, Sønderborg, Garding, Neumünster, Segeberg og Neustadt.
S. 114. Armeens Linie-Infanteri-Bataillon benævnes nu „Infanteri-Bataillon“; Armeens Jægercorpser have ligeledes erholdt denne Benævnelse med fortløbende Nummere efter de allerede bestaaende Infanteri-Bataillon. Infanteriet er underlagt en Generalinspecteur.
S. 115. Marineministeriets Bureauer benævnes nu „Departementer“. Kasserer og Archivforretningerne, derunder indbefattet Udfærdigelsen af Bestallinger, Afskeder og Certificater samt Oppebørsel af Gebyrerne ere henlagte fra Ministeriets 4de til dets 3die Afdeling.
S. 197. Tallet, hvormed Reguleringssummerne for Lolland-Falsters Stift skal multipliceres for at give Indtægterne, er 4.

147
S. 229. Sjællands Stift udgjør . . 30 Herreder og 427 Sogne,
Fyens Stift . . . . . 13 — og 201 —,
Lolland-Falsters Stift . . 6 — og 97 —,

Aalborg Stift : . . . . . 14 — og 202 —,
Viborg Stift . . . . . 16 — og 214 —,
Aarhus Stift . . . . . 30 — og 331 —,
Ribe Stift . . . . . 28 — og 276 —.
Ialt i Kongeriget . . 137 Herreder med 1748 Sogne.

S. 267, 1ste Spalte, L. 10. Skovgaarde, l. **Skovsgaarde**.
S. 285, 1ste Spalte, L. 6 f. n. Bjerregrav S., l. **Bjerager S.**

Speciel Deel I.
Kjøbenhavn.

S. 55, 1ste Udg., L. 16 og 17 f. n. 1ste Cavalleribrigade og 1ste, 2den og 3die Infanteribrigade, l. **3die Cavalleribrigade og 1ste og 2den Infanteribrigade**.
S. 55. Ifølge Kundgjørelse af 13de Octbr. 1856 er Kjøbenhavn Sæde for Commandoen for 2den Cavalleribrigade og 1ste Infanteribrigade.

Frederiksborg Amt.

S. 89 jfr. Spl. S. 50, L. 10 f. n. 1161, l. **1151**.
S. 89 jfr. Spl. S. 51, L. 10 f. n. Christian Flesberg, l. **Flesborg**. Flesborg var Livkudsk hos Christian V., og efter denne Konges Død skjænkede Frederik IV., som nævnt, i Aaret 1700 Flesborg Steenholts Mølle. Om Flesborg, som døde 1708, gaaer i Familien det Sagn, at han engang skal have kjørt for Kongen paa et farligt Sted, og da han kom vel derfra, tillod Kongen ham at udbede sig en Naade. Han skal da have bedt om at hans ældste Søn, Christian Peter, maatte blive indskreven som Søcadet. Dette ansaaes i hiin Tid som en stor Gunst, og muligviis er Sønnens Navn ved denne Leilighed blevet forandret til Flensborg, enten ved en incuria eller for at skille ham fra den øvrige Familie, som vedblev at føre Navnet Flesborg. Bemeldte C. P. Flensborg, født 1691, var med Tordenskjold ved Marstrand, og døde som Schoutbynacht 1767.
S. 105—110. Det bliver til Frederiksborg endnu at ommelde, at Natten til den 17de December 1859 bleve de 3 Fløie af Slottets Hovedbygning, Kongefløien, Kirkefløien og Prindsessefløien, angrebne af Luerne. En stor Deel af Kirken blev frelst og Murene af de øvrige Dele antages at kunne benyttes igjen; ogsaa den større Deel af Kjælderhvælvingerne modstod Ildens Ødelæggelse. Der maatte være Anledning for Udgiveren af nærværende Skrift, som var tilstede ved Branden af

Side 148
Frederiksborg, i sin Tid at give en Beretning om denne samt en Udsigt over hvad der gik tabt ved Branden og hvad der er reddet under samme; han troer derfor at kunne fritage sig for, alt nu at skildre denne ulykkelige Begivenhed.

Kjøbenhavns Amt.

S. 156 jfr. Spl. S. 72, L. 8 f. n. Bellegaard, l. **Belleyaard**.
S. 161 jfr. Spl. S. 73, L. 1. Overød, l. **Øverød**.
S. 172 nederst. Den Kongelige Resolution om Oprettelsen af Seminariet paa Blaagaard er dateret 25de Juni 1790, men da det først begyndte sin Virksomhed d. 14de Marts 1791, regnes Stiftelsen fra

denne Tid (altsaa ikke 1792). Seminariet blev ikke flyttet i 1808, men i Sommeren 1809. Her er nu 5 faste Lærere foruden en Gymnastiklærer. Seminariet er nu ved en Bygnings Opførelse saaledes blevet udvidet, at det kan optage indtil 70 Elever. Den Bestemmelse er ogsaa tagen for dette, som for Landets andre Seminarier, at der kan optages Realelever, der kun attraae nogen almindelig Dannelse; de fuldende deres Cursus i 2 Aar.
S. 190 jfr. Spl. S. 77, L. 11. Ryde, l. **Rye**.
S. 203. Borup Sogn. Ved Jernbanestationen, der kaldes Borup Station, er opført et Kornmagasin og anlagt en Kornhandel, der med Jernbanen aarlig forsender c. 14—15,000 Tdr. Sæd. Ved Stationen boer en praktiserende Læge.

Holbæk Amt.

S. 232. Hammershuus er ingen By, men en Avlsgaard, som ligger i Tostrup Sogn.
S. 256, L. 26. 6 Tdr. Land, l. **5 Tdr. Land**.
S. 271. Paa **Hesselø** var i Midten af det 16de Aarhundrede et kongeligt Stutteri, jfr. C. F. Wegeners Hist. Efterretninger om Abrahamstrup I. S. 64.
S. 273. Klintebjerg Kalk- og Cementsteensbrud, der eies af et Interessentskab, har et Tilliggende af c. 66 Tdr. Land, hvoraf 6 Tdr. Land er benyttet til det egentlige Fabrikanlæg med 3 Ovne, Maskiner, Arbeiderboliger m. v.; de øvrige 60 Tdr. Land bestaae for Størstedelen af Bakker, der ligge c. 100 Fod over Havets Overflade og indeholde betydelige Masser saavel af Kalksteen af Saltholms-Formationen som Cementsteen. Værket sysselsætter c. 60 Arbeidere og har i Aaret 1859 produceret c. 350 Cubikfavne Kalksteen, 250 Cubikfavne Cementsteen og 2500 Tdr. hydraulisk Kalk. Interessentskabet har paatænkt i de nærmest paafølgende Aar at anlægge en Havn for 10–12 Fods dybtgaaende Fartøier. Et Cementfabrik med en Dampmaskine paa 10–12 Hestes Kraft er under Anlæg.

Side 149
S. 273. Klinte-Sø i Høiby Sogn er i 1859 udtørret og solgt for 53,000 Rd.; **Høiby-Sø** er i samme Aar kjøbt af Eieren af Borrevang Ladegaard og agtes udtørret.

Sorø Amt.

S. 329 jfr. Spl. S. 82 nederst. Lundgrav, l. **Landsgrav**.
S. 386. Det var kun selve Gaarden **Bregentved** med Gods at Kongen stjænkede Grev Moltke. Denne kjøbte 1747 Turebyholm af Regjeringen for 35,000 Rd. D. C.; Juellinge kjøbte han 1750 af Generaladmirallieut. Grev F. Danneskjold for 20,000 Rd. Kroner og 3000 Rd. D. C.; Alslev (jfr. S. 436) og Tryggevelde kjøbte han 1751 af Krigsraad P. J. Neergaard for 38,000 Rd. D. C. Det er en Feiltagelse naar man har angivet at Poul Løvenørn fik Bregentved stjænket, han betalte Gaard og Gods med 25,000 danske Kroner.

Præstø Amt.

S. 416. I **Sæder Sogn** er Byen **Ingelstrup**.
S. 434. Vemmetofte Sogn danner en selvstændig Kommune.
S. 461 jfr. Spl. S. 91, L. 14, S. 461 L. 1, L. L. 4. f. n.
S. 491 øverst. Den i Bilagene meddeelte Tegning af **Borre Kirke** viser noksom, at Paludans anførte Efterretning om Kirkens Alder er aldeles urigtig. De talrige Prydelser i Rundbueform henvise til det 12te Aarhundrede.

Odense Amt.

S. 570. Blandt de offentlige Bygninger i **Odense** maa nu nævnes: **Amtssygehuset**, opført 1860 af Bygningsinspecteur Møller i middelalderlig Stiil; det nye **Thing- og Arresthuus** opført samme Aar i florentinsk Stiil efter Tegning af Nebelong. See forøvrigt Artiklen „Albani Qvarteret i Odense i Illustreret Tidende 1860 Nr. 25.
S. 642, L. 18 f. n. Skovgaarde, l. **Skovsgaarde**; **L. 12 f. n.** Lykkesgaard, l. **Lykkegaard**.
S. 736. Skjoldemose, hvis Hovedbygning har 2 Etager, foruden Kjælder, er bygget 1528 af Corfitz Hardenberg, medens en ældre Gaard laae 1000 Alen sydligere i den Skov, som nu kaldes „Mændenes Løkke“, hvor Gravene endnu kjendes.

Svendborg Amt.

S. 733, L. 4. I Byen **Egense** er en Vindmølle; **L. 5.** i **Ranzausminde** er en Skole; **L. 10.** Gd. **Lehnshøi** ligger i Sørup Sogn (S. 732). I Egense
Kirke er i 1859 indsat et Orgel, stjænket af Kirkeeieren.
S. 764, L. 16. Trente Vandmølle ligger i Haastrup Sogn.
S. 765. I **Jordløse Sogn** findes paa den fra Hovedgaarden Søbo bortsolgte Jord c. 20 Beboelser, hvoraf 2 over 1 Td. Htk., som benævnes Søboløkke.
S. 766. I **Haastrup Sogn** er en lille udspredt beliggende By, **Østrup** (3 G. og 4 H.)

Side 150

Maribo Amt.

S. 793 Anmærkningen. Om en saadan sydøst-nordvestlig Strygningslinie findes ogsaa Meddelelser i „Geognostiske og antiquariske Bemærkninger angaaende Lollands Central-Bassin og sammes nærmeste Omegn“ af Kammerherre Wichfeld til Engestofte, aftrykte i Friis's Udgave af Rhodes Samlinger til Lollands og Falsters Historie S. 310 f.
S. 827–828. Baroniet **Christiansdal** maa i Virkeligheden have været opløst forinden 1804, thi 1784 har Henrich Baron von Bolten besiddet alle Baroniets Gaarde. Frederiksdal og Asserstrup eiedes senere af Etatsraad S. Dons, † 1828.
S. 842. Avlsgaarden **Frederiksminde** har c. 160 Tdr. Land af Htk. c. 24 Tdr.
S. 844. Gd. **Blæsenborg** ligger i Thorslunde Sogn.
S. 846. Tirsted Kirke er en af Danmarks mærkeligste Kirker fra Rundbuestilens Periode, navnlig derved at Taarnet, hvad sjeldent er, viser sig at være opført samtidig med Kirken. Hvælvingerne ere fra en senere Tid; Afbildninger af samme efter J. Kornerups Tegninger findes i Bilagene.
S. 848, L. 6 f. n. Bandholmsgaarden er nu Skovriderbolig med et ubetydeligt Jordtilliggende, og Gaardens Jorder ere inddragne under Hovedgaarden Knuthenborg. **L. 4 og 5 f. n. Taagerudsgaarden** er nu en Selveiergaard.
S. 849. Et Aarstal paa den nordre Tilbygning til **Østofte Kirke** angiver 1656 som Tiden for Tilbygningens Opførelse. Kirken antages at være henved 600 Aar gammel; i sit Indre indeholder denne ikke noget videre Mærkværdigt med Undtagelse af Levninger af Kalkmalerier paa Væggen i Choret over de nuværende Hvælvinger, hvorimod den i sit Ydre er ulige interessantere, navnlig den søndre og smukkeste Deel med dens nu tilmurede rundbuede Vinduer, pyntelige Taglister, oprindelige Indgange m. m.
S. 865 øverst. Imellem Heirede og Rogebølle Søer i Godsted Sogn findes Levninger af en Vold med Grav. I Heirede Sø springer et Næs frem bestaaende af en lille Holm, der ved Landet er forbundet med en lav, kun nogle faa Fod bred Tunge. Yderst paa Holmen findes kjendelige Rudera af en Bygning, nemlig Grundstenene, som tydeligt angive dens Form, en langagtig Fiirkant. Brændte Steen

findes ikke. Hele Næsset er vel 300 Fod langt og beskyttes mod Landet af en halvmandformig Vold og Grav. Udenfor denne ligger igjen en ophøiet Flade, hvorpaa maaskee kan have staaet en Forborg. Næsset kaldes „Herrens Holm“, hvilket Navn faaer nogen Betydning derved, at der i Søen ligger en lille Holm kaldet „Kvinde-Holm“. Vest for Karleby ligger en stor Høi, der skjuler en vældig Jættestue. I et Tillæg af Septbr. 1859 til førnævnte Geognostiske og antiquariske Bemærkninger har Kammerherre Wichfeld anført: „De senere Aars Tørke og deraf følgende lave Vandstand i Søer og Floder har bragt adskillige mærkelige Ting for Dagen. Saaledes har man i Søerne...

Side 151
i Schweiz paa smaa Holme, der hidtil have ligget under Vandskorpen, men nu ere tørre, fundet tydelige Spor af, at Oldtidens Folk have beboet dem i Hytter, der maae have staaet paa Pæle. Dette sluttes bl. M. af, at Holmene nu findes bedækkede med hele Lag af Redskaber o. desl., nederst henhørende til Steenalderen, ovenpaa hvilke Gjenstande fra Broncealderen. En Schweizer, Merlot, har udgivet et eget Værk derom. Det var at formode, at noget Lignende maatte forekomme hos os, og der er nu virkelig fundet Spor hertil i Maribo søndre Sø. Efterat flere Steensager vare fundne paa den flade Bred nedenfor Engestofte og paa nogle af de smaa Holme, bestaaende af Blaaleer, som ved Tørken ere komne frem over Vandfladen, skete Indberetning til Musæet, og Sagen er i de sidst forløbne Dage bleven undersøgt af Hr. Prof. Worsaae. Han fandt paa flere Steder, men især paa en lille flad Grund i Søens østre Ende, nedimod Sømod, en forbausende Mængde Flintsager; i et Par Timer fandtes saaledes over 50 Øxer.“ Den gaves Navn af „Worsaaes Ø“ og er, forat al Forstyrrelse og Borttagelse af Steen og andre Sager kan forhindres, sat under det Offentliges Tilsyn.
S. 874. I **Nykjøbing** er en Stiftelse, „det Wichfeldske Enkehuus“, som afgiver Bolig m. m. for 4 Enker eller ugifte Damer, fortrinsviis af den Wichfeldske og Wichmannske Familie.

Speciel Deel II.
Hjørring Amt.

S. 53 jfr. Spl. S. 114, L. 5 f. n. „S. 53. I Torslev Sogn er Gd. Ørslev“ udgaaer.
S. 76—79. Læssø. Gaarden **Klitgaard** har hidtil været Bolig for Landfogden; Gjæstgivergaarden hedder **Lindenlyst**. **Byrum S.** har 130 Tdr. Htk. A. og E., **Vesterø S.** 104 Tdr. og **Hals S.** 55 Tdr. En stenig Sandrevle „ligger omtrent midt paa Øen“. S. 77, „foruden af nogen dyrkelig og dyrket Mark, af Hede og Flyvesand“ rettes til „foruden af den opdyrkede Mark, af Hede, hvoraf den større Deel er dyrkelig, og Flyvesand.“ **Lunden** har foruden El ogsaa Birk. Her gives ikke nogen Lund af Christtorn, men et Par enkelte Grupper af høi Vext. Høsten giver dog nu et lille Overskud, hvilket ogsaa tyder paa nogen Fremskridt i Agerbruget. S. 78. De smaa Brændeviinsbrænderier have heller ikke senere været i Brug. S. 79. Det gamle Frescomaleri er i Vesterø og ikke i Byrum Kirke; i denne sidste er opsat et Harmonica-Orgel. Af Hals Kirkes Ruin er kun Grundstenene tilbage og altsaa intet som Sømærke vedligeholdt Taarn.
S. 84, L. 16 f. n. Vandmøller, l. **Vindmøller**.
S. 89 jfr. Spl. S. 116, L. 12 og 13 f. n. „S. 89. I Torslev Sogn ere Gdne Ørslev af 10 Tdr. Htk. og Hammersholt“ udgaaer.
S. 91, L. 2—3. Sophiendal ligger ved Bonderup By og Bonderup Bindmølle dertil. Gaarden benævnedes tidligere blot Bonderup Mølle.

Aalborg Amt.

S. 210 nederst. Til **Buderupholm** hører Kirketienderne af Bude-

Side 152
rup, Gravlev, Skjørping og Frær Sogne af tiendehydende Htk. 456 Tdr., matr. for 47 Tdr., samt endvidere Buderup og Gravlev Sognes Kongetiender af 223 Tdr. tiendehydende Htk., matr. for 24 Tdr. Af Hr. Godseier Dahl til Buderupholm har Udgiveren modtaget følgende Liste over Eierne siden 1525 af denne Gaard (jfr. S. 211): 1) Jochum eller Jochim Lykke (det er denne og ikke Iver Lykke til Egholm, der havde Eiendomme i Buderup, see S. 211, L. 17); 2) hans Søn Iver Lykke; 3) hans Søn Christopher Lykke; 4) hans Søn Iver Lykke, der afstod Gaarden 1614 til 5) Johan Brokkenhuus, † 1619; 6) Axel Rosenkrantz, † 1623, gift med Ellen Juel og i andet Ægteskab med Anne Høeg, hvilken sidste i nogen Tid besad Gaarden i Fællesskab med hendes Stedsøn, 7) Niels Rosenkrantz; 8) Mogens Høeg til Kjærgaardsholm ved Viborg, Anne Høegs Broder; 9) Jomfru Anna Lykke 1640–57; 10) Ritmester Jørgen Lykke 1658—1667, han skjødede Eiendommen til 11) Ritmester Riislev, † 1677, gift med Anna Techla v. Baumgarten, † 1701; 12) Svigersønnen Lieutenant Michael Suhr, † 1726; 13) Christen Sørensen, Auctionsvskjøde 1726; 14) Thøger Benzon, Tilslag ved Auction 1728; 15) Pieter de Lange van Bergen fra Holland, Kjøbecontract af Benzon 1749, blev nobiliteret, † 1757; 16) Cancelliraad Niels Bjørn, Auctionsvskjøde 1759, † 1770; 17) hans Enke Ida Cathrine født Lassen, † 1816; 18) Conferentsraad Rothe og Grosserer Baver; 19) de Bjørnske Arvinger; 20) Conferentsraad Rothe ved Skjøde af 1820; 21) det extraordinaire Laanefond 1826; 22) Kübner og Dahl kjøbte 1842 Gaarden ved Auction for 100,200 Rd., efterat c. 1300 Tdr. Land Skov vare overgaaede til Domaine; 24) Dahl overtog Eiendommen alene ved Skjøde af 1847 for 150,000 Rd.
S. 226, L. 6. Grevskabet Lindenborg, l. **Eieren af Buderupholm**.

Det bemærkes, at Rettelserne til II. S. 795 paa Supplementets S. 140 og til II. S. 76—79 paa Supplementets S. 151 ere fremkomne saa seent, at de ikke have kunnet optages paa Registret.

Det er Udgiveren en Tilfredsstillelse at kunne slutte dette Supplement og dermed ogsaa dette Skrift med efterfølgende af Hr. Professor og Bibliothekar ved Universitetsbiblioteket P. G. Thorsen forfattede og til Optagelse i Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark meddeelte Afhandling: **Kort Fremstilling af hvad der med Sikkerhed kan vides om det gamle Leire.**
Dette markerer slutningen på de supplerende rettelser i J.P. Traps værk for disse amter. Kan jeg hjælpe dig med andet, f.eks. en opsummering af ejerrækken for Buderupholm eller transskription af professorens afhandling om Lejre?

Side 153
Der er ikke noget Sted i de nordiske Lande, hvis Navn gaaer saa langt op i Tiden som Lejres. Dog følge Jællinge og Upsal tæt efter og næsten i Linie med Lejre. Alle tre Steder ligge udenfor de fjærneste sagnhistoriske Erindringer og de ere ligesom omhyllede af mythiske Minder. Af begge disse Slags Overleveringer ere mange bevarede i den paa ældgamle Grundlag hvilende Ynglinga-Saga, der af Snorre Sturleson er sat som en Art Indledning foran Heimskringla, og som uden Tvivl er affattet af Snorre selv. Strax i sammes Begyndelse forekommer Lejre. I det nemlig Snorre der skildrer, ifølge sin Opfatning, Odins og hans Følges formentlige personlige Indvandring i disse Lande fra Østen gjennem Garderige og Saxland, berettes det, at Odin, da han var kommet til Fyn, sendte Gefjon nordpaa for at lede efter Lande, at hun først kom til Gylfe, derpaa til „Iøtnernes Hjem („Jötunheims"), og at hun der med en af disse fik fire Sønner, som bleve omskabte til Oxer og satte for en Plov, hvorved et Land, „Danmarks Tilvæxt," oppløjedes, hvilket blev draget ud i Havet vesterpaa henimod

Odinsø (Fyn). Det blev kaldet Sælland, der boede Gefjon siden, hun fik Odins Søn Skjold, de boede i Lejre („at Hleidru"), og Næssene i Sælland, tilføjes der med en smuk og indholdsrig Vending, ligge paa samme Maade som Fjordene i Søen, der ved Pløjningen fremkom (Mælaren). Et Kvad af den norske Skjald Brage den gamle, hvis Tid falder ved Aar 800, paaberaabes af Snorre som Hjemmel for denne Fremstilling, der lader Lejre være i umiddelbar Forbindelse med Sællands Fremkomst og Nordens gamle Guder.
Skjønt Danmark, og tillige Sverrig, er Gjenstanden for dette Oldtidskvad, og det er blevet til i Norge, er det dog bevaret paa Island, der i vor tidligere Middelalder blev en saa stor Samlingsplads for mange af de ypperste Nordboer og derved — under heldige sammenstødende Omstændigheder — for en overordentlig Rigdom af fælles Minder. Island skylde vi saaledes ogsaa det næste Vidnesbyrd om Lejre. Det gaaer just ej som hint tilbage til de indvandrende Aser („Æsir"), men saa optager det igjen Traaden i Tiden lige efter dem, er ikke et Brudstykke, men et helt Digt efter den nordiske Oldtids Vis, og handler ikke blot om Lejre, men er ligesom fra Lejre, udgaaet derfra og blevet til der. Det er det under Navnet Gróttasaungr (Grottes Sang) navnkundige Digt, som med fuld Føje i den nyeste Tid er givet Plads iblandt de enestaaende, uforlignelige Sange, hvilke vi kalde (den ældre) Edda. Det er knyttet til Frode i Lejre, som Ynglinga-Saga sætter samtidig med Fjølner i Upsal, en Søn af Frey, (der dog ikke som Skjold var Søn af Odin) — den Frode, hvem man gav Navnet Fred-Frode som den, hvem disse Lande skyldte en Guldalder. *) Dette Navn, sige de gamle, blev ham tillagt „um alla danska túngu," hvorved der menes ej alene i Danmark, men ogsaa i Sverrig og Norge, (Island var dengang endnu ikke kjendt), og mulig endnu mere. Lejre var Skuepladsen, Frodes Kongestol var der, Grottes Sang nævner udtrykkelig „Hleidrarstóll". — Lejre Udgangspunkt for en Guldalder! Kunne vi nævne noget Sted, som der er tillagt en saadan Betydning,

*) I Sammenhæng netop hermed nævnes Jællinge første Gang.

Side 154
som Forfædrenes skjønne og indholdsrige Sagn i den Grad have forherliget?
Der kan vistnok ikke være nogen Tvivl om, at Grottes Sang er blevet bevaret gjennem en oprindelig dansk Overlevering, dog har vor Saxo, der i sin Tid samlede saa overordentlig meget, som dengang endnu fortaltes eller erindredes, og navnlig saa mange gamle danske Sange, ikke denne, enten han saa ikke har kjendt den, eller han — hvilket er sandsynligst, da han godt kjender en Kong Frode, der brugte Guld som Mel — efter sin Plan ikke har villet tage den med. Alligevel sætter han forsaavidt dog Lejre omtrent lige saa langt op i Tiden. Vel nævner han først Stedet i Rolf Krages*) Historie i den 2den Bog, men efter sin, vel urigtige, dog ikke uskarpsindige, Inddelingsgrund stiller han Rolfs Tidsalder meget for tidlig, og forsaavidt fremtræder hos ham den samme Anskuelse om Lejres overordentlig tidlige Tilværelse, der desuden er en nødvendig Forudsætning for hele hans (og det gamle Nordens) Opfattelse af Danmark og Danmarks Konger. Han lader Rolf anlægge Byen („oppidum") Lejre, men i Forvejen er Borgen der („arx") blevet nævnt. Rolf var en i høj Grad navnkundig Lejrekonge, — ham anvistes derfor ogsaa en Hædersplads i Valhald, og endnu mange Aarhundreder efter hans Død ønskede Olaf den hellige helst at kunne ligne ham iblandt alle de fremfarne berømte Mænd. I en overordentlig Grad har Mindet om ham været levende over hele Norden, hvoraf endnu en stærk Gjenklang lyder til os gjennem Kilderne. Især ihukommedes Omstændighederne ved hans og hans Mænds Død. Ved denne Lejlighed blev det gamle berømte Kvad „Bjarkemaalet" („Bjarkamál hit forna" som det kaldes med bestemt Betoning af dets Ælde) til i Lejre og derfra er det gaaet ud til Folkene i Norden. Baade i Norge og paa Island var det bekjendt i Middelalderen, og Saxo, som har mere opbevaret deraf end der andensteds findes, siger udtrykkelig, at det paa hans Tid erindredes (som olddansk Digt) af mange i Danmark.

Hele den Række af danske Konger, som Saxo opfører i sine første 9 Bøger — næsten Halvdelen af hele hans Danmarks Historie — lader han øjensynlig, om det end ej ligefrem siges, have Sæde i Lejre**). Vistnok er det tildels urigtigt, at han betragter Lejrekongen paa samme Maade som Kongen siden i Middelalderen; vistnok lader han Konger paa Halvøen (Amled i den nordlige Del, Vermund og Uffe i den sydlige kunne nævnes) være Konger i Lejre, ligesom andre slet ikke høre iblandt danske Konger, men der bliver ligefuldt omfangsrige og indgribende historiske og litterære Minder tilbage for Lejre, og ligeledes en meget stor Række af Konger, som man ej kan anvise anden

---

*) Det er en Mærkværdighed, at dette Ord er overleveret som bestemt udtalt i en saa langt tilbageliggende Tid. Det er vel endog det første paa den Maade i sit Slags, og derfor kan det nok være værd at bemærke, at Ordet i det mindste i nogle danske Mundarter bruges omtrent i samme Betydning („de lange Træ, som kaldis paa vort danske Maal krage“ hedder det i Vedels Saxo S. 34), hvori det blev brugt fordum om Rolf, for at tilkjendegive hans høje Vext. **) Der er ingen Efterretning i gamle Kilder om, at nogen af Lejrekongerne har haft Sæde baade i Lejre og i Ringsted, — Ringsted var alene Hovedthingsstedet.

Side 155

Plads end Leire. Disse ere flere i Tal og optage en længere Tid, end der kan tillægges Ynglinge-Ætten i Upsal*), og da denne paa dette Sted har en mindre Historie, (der ej engang kjendes fra Landet selv, men lejlighedsvis i Anledning af Norge, og som endog pludselig afbrydes), er der ingen Grund til ligesom at hæve Upsal over Lejre i Sagn-historien, ingen Grund til at tale om hint Sted fortrinsvis „som Mindernes Højsæde i Norden, som Nordens Midtpunkt eller som hele Nordens fælles Troeshelligdom.“ Upsal (og Upland) er ikke Hovedstedet i Norden, men et Hovedsted, som i det højeste kan stilles omtrent ved Siden af det andet Hovedsted — Lejre.

Saxo har udvist megen Besindighed ved næsten ikke at omtale synlige Minder efter Skjoldungerne i Lejre, skjønt der forefandtes (og findes) saa mange og saa anselige Gravhøje. Han nævner der kun en Høj bekjendt under Kong Olafs Navn (i 9de Bog), og (i 8de Bog) at Asken af Harald Hildestands paa Skibsbaalet brændte Legeme bragtes til Lejre. Da han i sidstnævnte Anledning ej taler om nogen Gravhøj, der vedligeholdt Erindringen, og den anførte Kong Olaf vistnok er iblandt de sønderjydske, der næppe vedkomme Lejre, svinder selv det lidet, som Saxo har herom, forsaavidt ganske hen. Han nævner ikke engang Rolfs og hans Kjæmpers Høje. Og dog vides det bestemt af islandske Saga-beretninger, at disse opbrødes i det 10de Aarhundrede af en rejsende Islænder, som da udtog Rolfs Sværd og Hjaltes Øre, men ej kunde udvriste Bjarkes Sværd af hans Arm. Dengang kjendtes altsaa, maa man antage, med Sikkerhed dog disse Høje. Men det er ogsaa de eneste, der saaledes have egentlig gammel Hjemmel, og det er vel at lægge Mærke til, at det just er Lejres navnkundigste Helte, der paa denne Maade vides at være bestemt erindrede. Iøvrigt er det ganske naturligt, at der siden efterhaanden, navnlig efterat Saxo havde tilvejebragt sin glimrende og rigt udstyrede Kongerække, har dannet sig Forestillinger om formentlige Gravhøje efter Kong Dan (Isl. hinn mikilláti) og flere. Stedet maatte synes ej at kunne undvære dem. Men derfor er det ogsaa naturligt, at disse Forestillinger, om de end kunne synes at vise sig som Folkesagn, maa mødes med stærke Tvivl. Ogsaa maa det vel erindres, at Sagn-Højene, som forefindes, ere af den Beskaffenhed, at de, i det mindste for største Delen, ere fra en tidligere Tid end den, da Lejre havde, eller maa antages at have haft sin Glandsperiode. Man maa derfor opgive at kunne med nogen Sandsynlighed nu paavise Skjoldungegrave i Lejre, og ligeledes maa man opgive nu at kunne have nogen nærmere Kundskab om Lejres Borg eller Kongsgaard. Det er altid muligt, at Stedet, som angives, ikke er uden al Realitet, besynderligt er det derimod at fremføre noget om, at samme fordum „har bestaaet af mere end et Slot“, saaledes som Suhm anfører. I det hele maa man vel vogte sig for at ville vide som Suhm (i „Critisk Historie af Danmark“) god Besked om alle disse Ting. Vistnok kan det være meget

*) Stedets Navn er tydeligt og man kan ikke tage fejl af dets Bestanddele. Det er af samme Oprindelse som den norske Benævnelse „Oplandene“ („Upplönd“). Et Sted „Uppsalir“ fandtes ogsaa paa Island. Alle tre antyde en vis fælles Beskaffenhed med Hensyn til Beliggenheden.

Side 156

fristende paa et saa navnkundigt Sted, men naar dog ved nærmere Undersøgelse Grundvolden for en saadan Besked ej kan holde sig, er denne selvfølgelig mere til Skade end til Gavn for Stedets sande Berømmelse. Maa end det stedlige nu være i høj Grad svundet hen, saa er dette fuldelig erstattet ved det uforgjængelige Navn i Historien*).

Den gamle danske Form for Lejres Navn har vistnok, i det mindste paa det allernærmeste, været overensstemmende med den bekjendte islandske, nemlig „Hleidr“, der fremgaar med Bestemthed af „at Hleidru“ og „Hleidrarstóll“, (jfr. om begge ovenfor). Saxo har „Lethra“ (ɔ: Ledra), som, den latinske Endelse fraregnet**), svarer til Hleidr, kun er Hl blevet til blot L og Selvlyden er simplere. Undertiden har Saxo dog Navnet i en Flertalsform „Lethræ (f. Ex. Lethrarum rex***)“, der dog vist ikke har nogen sproglig Betydning, om den end sikkert heller ikke er tilfældig. Er den ikke at betragte som en Værdighedsbenævnelse, kan det mulig herved være at erindre, at der endnu er en By Ud-Lejre, i hvis Nærhed Værebro ligger, ikke langt fra Frederikssund †). Ud-Lejre kan i det mindste synes ved sit Navn at vække en Forestilling om et Forhold til det egentlige Lejre, der paa Grund af Egnens oprindelige Naturbeskaffenhed kan have været anderledes og betydeligere, end vi nu tænke os. — En bestemt Betydning af Hleidr (Lethra) kan ej sikkert angives, (thi at der ogsaa paa Island var, ved Aar 1000, en Hleidrargardr, — som det synes, Læsemaaden er nemlig ej ganske vis —, vejleder ikke, da Hleidr ikke nærmere kan oplyses fra Island og Navnet vist blot er en Gjentagelse af det gamle danske Navn), men deri er ikke noget besynderligt. Det gjælder om saa mange Ord i Sproget, især i Dialekterne, at de staa ligesom for sig selv, uden derfor at være mindre hjemlige. Herved maa man blive staaende. Man bør hverken ty til vilkaarlige og uforstandige Sammenstillinger, som Münter i sin Afhandling om Lejre i det Skandinaviske Literatur-Selskabs Skrifter 1805, 2det Bind, har gjort (og det endog paa den Maade, at saadanne Sammenstillinger strax igjen benyttes som Beviser og forbindes med en Mangfoldighed af formelige historiske Fantasier, f. Ex. om en Sammenhæng imellem Lejrekongerne og Personer i de Ossianske Sange) — eller uden videre tage et Ord af samme Udseende fra et andet Sprog og strax anvende det som det bestemmende. Ulphilas († omtrent 388) har i sin gotiske Bibeloversættelse, der dog kun er bevaret fra en Tid ikke saa kort efter 4de Aarhundrede, et Ord „Hleithra“ (i Betydning af Telt) paa nogle

*) Et simpelt Grundrids af Lejre findes i Worms monumenta danica 1643 og i Gebhardis (paa Tydsk skrevne) Danmarks Historie, i 1. Bd., 1768, ved Side 311. Det er særdeles ønskeligt at faa en Tegning, som væsentlig tog Hensyn til de oprindelige og ejendommelige Naturforhold omkring Lejre, der var beliggende ved to Fjorde, hvorfra der var flere Udveje. Med god Grund har man i den seneste Tid begyndt at henvende Opmærksomheden paa disse Forhold, da de uden Tvivl bedst oplyse, hvorfor Lejre saa tidlig maatte blive et Hovedsted. **) Det maa dog bemærkes, at vore Krønniker kun synes at kjende en Form i to Stavelser, sædvanligt „Læthræ“. ***) Og ligeledes „e Lethris prodiere“ etc. i Begyndelsen af 8de Bog. †) At erindre er det imidlertid, at en lille By Ud-Lejre blev afbrudt 1663 for at give Plads til Lejregaard, (som igjen afløstes af Lethraborg).

Side 157

saa Steder. Men derfor at sige, at det danske Navn ligefrem er dette Ord, og med det samme at kalde dette gotisk i den Mening, at det ligefrem hidrører fra Goter med et Sprog som Ulphilas's, hvilke her havde Sæde og Bopæl, er en saa rask og saa meget overspringende Slutning, at den bliver aldeles

utilstedelig og ikke fører os videre i Kundskab om Lejre. Ganske vist havde Lejre ogsaa sit Navn før den ulphilanske Tidsalder.
En mere indgroet Forestilling er det, at Lejre har været Stedet for en saakaldet Herthadyrkelse. Vore rige Kilder indeholde intet om en saadan formentlig Gudinde og ingensomhelst Antydninger om en saadan Dyrkelse. Den grundes alene paa en Ytring af Tacitus i hans Skrift „Germania“ (fra den romerske Kejsertid, i Begyndelsen af 2det Aarhundrede). I 40. Kap. nævnes 7 germaniske Folkeslag, om hvem det hedder, at der i det enkelte ikke er noget mærkeligt ved dem, men at de i Fællesskab dyrke „Hertha, det er Jorden, som Moder, — paa en Ø i Havet,“ („Hertham, id est terram matrem colunt — in insula oceani,“ ifølge den en Tidlang, dog hverken i den ældste eller nyeste Tid, gjængse Læsemaade). Derved menes øjensynlig et Sted i eller ved Østersøen, hvorimod der ikke er angivet det allermindste, hvoraf noget bestemt kan vides derom, og det er altsaa ej blot aldeles vilkaarligt, men endog imod Ordene at overføre disse Forhold paa Lejre. Der er ikke den mindste Grund dertil, de maa nødvendigvis overføres paa et andet Sted, f. Ex. Rygen eller hvilket-som-helst germanisk Sted, der ellers kan tænkes paa. Vore Kilder indeholde som sagt ikke det fjærneste herom, og at udfylde dem med uden videre at lade (ulphilanske) Goter bo i Sælland (jfr. ovenfor), og lade dem dyrke „Gudinden Jord, Thors Moder, eller, som hun paa Gotisk kaldes, Herthe (Erde)“, er kun at støtte en meget løs Paastand med en anden af samme Art. Det, der skulde være Grundlaget herfor, svigter endog ganske, da der paa det anførte Sted i Taciti Germania maa læses „Nerthum etc.“, ikke engang Herthum, — Hertham findes ikke i nogen Codex *). Man har saaledes, helt besynderlig, ophøjet et formentligt Navn, som savner al Virkelighed, til en Værdighed og Betydning, som maa forsvinde. O. Worm, der 1643 bragte Lejre under nærmere Omtale for første Gang siden Saxos Dage, anfører paa den ovennævnte Afbildning af Stedet blot „Ertedal, amæna vallis Herthæ deæ, ut putatur, olim dicata“, (ɔ: „som der antages forhen helliget Gudinden Hertha“), uden at han videre indlader sig derpaa. Det samme gjorde Stephanius 1645 i sine Anmærkninger til Saxo, kun udelader han „ut putatur“, („som der antages“). Efterat der efterhaanden var lagt noget til og Resen havde sat Efterretningen i Forbindelse med Stedet hos Tacitus, betragtedes det som en Kjendsgjerning. Hvad det kunde bringes til, fik man dog først at vide, da Anchersen 1745 i sit Skrift „Herthedal ved Lejre i Sælland og det gamle Dannemark 150 Aar før og efter Christi Fødsel“ **) ved de besynderligste Sammenstillinger og mest forvirrede

*) „Ertham“ er ligeledes kun en Gisning indrettet efter Stedets og det tydske Sprogs Lejlighed, men den har bestemt det imod sig, at Haandskrifterne altid have et Bogstav, navnlig N, i Spidsen af Ordet.
**) Det udkom 1747 ogsaa paa Latin — formodentlig til Bedste for Udlandet —

Side 158
Ethmologier (og ubevidst maaske ved en misforstaaet Iver for at forherlige Grev Holsteins ny Lethraborg) bragte deraf et Slags System tilveje for den ældste danske Historie.*) Disse Forestillinger vedligeholdtes navnlig ved Münter til den nyere Tid. Nu har man vel indskrænket dem til, at „Tacitus omtaler dog endnu den gamle Herthadyrkelse i Landene norden for Tydskland,“ men det hele mangler altfor meget Skin af Grundvold til at kunne være endog blot „problematisk.“
Endnu er at omtale en anden Dyrkelse, for hvilken Lejre skal have været Skuepladsen. Thietmar af Merseburg († 1028) beretter ved at omtale Danmark i 10de Aarhundrede, at „i Lederun i Landskabet Selon ofredes hvert 9de Aar 99 Mennesker og ligesaa mange Heste, Hunde og Haner“ o. s. v., („est unus in his partibus locus, caput istius regni, Lederun nomine, in pago qui Selon dicitur, ubi“ etc.). Forfatterens Mening er tydelig. Ikke mindre tydeligt er det tillige, at denne Efterretning ikke afgiver nogetsomhelst Tilknytningspunkt til Efterretningen hos Tacitus, — ej at tale om at dennes Anvendelse paa Lejre først skulde bevises, at der vilde ligge henved et Aartusinde imellem og at det vilde være en aldeles forskjellig Dyrkelse. Og dog kan man finde fra den nyere Tid angivet, at „Herthe

i Danmark hædredes med et aarligt Offer af 99 Mennesker“ o. s. v. Betragtes Thietmars Ord, som de maa, for sig selv, bliver det dog vistnok tvivlsomt, om de indeholde en Kjendsgjerning vedkommende Lejre. Menneskeofringer fandt Sted endnu i Hedendommens sidste Tid saavel paa Island, som i Norge, og i Upsal især — efter de sikkre Meddelelser herom, der findes baade i Ynglinga-Saga og navnlig hos Adam af Bremen, (af hvem det endog berettes, at hvert 9de Aar ofredes der 9 af alle Slags Dyr**). Men skjønt Menneskeofferet i Lejre skulde være saa overordentlig stort og hyppigt, og først være affskaffet ved den tydske Kejser Henrik omtrent 930 — altsaa endog i Harald Blaatands første og Gorms og Thyres sidste Tid, saa er der dog, saavidt vides, ikke Spor deraf hverken hos Saxo eller andensteds. Hos Saxo findes Antydninger om de norske og svenske Menneskeofringer, og det maa foreskomme ubegribeligt, at de danske ikke ogsaa skulde komme tilsyne, der havde haft et saadant Omfang, som Thietmar melder om. Undertiden kan der vel med Sikkerhed hentes Efterretninger fra Thietmar om, hvad der i hans egen eller den nærmest foranliggende Tid er foregaaet paa Rigets Sydgrændse i Anledning af de tydske Angreb paa denne, derimod have de danske Forhold i Almindelighed været ham fremmede. Dette kjendes iblandt andet tydelig af den Maade, hvorpaa han taler om Landet i

---

med den noget forandrede Benævnelse „Vallis Herthæ Deæ et origines Daniæ ex græcis et latinis autoribus descriptæ et illustratæ,“ („Originum danicarum pars Ima“).

*) En Prøve paa, hvorledes dette virkede ud i videre Kredse, faar man ved at erfare af Danske Atlas (7. 168), at Hjerting i Slesvig „skal have sit Navn af Nordens Herthe.“ (Det samme maatte da vel gjælde om Hjerting ved Vesterhavet.)

**) Ved den Udgravning, som begyndtes 1846 i den ene af de saakaldte Kongehøje ved Gammel-Upsal, fandtes netop — foruden Menneskeben — mange Ben af Dyr, af Hunde o. s. v.

159 Supplement II. Om Leire.

umiddelbar Forbindelse med Kong Sven Tveskjægs Død udenlands og Begravelse hjemme. Landet beskrives som i høj Grad „arktisk“, som indbefattende „Skyther“ („ibi sunt Scythæ“), og endelig tales om en Kong „Gulring“ i „disse Egne“ („in his partibus“), der var oplært i Kristendommen i Thydskland, men faldt fra, o. s. v. Og dog tales om disse forvirrede Ting med den samme Sikkerhed, hvormed Efterretningen om Ofringerne i „Lederun“ meddeles. Enten maa derfor ganske vist denne Efterretning meget betydelig indskrænkes baade med Hensyn til Omfanget og Tidsgrændsen, som angives, eller ogsaa det maa blive sandsynligt, at Thietmar har overført paa Lejre, hvis Navn har været ham bekjendt, saadanne Forhold som ikke høre dertil, men have hjemme fjærnere andensteds. — Det følger imidlertid af sig selv, at Lejre, om det end maa frigjøres for forskjellige Slags Dyrkelse, som enten slet ikke eller kun med stor Indskrænkning kan have fundet Sted der, dog i Overensstemmelse med sit Herredømme har været et meget vigtigt Sted med Hensyn til de Religionsforhold, som fandt Sted i dets Velmagts Dage.

I Middelalderen er Lejre forsaavidt forsvundet i Historien. I Slutningen af 12te Aarhundrede regnedes Lejre, „Naboby til Roskilde“, kun „iblandt de ringeste Byer“*), og det er en Fejltagelse at forstaa „urbs Latrensis“ etc. i Saxos 14de Bog om Lejre, da der derved menes et nyanlagt Kastel i Nærheden. „Lejre Herred“ vedkommer slet ikke den gamle Herredsinddeling i Landet, er derimod af nyere Oprindelse, ligesom — som bekjendt — Navnet „Lethraborg“ (Ledreborg) er fra den nyere Tid. Vel kaldtes Danmarks Konge endnu langt hen i 11te Aarhundrede i islandske Hædersdigte „atseti Hleidrar“ („den som har sit Sæde i Lejre“), men det er kun en Gjenklang fra forrige Tider. Allerede for lang Tid siden var Roskilde blevet Rigets Hovedsted, som vedblev at være det, indtil Kjøbenhavn, oprindelig en Plantning udgaaet fra Roskilde Bispestol, maatte under den stigende Udvikling indtage denne Plads. Men med Lejre er Begyndelsen sket og paa en storartet og glimrende Maade. Og det

svundne, som har gjort sin Bestemmelse og sin Tid fyldest og grebet virksomt ind i Eftertiden, er altid at betragte ej blot som svundet, men egentlig tillige som et Stykke af det nærværende.

---

*) Udtrykkelig berettes dette af Sven Aagesøn i disse Ord: „Lethra — famosissima Regis curia — nunc, Roskildensi vicina civitati, inter abjectissima ferme vix colitur oppida“. Dette Udsagn er utvetydigt. — Med Hensyn til de skriftlige Vidnesbyrd overhoved, er det ganske mærkeligt, naar man sammenholder dem om Lejre med dem om Jællinge, at iagttage hvorledes de falde forskjellig. Jællinge har paa Stedet sine talende Stenminder, (der dog som Mindesmærker tildels tilhøre den første kristne Tid), men ellers ikke meget; — Lejre, (hvis egentlige Betydning falder i en tidlig Tid), har ikke meget paa Stedet, men særdeles meget i Oldtidens Sagn og Sange. Jællinge var et Hovedsted i Danmark, Lejre derimod et Hovedsted ej blot i Danmark, men for hele Norden.

Side 160
Supplementet er sluttet d. 31te December 1859. Naar en enkelt Meddelelse af senere Dato er optaget, er det ved samme i Regelen udtrykkelig bemærket.